

By, marsk og geest 7

Årsberetning 1994

Den antikvariske Samling i Ribe

By, marsk og geest 7

»Odin fra Ribe« - 4,2 cm høj mandsmaske af støbt bly. Odins hoved med det flotte, svungne overskæg flankeres af to ravne Hugin og Munin, som tilhvisker Odin vise råd om verdens gang. Sandsynligvis lavet i Ribe i 700-årene, men fundet for få år siden i en kasse med bøjede søm. Tegning: Lars Hammer.

Årsberetning 1994

Den antikvariske Samling i Ribe

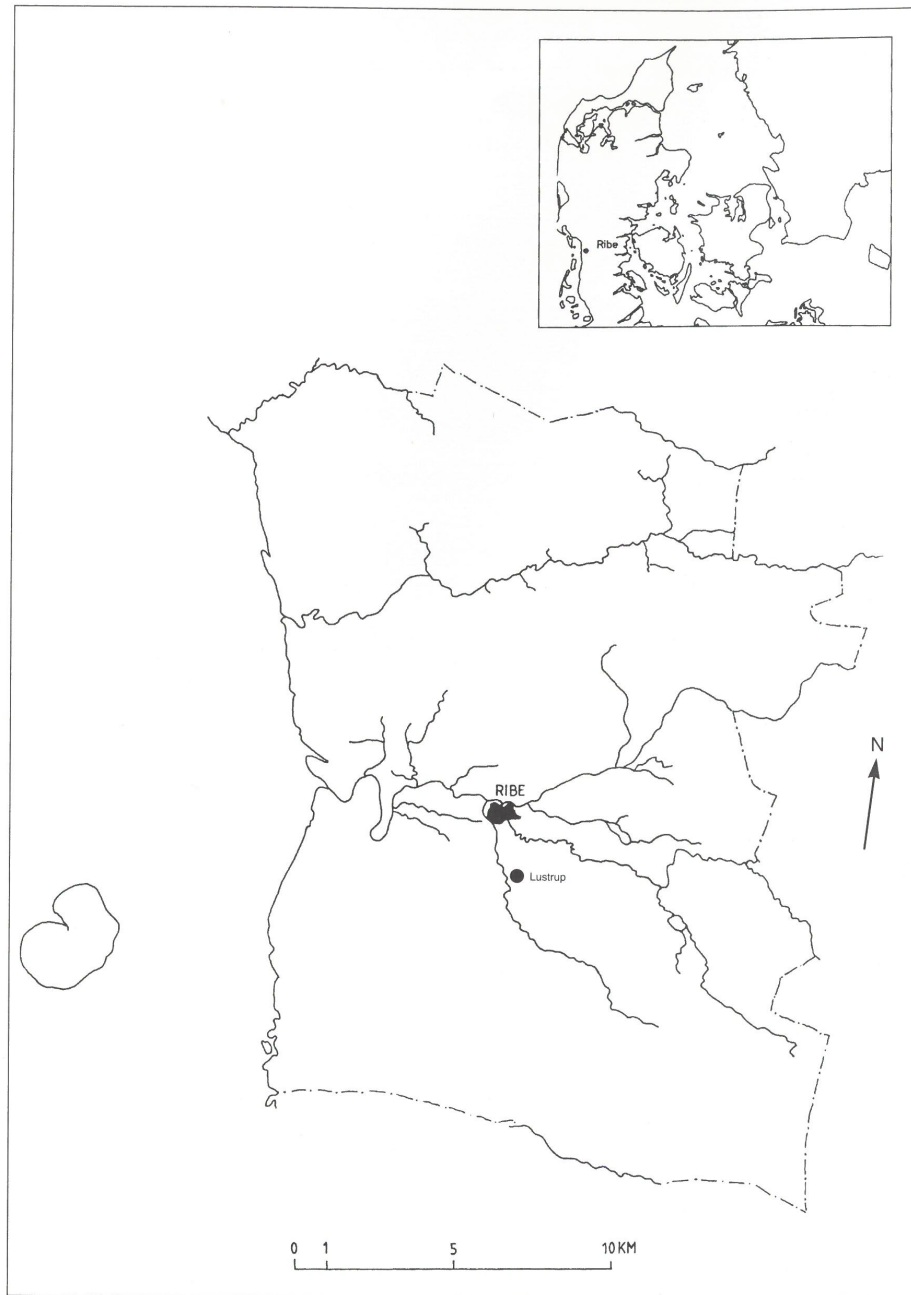
By, marsk og geest 7

Årsberetning 1994

Den antikvariske Samling i Ribe 1995

ISBN 87-89827-10-4

ISSN 0905-5649

Indhold

Mindeord	3
Per Kristian Madsen Ribes lange middelalder - om Den antikvariske Samlings nye udstilling	5
Else Roesdahl Handel og middelalderarkæologien - et debatoplæg	11
Per Kristian Madsen Pavelige blysegl - en rekvisit i senmiddelalderens fromhedsliv?	15
Hans Skov Dæmning, møllestrøm og byport - en arkæologisk undersøgelse af Nederdammen og Nørreport i Ribe	31
Steffen M. Søndergaard Bygningsarkæologisk undersøgelse af 1500-tals bindingsværkshuset i Fiskergade i Ribe ..	41
Søren Mulvad Lustrup Birketing	51
Claus Feveile Gråbrødregade i Ribe - arkæologiske resultater 1995	61
English abstracts	67
Årets tal 1994	70
Publikationer	72

Fig. 1. Ribe Domkapitels pokal er fremstillet i 1596 i Hamburg. Den skulle måske have været skænket til Christian 4. ved dens kroning i 1598, men blev først afleveret til Kongen efter kapittelts opløsning 1736. I dag findes den på Nationalmuseet. Foto: Kit Weiss.

Ribes lange middelalder

- om Den antikvariske Samlings nye udstilling

Af Per Kristian Madsen

Indledning

Med "middelalder" menes den periode i historien, der ligger mellem den klassiske oldtid og renæssancen. Ordet blev opfundet af den pavelige bibliotekar Giovanni Andrea i 1469, og han mente det i høj grad nedsættende. Renæssancen, hans egen tid, betød den strålende genfødsel af oldtidens ædle idealer og kunstneriske stræben. Middelalderen var den mørke, munkefimsende mellempæriode, som det nu gjaldt om at distancere sig fra - trods det faktum, at netop middelalderens lærde havde sørget for at viderebringe den tradition, som renæssancen nu gjorde sig til gode med.

I dansk sammenhæng dækker middelalderen tiden fra vikingetidens slutning omkring år 1000, og frem til Reformationen i 1536. Udstillingen i Ribe strækker sig noget videre, idet den medtager tiden frem til ca. 1700. Den opererer altså med begrebet "den lange middelalder", forstået på den måde, at middelalderens institutioner og væsentlige dele af dens samfundsorden levede videre til helt ind i det attende århundrede (fig. 1).

I 1736 var det 200-året for Reformationen. Man indførte tvungen konfirmation i Danmark, og biskop Erik Pontoppidan stred mod resterne af, hvad han anså for overtro og for dummelse med udspring i den papistiske, katolske middelalder.

I Ribe skrev Peder Terpager (1654-1738) sit monumentale værk "Ripæ Cimbricæ", som udkom i 1736. Her udnyttede han både de rige skriftlige kilder om byen og som noget nyt, sine arkæologiske iagttagelser af byens undergrund f.eks. i denne klarsynede beskrivelse af Ribes centrum: "Omend vor Domkirke rejser sig storslået fra det højereliggende sted kaldet Liljebjerget, må man dog stige

fem eller flere trin ned for at komme ind på grund af det lavereliggende gulv. Der er to årsager hertil: for det første fordi talrige ildebrande i byen har efterladt ruiner, som gader i nærheden af kirken har dækket af, ligesom også kirkegården lidt efter lidt er vokset op; den anden årsag må søges i den ødelæggende oversvømmelse, som 1634 er berømt for." Ikke nok med det, Terpager var desuden i stand til at vurdere og bedømme de forskellige perioders arkitekturformer i Domkirken: "Kirkens sydside lukkes af en tredelt søjlegang", og der er "langt større elegance i kirkens arkitektur end i søjlegangens".

Terpager var barnefødt i Ribe. Han kom aldrig - med undtagelse af sine studieår i København - uden for sin fødeby. Derfor er det imponerende, at han i den grad er med på sin samtids noder. At inddrage arkæologiske fund og ræsonnementer var først da begyndt at gøre sig gældende i forskningen, og ofte var det rene skattegravninger, som blev bedrevet. Terpager derimod gik systematisk frem i sit arbejde, og alene af den grund sætter han skel i Ribes historie. Han står derfor som afslutningen af den nye middelalderudstilling i museet "Ribes Vikinger" - eller begyndelsen, om man vil, for man kan også starte sit museumsbesøg omkring 1700 og derfra gå baglæns gennem tiden.

Udstillingens mål og indhold

Målet med udstillingen var ikke at fremlægge en strengt tidsmæssigt opbygget udviklingshistorie om Ribe. Selvfølgelig skulle byens fremvækst, dens tilpasning til terrænet og historien om dens huse udgøre væsentlige elementer. Man skal kunne gå til ud-

stillingen med sine indtryk ude fra byen og få disse uddybet, eller man skal med oplysningerne fra udstillingen som ballast kunne bevæge sig omkring i Ribes gader og ind i byens huse.

Udstillingens overordnede referenceramme - for en sådan blev faktisk afstukket fra begyndelsen - er på den ene side ikke særlig original, men på den anden særdeles vid. Skelettet i udstillingen er menneskets forhold til sig selv, til sin sjæl og sin krop og sin omverden, som det kommer til udtryk i den middelalderlige Gudstro. Til belysning heraf måtte både det rige arkæologiske fundmateriale og byens skriftlige kilder med. Desuden er der medtaget et vist mål af generelle træk om middelalder-menneskets livsvilkår. Balancen bestod i, at udstillingen ikke måtte få slagside i den retning på bekostning af de lokale forhold.

Udstillingen måtte nødvendigvis også skildre Reformationen i 1536 og dennes brud med den romerske kirke. Både på et nationalt og et lokalt plan samt ikke mindst tillige på det trosmæssige plan. I dette og i andre dele af udstillingen berøres dermed emner, der med nogen ret kan henføres til det mentalitetshistoriske, og som i hvert fald indebærer en tolkning fra udstillingsplanlæggerens side. Men uden en sådan tolkning bliver enhver udstilling efter min mening kedelig.

Principper

Visse praktiske principper var gældende for arbejdet. For det første skulle der, i lighed med hvad der gælder museets afsnit om Ribes vikingetid, opretholdes et skarpt skel mellem udstillingsdelen med dens ægte fund og så Oplevelseshallen. I denne er der for middelalderafsnittets vedkommende ikke tale om nogen form for direkte rekonstruktion, hverken fra Ribe eller nogen anden by.

Ideen er på en sammentrængt plads at vise et bybillede ca. år 1500, og inspirationen er hentet dels i den foreliggende viden om Ribe og andre byer, dels i middelalderens billedverden. Huse, konstruktionsdetaller, materialer osv. er inspireret af den viden, som for-

midles i udstillingens fakta-del, men de har aldrig udgjort det hele, som de tilsammen danner i Oplevelseshallen. Kirken med den bemalede arkitektur kan genspejle en af Ribes bykirker under ombygning ved år 1500, og gavlhuset har konstruktive træk hentet fra Ribes senmiddelalderlige bindingsværkshuse. Forlægget til selve bybilledet med byggepladsen stammer fra en række middelalderlige bogillustrationer, hvoraf nogle er gengivet i udstillingen. Kvinden på vej op ad stigen med et mørteltrug på skulderen vidner om kvinders beskæftigelse inden for byggeriet, sådan som det kendes fra bl.a. Ribe.

Det andet hovedprincip var så vidt muligt kun at gengive samtidige billeder i tilknytning til de udstillede fund. Middelalderen er rig på kunst af enhver art, den er farveglad og tilmed nærmest billeddyrkende. Fra illuminerede håndskrifter, altertavler, malerier og grafik rundt om i Nordeuropa og helt fra Italien er der hentet inspiration og illustration til udstillingen. Ingen siger, at det så netop sådan ud i Ribe, som det ses på miniaturene. Men bøger med billeder af den art har været i brug i byen, og de valgte fremstillinger var en del af Ribes vide omverden.

Gangen i udstillingen

Udstillingen har inddraget udenlandsk materiale, og den forløber ikke strengt kronologisk, men styres af nogle hovedtemaer, som frem mod afslutningen ca. ved år 1700 bliver forholdsvis mere tidsmæssigt afgrænsede. Går man ind i udstillingen fra Oplevelseshallen, møder man straks afsnittene om føden og klæderne samt om verdensforståelse og verdensorden, om sygdom og sundhed, liv og død (fig. 2). Et vigtigt afsnit skildrer Kirkens dominerende rolle både som frelsesanstalt og som den, der varetog socialvæsen og sygepleje, og i det hele prægede samfundet med sine idealer om næstekærlighed og fred.

Byen Ribes udvikling skildres gennem kort og en terrænmodel, og dens vigtigste institutioner, såsom Domkirken, kirkerne og klostrene, Riberhus, befæstningen og portene, har alle selvstændige afsnit. Som supple-

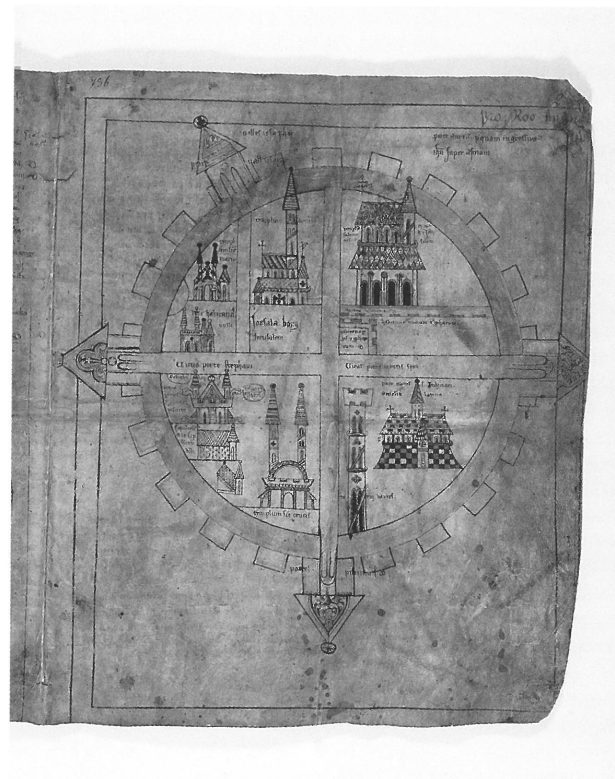

Fig. 2. Jerusalem med det nordiske navn "Jorsala Borg". Tegneren har fantaseret sig til en idealiseret hjulformet byplan, hvor han har placeret helligstederne. Jerusalem var verdens centrum, også set fra Danmark. Det Arnamagnæanske Institut, København.

ment til den lokalt forankrede fortælling står plancher om middelaldersamfundets opbygning til forskellig tid og om byens styre.

Bylivets grundlag var for Ribes vedkommende dens deltagelse i handelssamkvemet omkring Nordsøen og udbyttet af de lange forbindelseslinier herfra ind i Baltikum. Middelalderens sejlads rundt om Skagen med korn og træ fra Østersølandene udførtes blandt andet af skippere, som stod i tjeneste hos Ribe-redere, og en hel montre med udelukkende importvarer - mestendels uforgængelige sager som sten og keramik - taler sit tydelige sprog om den by, der middelalderen igennem var Danmarks port mod vest. Et tilsvarende fundbillede kan ingen anden dansk by opvise.

Reformationen i 1536 betegnes ofte som afslutningen på middelalderen. Som foran antydnet, har dette synspunkt ikke været gældende i denne udstilling, og Reformationen og dens lokale udslag får derfor et selvstændigt afsnit, der skal ses på baggrund af en skildring af de to kirkeretningers divergerende opfattelser.

Efter Reformationen følger afsnit om hekseforfølgelser, om Ribes lærde mænd, om handelsfolkene i 1600-årene og om det brogede byliv både uden- og indendørs, som vi kender til fra renæssancens Ribe omkring 1600. Så meget mere broget virker det måske, fordi vi ved des mindre om de samme forhold i middelalderen, men alligevel må montren med husgeråd fra Frederik den Andens og Chris-

tian den Fjerdes tid betegnes som en af udstillingens mest pragtfulde.

Herefter klinger det så ud gennem de afsnit, der skildrer "Den stille by" i 1600-årene, hvor handelen søgte nye veje uden om Ribe, og hvor til slut kun beretningen om forgangne tiders storhed var tilbage - sådan som det blev på Terpagers tid omkring 1700.

Erfaringer fra arbejdet

Blandt erfaringerne fra forarbejdet til udstillingen skal jeg koncentrere mig om dem, der vedrører det arkæologisk-historiske. De udsprang af, at det for første gang nogensinde lykkedes at gennemgå samtlige ripensiske middelalderfund og en større del af tingene fra nyere tid i ét hug og på ensartet vis. Magasinerne i Ribe rummer den uden tvivl rigeste samling af middelaldergenstande til belysning af dagligdagens byliv, som Danmark ejer. Man skal til byer som Lübeck, Bergen eller Lund for at finde noget tilsvarende.

Heri bestod den grundlæggende erfaring, og selv efter udstillingens montering kan det knap ses, at noget er taget ud af magasinerne. Alle relevante genstande blev via EDB sorteret i de emnegrupper, som udstillingsplanen havde fastlagt. Ud fra denne sortering blev så valgt det, som pladsen i montrene tillod os at tage med, så selv ikke alle komplette middelalderlige lerkar kunne komme med i udstillingen. Kun en brøkdel af kamene, nogle af de fineste håndværksprodukter fra middelalderen, blev der plads til. Af skoene kun alt for få, og af tekstilerne nogle smagsprøver. Til gengæld understregede gennemgangen med al tydelighed, hvor mange ubesvarede spørgsmål, der endnu står tilbage.

Overraskende var det at erfare, at der næsten helt savnes håndværkerfund fra middelalderens Ribe. Slet ikke i form af hele værksteder og knap nok som affald, f.eks. slagger, halvfabrikata og den slags. Værktøjet er også sjældent, men det kan vel skyldes, at man som regel passede på det.

Uanset hvad årsagen måtte være - for manglende udgravningsaktivitet er der ikke tale om - så måtte afsnittet om håndværkere i byen kraftigt omarbejdes midt i sorteringen af fund. Kort over værksteder og fund blev det slet ikke til, skønt der på grundlag af skriftlige kilder kan udskrives lister fra middelalderens slutning over alle de håndværkere, som dengang flokkedes i byen. Selv om specialiseringen blev drevet vidt netop mod slutningen af middelalderen, må det dog være rimeligt, om noget tilsvarende var tilfældet i århundrederne forud. Men selv i Ribes metertykke lag fra 11-1200-årene glimrer lokale håndværkeres efterladenskaber i høj grad ved deres fravær.

Om årsagen kan man foreløbig kun gisne. Kan det tænkes, at Ribe var en sådan handelsby, at man forsynede sig med håndværksprodukter enten fra udlandet - eller fra værksteder i oplandet? Specielt hvis det sidste viser sig at have været tilfældet, antydes en helt anderledes arbejdsdeling mellem by og land, end hvad man hidtil har formodet. Så her er et felt, der må satses på i fremtidens forskning.

Som helhed kom udstillingen til at handle mere om høj- og især senmiddelalderen end om Ribes bys første par århundreder fra ca. 1000 til 1200. Det skyldes tyngdepunktet i byens fund, men det falder samtidig i tråd med bestræbelserne inden for dele af den danske historieforskning i disse år på at skabe øget koncentration om præcis senmiddelalderen. Samtidig må det nok erkendes, at udstillingssammenhængen bagud i tid, dvs. til tidlig middelalder og vikingetid, måske nok er blevet lidt stedmoderligt behandlet.

Men 900- og 1000-årenes Ribe er jo imidlertid trods alt stadig kun repræsenteret med et begrænset antal fund, så fremfor enten at lave et "tyndt" udstillingsafsnit ved middelalderudstillingens begyndelse, eller ligefrem sætte plads af til kommende fund, blev det naturligvis valgt at brede sig med alt det, som nu engang var for hånden. Forhåbentlig vil der med tiden blive behov for en omarbejdning af udstillingen, når de eftertragtede fund først begynder at myldre, for særudstillinger med dem og måske sågar om føje år for en udvidelse af museets bygning. Det sidste kan lyde som storhedsvanvid, men er det vel egentlig ikke set i forhold til, at Den antikvariske Samlings gamle udstillinger om Ribes vikingetid og byens middelalder indtil 1993, hvor opførelsen af det nye museum blev sikret, skulle rummes på tilsammen under 100 kvadratmeter mod nu 2500 kvadratmeter (fig. 3).

De tidligste planer for en ny middelalderudstilling til afløsning af den udstilling, som havde stået siden ca. 1970, blev skitseret i 1990. Tanken var dengang at ombygge Samlingens ejendom Sortebrødregade 3 til formålet, og selv om vi dengang syntes, det ville føre langt, må det i dag erkendes, at vi egentlig blot ville have leveret endnu et stykke kukkasseteater uden blot tilnærmelsesvis rimelige forhold for fund og publikum. Men flere af idéerne fra 1990 kom med i den nu færdige udstilling. Det gælder ikke mindst ønsket om at sætte mennesket i centrum, den tematiske opbygning og brugen af de elementer, som i deres endelige form fandt sammen i Oplevelshallens øjebliksbillede af Ribe september 1500.

Fig. 3. Ribes Vikinger. Foto: Lotte Madsen.

Per Kristian Madsen
Museumsleder
Vejle Museum
Flegborg 18
7100 Vejle

Handel og middelalder-arkæologien - et debatoplæg

Af Else Roesdahl

Handel (og anden udveksling) er central for forståelsen af middelalderens byer, samfundsdynamik, levevilkår og meget andet. Basis for bl.a. byernes opkomst og omstrukturering er jo en voldsom øgning i handel/udveksling op gennem perioden. Men emnet er hidtil kun sporadisk berørt af middelalderarkæologer, selv om det arkæologiske kilde-materiale er meget stort. I det følgende, der blev fremlagt på det byarkæologiske møde i Ribe 1993, vil jeg mest gå ind på varer og tage danske eksempler.

Det kan undre, at middelalderarkæologien stadig går uden om emnet (bortset fra visse specialstudier). Hos forhistorikerne er handel og udveksling et yndet emne inden for jernalder og vikingetid. Alene om Ribeegnens handel er der en rig litteratur (f.eks. Stig Jensen: *Handel med dagligvarer i vikingetiden*, Hikuin 16, 1990), og der er mange og lærde afhandlinger om betydningen af handel/udveksling for samfundsudvikling, bydannelse, statsdannelse osv. Det er også for længst erkendt, at vikingetidens handel omfattede diverse dagligvarer, der nåede både by og land (f.eks. Else Roesdahl: *Danmarks vikingetid*, 1980). Basis for denne viden er normale arkæologiske analyser af importsager og distributionen af dem, samt lidt historie og etnoarkæologi, der hjælper med at forstå udvekslingssystemer.

Om middelalderen kan man imidlertid læse hos historikere, at samfundet indtil højmiddelalderen var indrettet til konsumtion på stedet, og at handelen overvejende omfattede luksusvarer til agrarsamfundets overklasse (Kai Hørby i *Dansk Social Historie*, 1980, s. 168). Det er interessant, ikke mindst på baggrund af arkæologernes synspunkter på handel nævnt lige ovenfor, og på baggrund af skibsarkæologiens resultater med påvisning

af specialiserede handels/fragtskibe senest fra slutningen af 900-årene (f.eks. Olaf Olsen og Ole Crumlin-Pedersen: *Fem vikingeskibe fra Roskilde Fjord*, 1969). En af de bedste historiske oversigtsafhandlinger om middelalderens handel i Danmark er i øvrigt stadig Aksel E. Christensens bidrag til *Nordisk Kultur. Handel og Samfærdsel*, fra 1934. Det bør dog nævnes, at Poul Enemark har skrevet en række nyttige specialartikler i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (de burde udgives samlet), samt store afhandlinger om senmiddelalderens handel. I de senere år er senmiddelalderens handel også behandlet af Bjørn Poulsen, med øjnene åbne for arkæologiens muligheder.

Men fra historikere får man normalt kun lidt hjælp angående handelsvarer, før man når til senmiddelalderen. Deres interesser går ofte mere i retning af handelens strukturer og organisation. De oversigter over forskellige landes middelalderarkæologi, som er kommet de senere år, rummer heller ikke meget om handelsvarer. Niels-Knud Liebgotts *Dansk middelalderarkæologi* (1989) har knap tre sider (der er mere om handelspladser og sæsonmarkeder: handelens fysiske rammer; og i afsnittet om marinarkæologien kommer han ind på skibes voksende lasteevne). Om handelsvarer konkluderes, at arkæologien kun i begrænset omfang kan bidrage med ny viden (s. 307). Heri er jeg dybt uenig. Tværtimod ligger der et vældigt kilde-materiale skjult i arkæologien. Problemet er, at det ikke er systematiseret og samlet.

Men hvorfor er der i Danmark denne divergens mellem forhistorisk og middelalderarkæologisk forskningspraksis? Rammerne for handel/udveksling var næppe meget anderledes i ældre middelalder end i vikingetid (bortset fra kirkens rolle), og de skriftlige

kilder om handel indtil senmiddelalderen er få, ligesom i vikingetid. Men det arkæologiske kildemateriale er langt rigere i både ældre og yngre middelalder end i vikingetid. Hvis Kai Hørbys og Niels-Knud Liebgotts synspunkter er rigtige, så er der noget galt med forhistorisk arkæologiske metoder. Hvis deres synspunkter derimod er forkerte, så er det på høje tid, at middelalderarkæologerne går i gang for alvor.

Der er flere grunde til, at de to arkæologiske fag håndterer handel/udveksling så forskelligt. Først og fremmest er mange problemstillinger i den forhistoriske arkæologi langt bedre afgrænsede end i middelalderarkæologien - alene fordi det første fag er meget ældre og har langt flere udøvere. En anden grund er nok, at historikere altid har beskæftiget sig med middelalderens handel. Det er dog ingen undskyldning for arkæologer, for som nævnt er historikernes problemstillinger tit anderledes. Desuden er deres kildemateriale anderledes, og det er på næsten alle områder fattigere end det arkæologiske, ialtfald indtil senmiddelalderen.

En tredje grund er måske, at nogle middelalderarkæologer eventuelt savner teoretisk ståsted til at kunne håndtere udefinerede systemer for handel/udveksling: at man lader

Fig. 1. Hvidding kirke. Byggematerialet er, som i så mange andre kirker i det sydvestlige Jylland, langt overvejende rhinske tufsten. Kirken er fra 1200-årene (se By, marsk og geest 6, 1993). Foto: Poul Anker Nielsen.

sig skræmme af "kildekritik". Er en genstand fra et fremmed land (f.eks. en flandersk kan-de) nu også handlet? Hvilken værdi havde den i givet fald? Eller var den måske emballage, eller gave, eller medgift, eller souvenir, eller krigsbytte, osv.? Og hvad betød det? Hvor store mængder blev omsat? Naturligvis er det også et problem, at der har været masser af økonomisk vigtige, men letforgængelige varer som pelsværk, klæde, krydderier, vin, øl og ikke mindst almindelige landbrugsvarer, som vi arkæologisk kun finder meget få eller indirekte eller ingen spor af. Men repræsentativitet burde være et kendt problem, når man arbejder med fortiden.

Hvis resultater skal opnås, må man imidlertid i gang med normale arkæologiske definitioner af hvilke varer, der er handlet/udvekslet, dvs. definere de genstande, som ikke er fremstillet lokalt, eller som er professionelt fremstillet lokalt og derfor handlet/udvekslet, uden nødvendigvis i første omgang at tage stilling til måden. Dette materiale må så samles og systematiseres. Sidenhen kan man diskutere, hvordan det er udvekslet, værdien, den økonomiske betydning og mange andre ting. Selvsagt må det arkæologiske kildemateriale samarbejdes med de skriftlige kilders oplysninger, så den bedst mulige totale forståelse opnås. Der kan f.eks. ikke være tvivl om, at konger og stormænd interesserede sig kraftigt for handel i ældre middelalder, jfr. Valdemar den Stores brev til Gotlandsfarerne og Valdemar Sejrs Østersøpolitik. De kunne få afgifter af handel, lige som i øvrigt i vikingetiden. De må også have skullet sælge/udveksle en del af deres naturalieindtægter - luksusforbruget skulle jo finansieres.

Der er meget at tage fat på. En arkæologisk baseret undersøgelse kunne af praktiske grunde begynde med kirker og kirkeinventar, f.eks. fra Ribe-egnen, der jo er ganske velbelyst, og som har hele kirker bygget af importerede sten (fig. 1). Ribe Domkirke og landsbykirkerne kunne ansues som handelshistorie. Ud over landet er der også glas-malerier, blytæge, døbefonte, emaljearbejder, kunsthåndværk af hvalrostand, tekstiler, metal til kirkeklokker osv.

Men også dagliglivets brugsgenstande er handlet/udvekslet i stor stil. Vi ved det fra udgravninger (og fra skriftlige kilder). Blandt fundene er keramik, mortere, kværnsten, hvæssesten, stavbægre eller råmateriale dertil, malmgryder (fig. 2), tinkander, jern og andre metaller og meget, meget mere. Heriblandt er så velkendte ting som Den antikvariske Samlings bomærke: det lille knivskaft med metalbeslag og en falkonér af "elfenben" - enten af hvalrostand fra det høje Nord eller af elefanttand fra det fjerne Syden. Der er også alle de professionelle håndværksprodukter som bl.a. sko, smykker, drejet glaseret keramik; meget af dette repræsenterer lokalhandel. Man burde i artikler og andre fundpublikationer undersøge og opsummere, hvad der er import og handelsvarer, så det blev let tilgængeligt for dem, der måtte være interesseret i at samle materiale til større oversigter. Og samtidig søge at definere, hvad der er husflidsprodukter.

Det er på tide, at også arkæologien bruges som kilde til Danmarks historie og udvikling i middelalderen. I lange tidsrum er der knap andet kildemateriale, og de få skriftlige kilder er forlængst læst mange gange. Vi må bl.a. tage fat på studiet af handel/udveksling

Fig. 2. Malmgryde fundet med sølvbarrer, guldmønter, sølvmønter og en træskål i Møllergade, Svendborg i 1885. Skatten er nedlagt i Erik af Pommerns tid, formentlig ca. 1420. Som så mange andre malmgryder har denne støbemærker på randens inderside. Det ene (W) angiver sandsynligvis, at gryden er støbt i Visby på Gotland (se Danmarks middelalderlige skattefund c.1050-c.1550, af J. Steen Jensen m. fl., 1992, nr. 253, s. 221-25). Foto: Nationalmuseet.

- med den erkendelse, at arkæologiske kilder, lige som skriftlige, normalt kun giver et lille hjørne af den forgangne virkelighed. Men det er vores opgave at anvende det, som findes.

Else Roesdahl
Docent, Afdeling for middelalder-arkæologi
Aarhus Universitet
8270 Højbjerg

Fig. 1. Bukket seglstampe fra en grav i Gråbrødrenes kirke i Ribe, udgravet i 1993. Stampen har tilhørt et medlem af den sønderjyske adelslægt Abildgaard med fornavnnet Tyge. ASR 1015x171. Foto: ASR.

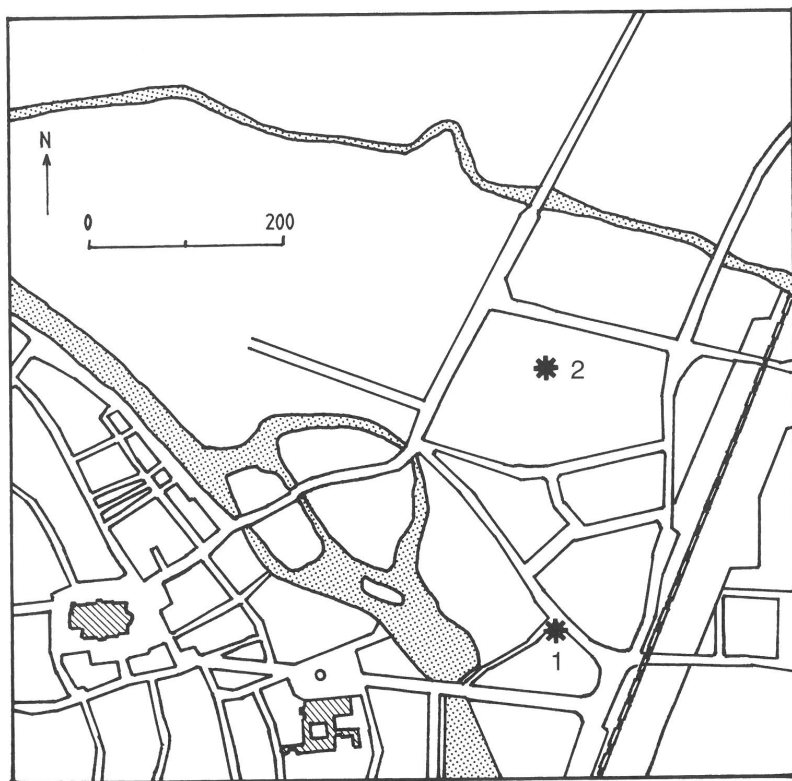

Fig. 2. Kort over Ribe med fundstederne for Alexander IV's (1) og Bonifatius VIII's (2) blysegl. For det sidste kendes fundstedet kun omtrent. Tegning: Børge H. Nielsen.

Pavelige blysegl

- en rekvisit i senmiddelalderens fromhedsliv?

Af Per Kristian Madsen

Hvad der i middelalderen gav et retligt dokument dets retskraft, var foruden udstederens autoritet ikke mindst beseglingen. Udover seglet for brevets udsteder kunne f.eks. et kongebrev forsynes med segl for de stormænd, der stod som vidner i teksten, eller som man efter brevets udstedelse ønskede skulle bekræfte det ved at tilføje deres segl. Hvad seglaftrykket stod for, har hørt til skriverens og juristernes rygmarvsviden, og værdsættelsen af stampen, det stempel af bronze eller kobbermalm, som seglaftrykket var graveret spejlvendt ned i, må have været stor. Bemærkede nogen sig en stampe, kunne de udstede falske breve, hvis "underskrift" var fuldstændig ægte. Derfor sønderbrød man ved indehaverens død ofte hans eller hendes segl og kastede stykkerne ned i graven for at hindre misbrug (fig. 1).

Ser man på seglenes motiver, er det næppe overraskende, at standsstolthed og samfundsmæssig position ofte afspejles meget direkte, omend ikke altid. En betydelig stormand kunne godt betjene sig af et beskedent våbenmærke. At derimod kongers og andre fyrsters officielle segl var ekstra store og pragtfulde, synes at være en gennemført regel. I den tidlige middelalder er det som regel den tronende hersker med krone, scepter og sværd, eller fyrsten i krigsudstyr på sin springende hest. I senmiddelalderen kompliceres seglbilledet i utrolig grad gennem tilføjelse af indskrifter og våbenmærker for alle de lande og len, som seglejereren enten besad eller gerne så i sin vold, fordi han hævdede en arveret dertil. Symbolikken understregedes yderligere ved at visse vigtige dokumenter, f.eks. fra den tyske kejser, udstedtes med vedføjede seglaftryk ikke som ellers i farvet voks, men i ægte guld (1).

På denne baggrund skulle man synes, at

middelalderens fremmeste fyrste, paven, havde anvendt endnu overdådigere beseglingsformer. Dette er imidlertid langt fra tilfældet. De fleste pavebreve besegledes faktisk med beskedne blysegl. Om disses ophav kunne på den anden side ingen blot nogenlunde oplyst person i middelalderen være i tvivl, og det er om disse blysegl og med udgangspunkt i et nyfund fra Ribe, at det følgende skal handle. Hensigten er at give et indblik i en sjælden og spændende gruppe genstande, der både optræder som jordfund og i arkivernes gemmer, nemlig de pavelige segl. De vidner om den periode i Danmarks historie, hvor landet indarbejdes i det europæiske samfund, og hvor den katolske kirke som den samlende kraft ofte brød direkte ind i selv dagligdags begivenheder. Med Reformationen 1536 brast forbindelsen til pavestolen, og det er først i de seneste år, at der igen er etableret officiel forbindelse mellem Danmark og Vatikanet.

Et nyfundet pavesegl

Den direkte anledning til denne indledning er en cirkulær blyskive på 4 cm i diameter, 0,5 cm tyk og med en vægt på 38 gram (fig. 2-3). Den kom for dagen ved en udgravning i Ribe i Sct. Nicolaigade, nær på tomten af byens nonnekloster med tilhørende sognekirke, begge indviet til Sct. Nicolai. Blyskiven lå i et fyldlag, der desuden rummede byggefyld og diverse dagligdags genstande fra 1500-årene (2).

Blyseglet, for det er et sådant, vi har med at gøre, har en let forhøjet udsmykning på begge sider. Den ene af disse er meget fint bevaret og afslørede straks efter konservering, og ved sammenligning med et ældre fund i Den

antikvariske Samling (fig. 4), hvilket spændende stykke, der var tale om (3).

På den bedst bevarede side af seglet ses nemlig to skæggede mandshoveder inden for en ramme af små kugleformede punkter og adskilt af en stav med et latinsk kors. Identifikationen af de to herrer gives ovenover i indskriften SPA SPE. Det er forkortelsen af henholdsvis Sanctus Paulus og Sanctus Petrus, altså apostlen Paulus og Kristi disciples førstemand Peter. De fremtræder med nogle af de træk, som traditionelt kendetegner dem; for Paulus vedkommende det lange

hængeskæg, den høje skaldepande og det tilbagedrøgnede hår, alt i alt en filosoftype, mens Peter er mere folkelig med sit runde, bryderagtige hoved og den her stiliserede udgave af hans krøllede, korte skæg og hår (4).

Kombinationen af disse to såkaldte apostelfyrster (principes apostolorum) er snævert knyttet til byen Rom og til pavedømmet. Her blev Peter som offer for Neros kristenforfølgelser mellem år 64 og 67 korsfæstet med hovedet nedad. Denne usædvanlige anbringelse valgte han selv på grund af sin respekt for den afdøde Frelser. Peters grav udpeges i dag

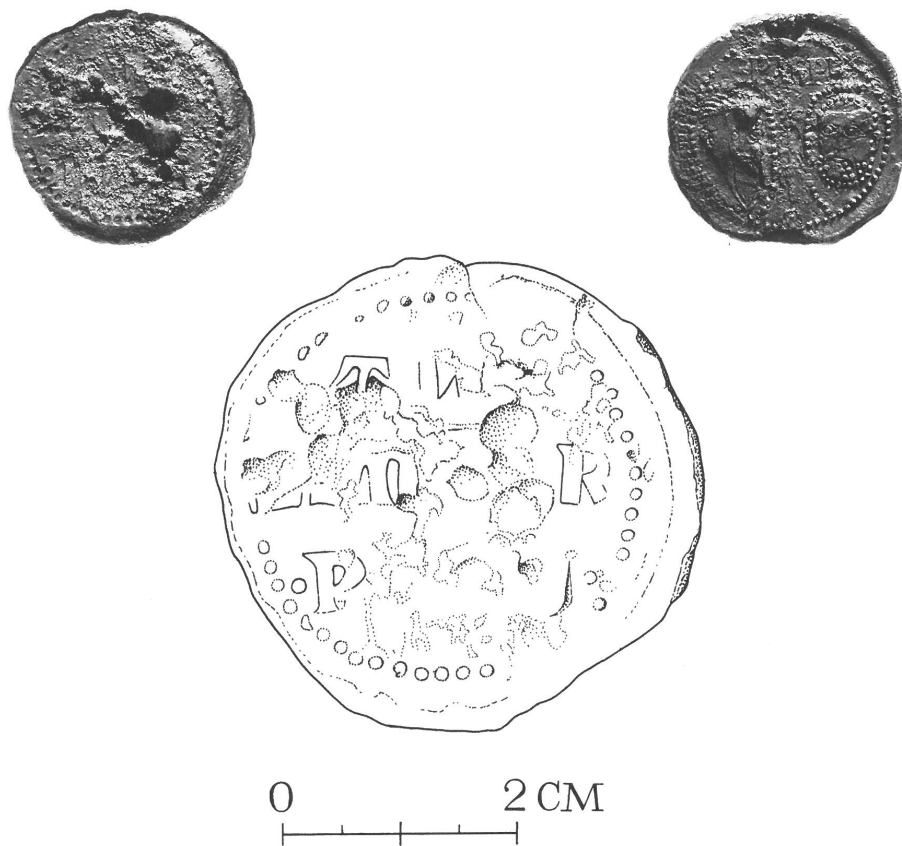

Fig. 3. Alexander IV's segl. A: Paveside. B: Apostelside. C: Tegning i dobbelt størrelse af pavesidens delvist udviskede indskrift. Foto: Niels Elswing. Tegning: Aage Andersen.

i den romerske gravgade, der gennem udgravninger er gjort tilgængelig under den nuværende Peterskirke. Peter selv er gennem Nye Testamentes beretning om, hvordan Kristus overdrager ham Himmeriges nøgler, grundlaget for den katolske kirkes hævde af den romerske biskops, dvs. paven, forrang. Efter traditionen skulle Peter have endt sine dage som byen Roms første biskop og kristenhedens første pave.

Paulus eller Saul, som han oprindeligt hed (5), kom også i vanskeligheder under sin mission for den nye tro. I den yderste nød påberåbte han sig sin ret til som romersk borger at blive dømt af kejseren, og af den grund førtes han til Rom. Her henrettedes han ved halshugning i året 64 eller 67, ifølge traditionen samtidig med Peter. Paulus blev begravet på det sted uden for Roms mure, hvor i dag kirken S. Paolo Fuori le Mura står, og hvor rester af hans grav er at se.

Ved at sætte de to apostelfyrster på sit segl understregede paverne deres embedes høje autoritet og traditionens gyldighed. Men det er bemærkelsesværdigt langt henne i middelalderen, at typen bliver endeligt fastlagt. Det sker først under pave Paschalis II (1099-1118). Til gengæld ændrer fremstillingen af de to apostelhoveder og deres indramning sig praktisk taget ikke før under pave Paul II's pontifikat 1464-1471. Apostlene er begge stadig med, men vises nu tronende og med deres kendetegn, Peters nøgle og Paulus'

sværd (fig. 5). Efter Paul II's død genoptog man det gamle seglbillede, og dette anvendes fortsat den dag i dag (6). Når materialet med få undtagelser altid er det uædle metal bly, skyldes det, at man forbandt sig med den romerske og byzantinske tradition for at udføre kejserens og andre vigtige potentaters seglaftryk i netop bly - samt muligvis hensynet til at bruge et billigt materiale til seglene, der skulle fremstilles i stort tal (7).

Betegnelsen for et sådant segl af metal er på latin "bulla", og dette ord overførtes efterhånden til selve pavebrevet, selv om det pavelige kancelli opererede med flere forskellige standardskrivelser og dokumenttyper med hver deres navn. F.eks. er de yderst sjældne "gyldne buller" pavelige dokumenter, som undtagelsesvist er vedhængt et seglaftryk i rent guld (8).

Ved fastgørelsen af blybullen til dokumentet af pergament anvendtes enten en silkesnor (cum filo serico), når der var tale om en pavelig tilladelse, eller en grov hampesnor (cum filo canapis), der tilkendegav, at paven med dette brev udstedte en befaling. Ved prægningen af blyseglet med en særlig tang eller skruetvinge klemte man blyet sammen om snoren. Dette varetoges i det pavelige seglkontor af to særlige ansatte, de såkaldte bullatores eller plum-batores. Disse blev valgt blandt lægbrødrene i cistercienserklostret Fossanova, og det krævedes efter sigende, at de skulle være analfabeter. Herved har man måske ment at

Fig. 4. Bonifatius VIII's segl. A: Paveside. B: Apostelside. Foto: Niels Elswing.

Fig. 5. Paul II's segl, for- og bagside. Efter: Serafini.

sikre sig mod forfalskninger (9).

Hvilken pave, der stod som brevudsteder, fremgår altid af blybullens anden side. Denne bærer pavens navn og nummer, og mens apostelansigterne går igen i samme stempeludgave på flere forskellige pavers segl, måtte der selvfølgelig skæres et nyt navnestempel ganske ofte og i takt med nye pavers tiltræden, hvilket gennem det meste af pavestolens historie skete rigtig hyppigt. Straks efter et pavedødsfald tog man særskilt vare på den afdøde pontifex' navnestempel, som man siden sørgede for at destruere. Indtil det nye navnestempel forelå, kunne en nyvalgt pave i den korte periode mellem valget og indvielsen til embedet udstede dokumenter, hvor kun apostelsidens aftryk er vedhængt. I så fald anføres det i teksten til det pågældende brev (10).

I vort nyfundne segl ses den revne, som snoren har efterladt, da man fjernede seglet fra brevet. På seglets paveside er det trods en voldsom nedbrydning muligt med sikkerhed at skelne enkelte, afgørende bogstaver (fig. 3). Indskriften falder i tre linier vandret over

hinanden. Nederst kan læses forkortelsen PP, hvilket betyder P(A)P(A) = pave. At der var tale om en pave med et flere gange anvendt navn, fremgår af resterne af romertallet til slut i linien. Af dette er bevaret den sidste lodrette streg.

Pavens navn må altså have udgjort de første to linier. I den øverste står som første tegn et A med en vandret streg over vinklen. A'et følges af utydelige rester af et par bogstaver, som først lod sig bestemme, da anden linies første bogstav var klaret. Her ses nemlig tydeligt bunden af et X, efterfulgt af endnu et A. Linien afsluttes med et tydeligt R.

Et pavenavn begyndende med A, med R til slut og med XA som fjerde, henholdsvis femte bogstav: Det må være ALEXANDER. Blandt romerkirkens til dato 265 paver er der i alt otte med dette navn. Nummer ét fra ca. 105-115 må falde udenfor i denne sammenhæng. Nummer to fra 1061-1073 har ifølge Vatikanets katalog over dets samling af pavelige blybullaer ikke efterladt sig bevarede segl af denne type. Det har derimod Alexander III, der med pontifikatsårene 1159-81 var samtidig med den danske konge Valdemar den Store. Ham kan vort aftryk imidlertid ikke være fra, for stempelskæreren har skilt hans navn anderledes, nemlig ALEX-ANDER, så han må udgå (11).

Først med Alexander IV fra 1254-1264 stemmer tingene, som det vil ses ved sammenligning mellem hans fuldt bevarede navnetræk og det havarerede Ribe-stykke (fig. 6) (12). Nummeret skrives netop med fire stre-

Fig. 6. Alexander IV's segl, pavesiden. Efter: Serafini.

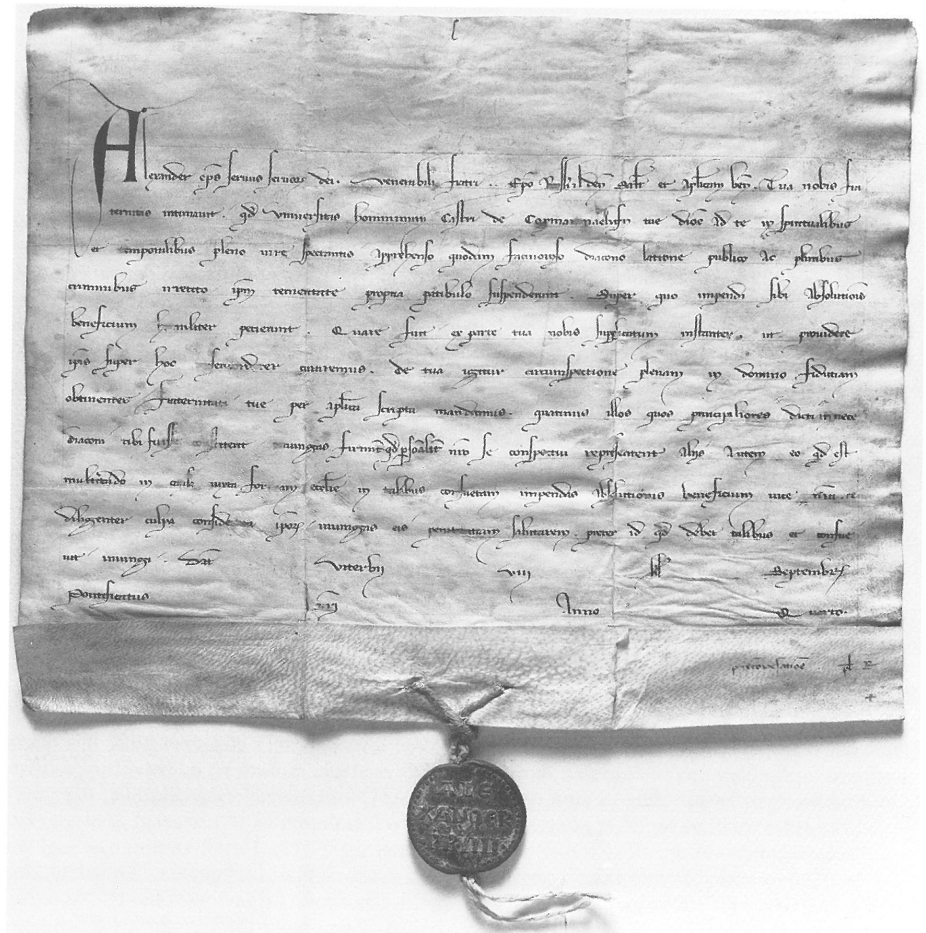

Fig. 7. Pave Alexander IV's brev af 25. aug. 1258 med endnu vedhængende segl. Rigsarkivet, Ny kronologisk Række 43. Foto: Rigsarkivet.

ger, IIII, og ikke som IV, og placeringen af samtlige identificerbare bogstaver såvel som deres udformning, f.eks. A'ets, er den samme. Heller ikke de resterende to paver fra før reformationen med navnet Alexander kan være indehaver af seglet. Nummer fem var en af de indbyrdes stridende paver og modpaver i den periode fra sidst i 1300-årene til midten af 1400-årene, der kendes som "det store skisma" i kirkens historie. Han fungerede kun fra 1409 til -10 og har ikke efterladt sig nogen kendt bulle. Og seglet for Alexander VI - alias den blodrige Rodrigo Borgia med de ikke mindre kendte børn Cesare og Lucrezia - fra perioden 1492-1503 har ganske vist samme deling af pavenavnet som vort segl. Men derunder står der til forskel herfra PAPA VI i to linier over hinanden (13).

Ses der bort fra muligheden for forfalskninger - og de har gennem tiderne med største flid været udøvet, netop når det gjaldt pavebreve - så er det nyfundne pavesegl fra Ribe altså fra et brev udstedt af pave Alexander IV engang i dennes pontifikatstid mellem 12. december 1254 og 25. maj 1261. Det vil sige, enten mens Christoffer I (1252-1259) eller Erik Glipping (1259-1286) sad på Danmarks trone. Netop denne pave er den første, om hvem det vides, at hans kancelli samtidig anvendte to forskellige navnestempler, der dog kun adskiller sig fra hinanden i små detaljer. Så skadet, som Ribe-seglet er i dag, vil en nøjere bestemmelse af det til enten den ene eller den anden af de to typer ikke være mulig. Og desuden blev de to stempler brugt i flæng (14).

Under alle omstændigheder er en så nøjagtig datering af et arkæologisk funds egenald ikke helt almindelig, men som det nævntes i indledningen, fandtes seglet sammen med langt yngre genstande. Årsagen kan være, at seglet ved udrydningen af et kirkelegt arkiv i Ribe på reformationstiden blev revet af dokumentet og kastet bort. Det pågældende dokument havde antagelig mistet sin retskraft, og er måske i lighed med ikke så få andre blevet anvendt som indbindingsmateriale til f.eks. et lensregnskab fra 15-1600-årene.

Denne forklaring er den, man oftest støder på angående tilsvarende fund af pavesegl. Og om ét segl, fundet i Maribo, kan det endda sandsynliggøres, fra hvilket pavebrev det stammer - og et brudstykke af selve brevet er sågar også bevaret, nemlig som del af et bogbind (15). Forklaringen har altså meget for sig, men den kan nok nuanceres en del ved at se på, hvor mange segl der egentlig kendes som jordfund, og under hvilke omstændigheder de er fremkommet. At der derudover rundt om i arkiverne findes bevarede pavebreve intakt med segl og det hele, såvel som breve, hvor seglene mangler, er klart (fig. 7) (16).

Jordfundne pavesegl

Som jordfund er pavesegl sjældne. Det nærmeste stykke er fra Ribe, nemlig et velbevaret segl udstedt under pave Bonifatius VIII (1294-1303) (fig. 4) og fundet så tidligt som i 1893/94 ved "Kulegravning på en Toft på Ladegaardsmark". Denne del af Ribe Bys markjorder grænser i øvrigt op til Sct. Nicolaigade-området, hvor det senest fundne segl dukkede op.

Ved forespørgsel i efteråret 1993 hos nogle af de centrale museer og udgravningsinstitutioner i Norden og Nordtyskland er der yderligere fremkommet 15 pavesegl af bly, se kataloget fig. 8 (17). Hertil kommer et segl fra det almindelige kirkemøde, koncilet, der trådte sammen i Basel fra 1431 til 1449 (fig. 9) (18). Seglene er fordelt på i alt 9 fundsteder. Nogle segl er helt uden oplysninger, og gennemgående ved man kun lidt om dem. Tilknytningen til kirkelige institutioner er tydelig, og det kan ikke undre, at betydelige middelalderlige byer med større udgravningsaktivitet som Roskilde, Slesvig og Ribe kan præstere fund af segl. Derimod er der fra de helt tilsvarende byer Lübeck, Lund og Visby på Gotland slet ingen jordfundne pavelige segl. Sammenhængen kunne være, at arkiverne enten var bedre bevarede eller snarere, at man indtil nu har gravet de "forkerte" steder. For Lübecks vedkommende gælder, at byens arkiv ejer ganske mange blysegel,

Fund af pavelige blysegel

Skåne			
1. Lund	Domkirken	Alexander VI	(1492-1503)
2. Lund	-	Basel-koncilet	(1431-49)
3. Bornholm	Rutsker	Urban V	(1362-1370)
Sjælland			
4. Roskilde	Domkirkeplads i byen	Celestinus III	(1191-98)
5. -	-	Urban VI	(1378-89)
6. -	Domkirkegård	Nicolaus V	(1447-1455)
7. Sorø	have, Tokesvej	Bonifatius IX	(1389-1404)
8. Magleby	-	Paul II	(1464-1471)
Lolland-Falser			
9. Maribo	klostret	Eugenius IV	(1431-1447)
10. -	?	Nicolaus V	(1447-1555)
11. Søllested	have	Gregorius II	(1406-1415)
Jylland			
12. Essenbæk	klostret	Innocens IV	(1243-1254)
13. Ribe	Ladegaardsmark	Bonifatius VIII	(1294-1303)
14. -	Sct. Nicolaigade	Alexander IV	(1254-1261)
15. Slesvig	-	Gregorius IX	(1227-1241)
16. -	byens grav	Alexander VI	(1492-1503)
17. uden proveniens	-	Innocens III	(1198-1216)
18. - -	-	Innocens IV	(1243-1254)
Norge			
19. Hamar	Korskirken	Gregorius IX	(1227-1241)
Sverige			
20. Visby	Eriksdal	Johannes XXII	(1316-1334)
21. uden proveniens	-	Gregorius X	(1271-1276)
22. - -	-	Bonifatius IX	(1389-1404)
London			
23. uden proveniens	-	Gregorius VIII	(1187) (fig. 10)
24. Lower Thames Street	-	Innocens III	(1198-1216) (fig. 11)
25. Upper Thames Street	-	-	(1198-1216)
26. Bull Wharf	-	Innocens IV	(1243-1254)
27. Billingsgate	-	Martin IV	(1281-1285)
28. - -	1400-1450	Bonifatius VIII	(1294-1303)
29. "London"	-	Johannes XXII	(1316-1334) (fig. 12)
30. River Thames	-	Clemens VI	(1342-1352) (fig. 13)
31. Charterhouse	grav, 1372	-	- - (jvf. fig. 13)
32. St Clement Dane's	grav	Innocens VI	(1352-1362) (fig. 14)
33. St Botolph's Church	-	Gregorius XI	(1370-1378)
34. - - -	grav	-	-
35. - - -	-	-	-
36. Milk Street	1360-1400	Urban V/VI	(1362-70/78-89)
37. St Mary Spital	grav	Urban VI	(1378-1389)
38. St Mary Graces	grav	Clemens VIII?	(1424?-1429)
39. Lower Thames Street	?	-	-

Fig. 8. Med udfyldt cirkel er vist fund af pavesejl i det undersøgte område, bortset fra London. En tom cirkel angiver fravær af fund. Numrene genfindes i listen. Samtlige fund fra det nuværende Danmark undtagen nr. 13-14 befinder sig på Nationalmuseet. Tegning: Børge H. Nielsen.

Fig. 9. Seglfund fra korstolene i Lunds Domkirke. Begge segl har været båret i en snor, antagelig som amulet. Paveseglet har hængt således på brystet, at dets ansigter var retvendte mod bæreren, når amuletten blev løftet op mod dennes ansigt - en kendt måde at behandle amuletter på i middelalderen. Alexander VI's segl (diam. 38 mm). A: Paveside. B: Apostelside. Basel-koncillets segl (diam. 39 mm). C: Bagside. D: Forside. Lunds Universitets Historiska Museum.

f.eks. er paverne Bonifatius VIII og Alexander VI hver repræsenteret med fem segl. De forholdsvis få jordfundne segl afspejler altså ikke, hvortil pavernes breve fortrinsvis gik i middelalderen; her er arkiverne selvfølgelig hovedkilden (19). At kun to segl indtil nu er indgået sammen med detektorfundne metalgenstande, kan måske undre, men det bornholmske segl og seglet fra Roskilde Domkirkeplads er dog fundet under anvendelse af denne teknik (20).

Spørgsmålet er, om en medvirkende årsag til fundenes fordeling og sjældenhed kunne ligge i, at man måske allerede før reformationen har brudt segl af de pavelige skrivelser. Nogle fundomstændigheder kunne tyde derpå. Skønt nemlig heller ikke Lunds righoldige kulturjord har afgivet sådanne fund, har der selvsagt til enhver tid i middelalderen været pavebreve og -segl i ærkebispens residensstad. Dette understreges af, at der er fundet blysegel både fra pave Alexander VI og fra Basel-konciliet i Lunds domkirke (fig. 9).

Seglene lå under de middelalderlige korstole sammen med andre spændende ting f.eks. skriveprene, som formodentlig er gledet ud af lommerne på de kanniker, der skiftevis sad i stolene og rejste sig op foran disse under messerne (21). Kunne man ikke forestille sig, at man ved lejlighed har "nedlagt" et paveligt dokument for at bruge pergamentet til noget andet, og at seglet - måske ligefrem som en art amulet - er gledet i lommen på en af de arkivansvarlige?

Denne formodning om senmiddelalderens opfattelse af paveseglene kan yderligere belyses gennem fund fra London. Blandt de i alt kun 17 pavelige blysegel fra denne by er der ifølge oplysninger fra "Museum of London" to, der er endt i jorden før middelalderens slutning, henholdsvis i 13- og 1400-årene (22). Desuden hidrører andre seks segl ifølge det oplyste fra middelalderlige grave. En nærmere undersøgelse fra museets side af fundomstændighederne har medført, at kun tre af disse segl med rimelig sikkerhed kan siges at være blevet anbragt i de pågældende grave under begravelsen. Seglene lå på brystet af skelettet, og den ene af de tre grave, som tilhørte en af Londons karteuser-

stiftelser, var usædvanlig fornemt udstyret (23). Den var anlagt i tilknytning til højalteret i stiftelsens kirke, og skelettet lå omsluttet af en komplet bevaret blykiste, hvilket udelukker, at paveseglet er havnet uforståeligt i graven som følge af en senere forstyrrelse. Indehaveren af denne grav har med stor sandsynlighed kunnet identificeres som Sir Walter de Manny, der døde i 1372, og som i 1370 havde stiftet netop det pågældende karteuserhus. Om ham vides det endvidere, at han i 1351 af pave Clemens VI (1342-1352) modtog et personligt brev, der tillod ham på sit dødsleje at vælge en skriftefader, der havde ret til at tilsige ham en fuld syndsforladelse. I publikationen af udgravningen går man ud fra, at Sir Walter er blevet begravet med sit beseglede pavebrev liggende på brystet, hvilket meget vel kan have været tilfældet. Af pergamentet selv var intet tilbage, så helt udelukke, at det alene var seglet, der fulgte med ham, kan man ikke. Eftertiden kan have set en interesse i at kunne fremlægge brevet, og det er i den forbindelse værd at bemærke, at der endnu i dag er bevaret forholdsvis mange af denne type pavelige breve, såvel som af Reformationstidens fortrykte afladsbreve, på trods af, at de dels kun gjaldt brevets modtager, dels må antages at have tabt deres kraft netop ved reformationens omvæltning (24).

I øvrigt mistede de fleste pavelige skrivelser deres betydning ved modtagerens død. Undertaget var privilegier og lignende til klostre og kirker, men ofte var der tale om personlige begunstigelser og dispensationer, sådan at f.eks. en uægte født præstesøn alligevel kunne gøre kirkelig karriere. Sådanne tiloversblevne breves segl kan man have opfattet som amuletter.

Under alle omstændigheder dokumenterer både Sir Walters grav og de to andre Londonfund af pavesegl i grave ligesom i øvrigt også de stratigrafisk daterede segl fra samme by, at pavesegl i visse tilfælde endte i jorden længe før middelalderens slutning. Som seglene findes i gravene, kan de minde om de såkaldte dødemønter, dvs. mønter, som forsætligt er givet den døde med i graven. Udspringet til denne skik skal søges i den græske myte om

færgemanden Karon, der sætter de døde over floden Styx, som danner grænsen til Dødsrijet. Mønterne kan ligge i munden på et skelet eller ved dettes hoved, men af og til også ved hånden. Hvorvidt helt den samme forestilling ligger bag de ret talrige fund af dødemønter i grave rundt om i middelalderens Europa, er nok ikke sandsynligt. Prægningen af specielle jetoner i Frankrig med indskriften "Tributum Petri" (Peters afgift) demonstrerer, at dødemønterne på denne måde er omtolket inden for en kristen sammenhæng. Fremfor til færgemanden er de nu til selveste Sct. Peter, vogteren af Himmeriges port (25). Paveseglene kan have været opfattet på tilsvarende vis, omend det må siges at være en vis sammenblanding af hedensk og kristen tankegang, der ligger bag. Dette har dog næppe bekymret middelalderens mennesker, og vi må nødes til at ane en tro på, at de døde i det hinsides, eller måske på Opstandens dag, ville kunne drage nytte af seglene. Under alle omstændigheder kan man dårligt forestille sig en mere heldbringende amulet end billedet af de to apostelfyrster. I selve pavemagtens begrundelse ligger netop hævdelser af, at hvad paven bandt og løste på Jorden, det skulle også gælde i Himlen. En mulig overbevisning om paveseglens heldbringende karakter kan endelig også ses i sammenhæng med nedlæggelsen af pilgrimstegn i gravene. Tegnene, der enten er små mærker støbt i bly eller muslingeskaller fra apostelen Jakobs grav i Spanien, har skullet bevise den afdødes fromme deltagelse i pilgrimsfart. Også andre genstande i middelalderens grave kan knyttes til fromhedslivets udtryk, f.eks. de såkaldte gravpotter, hvori der brændtes røgelse, mens ligfærden stod på. Både grave med pilgrimsmuslinger og gravpotter er kendt fra Ribe (26).

Nu endelig kunne det være spændende at vide, hvilket paveligt dokument Alexander IV's segl har hængt ved. At sige det præcist, vil man aldrig kunne, bl.a. fordi det ikke engang er sikkert, at det pågældende brev har været rettet til nogen i Ribe. Der kan have været tale om en skrivelse til kongen, som denne har medbragt på sine stadige rejser rundt i riget. Fra og med pave Innocens III

(1198 - 1216) er der bevaret registre med referat af de breve, pavestolen udstedte, og altså også over skrivelserne fra pave Alexander IV's tid 1254 - 1261 (27). Inden for denne faldt kulminationen på den store strid mellem den danske konge Christoffer I og ærkebiskop Jacob Erlandsen, hvor paven var inddraget som øverste dommer.

Fra Alexander IV er der kendskab til 48 astykker, hvor adressaten skal søges i Danmark, men i intet tilfælde har brevet direkte relation til Ribe. Ikke mindre end 19 af brevene foreligger i original, men kun ét af dem har stadig sit pavesegl hængende i en hampe-snor. Af de øvrige bærer endnu ét en hampe-snor og to en silkesnor, mens alle de resterende har mistet både snor og segl. Tallet på bevarede pavebreve til Danmark fra denne korte periode af 1200-årene er givetvis ekstraordinært stort. Det skyldes ikke den lige nævnte strid mellem konge og ærkebiskop, men at hele 18 af brevene stammer fra arkiverne i henholdsvis Sct. Clara og Vor Frue kloster i Roskilde. Begge disse er usædvanlig godt bevaret, omend ingen af deres pavebreve har mere end en seglsnor at vise frem. En del af Alexanders øvrige breve til Danmark er overleveret i afskrift eller på anden vis kendte, således at kun 10-12 af hans buller til Danmark alene foreligger i den pavelige registrerings form (28).

Når denne ellers i almindelighed er hovedkilden til vores viden om forbindelsen mellem Danmark og pavestolen, skyldes det tillige, at middelalderens paver ikke opbyggede noget egentligt arkiv over indgåede breve - i hvert fald er de ikke bevaret. Registreringen af indholdet af pavens svarbrev med dets referat af den danske forespørgsel er altså ofte den eneste kilde, der foreligger (29). At mulighederne for fejl og misforståelser samt udeladelser har været store ikke mindst på baggrund af afstanden mellem Rom og Danmark, siger sig selv. Men under alle omstændigheder understreges pavestolens betydning for datidens danske dagligdag, når f.eks. Alexander IV i et brev dateret Viterbo 25. august 1258 befaler biskop Peder af Roskilde, hvorledes denne skal forholde sig med hensyn til nogle københavnere, der har for-

mastet sig til at hænge en diakon. Netop dette brev er tilfældigvis fuldstændig intakt (fig. 7) (30).

Forseelsen, det omhandler, var alvorlig, fordi den indebar overgreb mod en kirkens mand, og derfor faldt ind under kirkens retspleje, den kanoniske ret. Tilmød var den begået i netop København, der siden Absalons tid hørte under Roskilde Bispestol. Da diakonen imidlertid havde været en åbenbar røver, havde biskoppen bedt paven om syndsforladelse til de borgere, der pågreb og henrettede ham. Dette tiltrædes af paven for de fleste af misdæderne mod pålæggelse af en passende bod. Hovedmændene skal derimod fremstille sig personligt for paven, altså drage helt til Rom for at blive dømt. Da det er en befaling, paven udsteder, er brevets endnu bevarede blysegl fastgjort i en hampesnor. Når brevet er nået helskindet frem til vore dage, kan det udover tilfældigheder skyldes, at det i en slags bisætning fastslår Roskildebispens fulde besiddelse af byen København, hvilket biskoppen sikkert har skønnet på at få bekræftet.

Da Alexander et år tidligere, 13. august 1257, udstedte et omfattende privilegium til Vor Frue kloster i Roskilde, underskrevet af både paven selv og en hel række kardinaler, og med undtagelse af blyseglet bevaret indtil i dag, så anvendte hans embedsmænd rød-gul siksesnor ved beseglingen (31). Her drejer det sig nemlig om en nådesbevisning stilet til klosteret, og et segl som det, vi har fundet i Ribe, har været vedføjet brevet, indtil nogen gang tog det til sig.

Fig. 10. Gregor VIII (1187). Foto: Museum of London. (1:1)

Afslutning

Historien om pavens segl må ende her, uden at vi nogensinde får at vide, hvordan det kom til Ribe. Det er heller ikke det vigtigste. Undersøgelsen af seglet og de andre tilsvarende fund fremhæver det eksklusive stykke ikke mindst på baggrund af, hvor få segl der indtil videre kendes som jordfund. Og den udvider den tilvante tolkning af, hvordan og hvornår disse segl engang er endt i jorden. Den hyppigste forklaring går ud på, at man i reformationstidens røre har bortkastet de middelalderlige arkivers breve og segl som værende ugyldige og værdiløse. Som et muligt alternativ hertil peges på muligheden for, at seglene allerede i middelalderen har været anvendt som amuletter. Deres tilsyneladende tilfældige opdukken bl.a. i kirker og på kirkegårde kan endvidere skyldes, at de har fulgt ejermanden i graven for at bevidne dennes fromhed og efterlevelse af kirkens bud. Således har kombinationen af de arkæologiske fund med den øvrige viden om seglene antydning om, hvordan middelalderens mennesker opfattede seglene, og hvordan de forholdt sig til dem i et så vigtigt anliggende som omsorgen for de døde og deres skæbne i det hinsides.

Fig. 11. Innocens III (1198-1216). Foto: Museum of London. (1:1)

Fig. 12. Johannes XXII (1316-1334). Foto: Museum of London. (1:1)

Fig. 13. Clemens VI (1342-1352). Foto: Museum of London. (1:1)

Fig. 14. Innocens VI (1352-1362). Foto: Museum of London. (1:1)

Noter

1. KHLNM art. Sigil I og II (R. Norberg, H. Trætteberg, K. Prange), bd. 15, sp. 187-222 med henvisninger. Det bør nævnes, at det i europæisk sammenhæng først er i løbet af middelalderen, at besegling fortrænger underskriften som retsgyldigt kendetegn.
2. Seglet har mus.nr. ASR 1085 x 1. Seglet fandtes af udgravningslederen, cand. phil. Claus Feveile, hvem jeg takker for at have overladt det til mig til bestemmelse og publicering. Udgravningen har j.nr. ASR 1085, beretning v. Claus Feveile. Seglet er erklæret Danefæ. Det er sammen med det andet pavesegl fra Ribe (fig. 4) udstillet i Den antikvariske Samlings nye udstilling om Ribes middelalder i museet "Ribes Vikinger".
3. W. Diekamp 1883, s. 532. Vatikanets samling af bl.a. pavelige blybuller er publiceret af C. Serafini i fire bind 1910-1928, se bd. 1, Milano 1910, s. LXXXIXf, s. 29 og tav. I,7. KHLNM art. Bulla (E. Nygren), bd. 2, sp. 360ff. T. Frenz 1986, s. 42ff. De grundlæggende publikationer om paveseglene er W. Diekamp 1882 og 1883, specielt s. 608ff, henholdsvis s. 528ff.
4. KHLNM art. Paulus, apostel og art. Peter, apostel (T. Gad), bd. 13, sp. 150ff., henholdsvis sp. 254ff.
5. Apostlenes Gerninger 9,1.
6. Se note 3, især C. Serafini 1910, s. LXXXIX. Paul II's segl, se Serafini 1910, tav. M,4.
7. Diekamp 1882, s. 608ff. C. Serafini 1910, s. LXXXIII. Antallet af pavelige skrivelser steg støt op gennem middelalderen og må snarest tælles i millioner, T. Frenz 1986, s. 9. Om stempler til pavesegl, se L. Schmitz-Rheydt 1896.
8. Det ældste bevarede guldsegl er fra 1524, se T. Frenz 1986, s. 44. De gyldne buller i Vatikanet er publiceret af P. Sella 1934, mens Vatikanets seglsamling foreligger i P. Sella 1937.
9. L. Schmitz-Kallenberg 1903, s. 100. F. Philippi 1914 om teknikken. T. Frenz 1986, s. 21, 33f og 55. Om forfalskninger, se R. Davidsohn 1894, der citerer en florentinsk dom fra 1216, hvoraf det fremgår, at man ved at lægge et blysegl i hed dej eller brød kunne løse det fra seglsnoeren ("Nos autem in pane calido bullam apponi fecimus et tunc filum fecimus aliquantum trahi, quod de bulla exibat..." etc.)
10. L. Schmitz-Kallenberg 1903, s. 103 og T. Frenz 1986, s. 22, 43.
11. C. Serafini 1910, s. 27, tav. H,10.
12. W. Diekamp 1883, s. 530 og 532. C. Serafini 1910, s. 29, tav. I,7.
13. C. Serafini 1910, s. 157, tav. M,7.
14. W. Diekamp 1883, s. 530. L. Schmitz-Kallenberg 1903, s. 103f. C. Serafini 1910, s. 29.
15. T. Jexlev og F. Lindahl 1977, s. 175f. Jvf. M. Andersen 1991, s. 32.
16. Om det muligvis ældste pavebrev til Danmark, se Skyum-Nielsen 1952. I Sverige er bevaret 240 middelalderlige pavebreve, det ældste fra 1164, ifølge Medeltidens ABC, art. Bulla, s. 16.
17. Henvendelsen blev rettet til følgende institutioner og personer, som jeg her takker for deres hjælp: Lund, Historiska Museet/Anders Ödman. Lund, Kulturen/Maria Cinthio. København, Nationalmuseet/Lars Jørgensen. Slesvig, Archäologisches Landesmuseum, Schloss Gottorf/Volker Vogel. Lübeck, Amt für Vor- und Frühgeschichte/Alfred Falk. Lübeck, Archiv der Hansestadt Lübeck/Antjekathrin Grassmann. Bergen og Vestlandet, Bryggens Museum/Arne J. Larsen. Oslo, Oldsakssamlingen/Mona Solhaug. Visby, Gotlands Fornsal og Landsarkivet i Visby/Sten Körner. Stockholm, Statens Historiska Museum/Göran Tegner. London, Museum of London/Judith Stevenson.
18. Ang. Basler-koncillets segl, se H. Schneider 1978, s. 310ff.
19. Brev af 11. aug. 1993 fra Dr. Antjekathrin Grassmann, Archiv der Hansestadt Lübeck.
20. M. Andersen 1991, s. 32.
21. Jvf. Mårtensson, A.W. 1961, s. 137ff. om styli og andre fund fra korstolene.
22. Venligst oplyst i breve af 24. sept. 1993 og 25. april 1994 af Judith Stevenson, Assistent Curator, Museum of London, bilagt katalog over de fundne blysegl samt henvisninger til relevant litteratur.
23. D. Knowles og W.F. Grimes 1954, s. 49 og 90.
24. KHLNM art. Indulgens (J. Gallén) og Indulgensbrev (J. Liedgren), bd. 7, 1962, sp. 390 henholdsvis sp. 395.
25. K. Grønder-Hansen 1988, s. 119ff.
26. C. Jantzen; J. Kieffer-Olsen og P.Kr. Madsen 1994. P.Kr. Madsen 1983.
27. K.A. Fink 1951, s. 169, jvf. DiplDan 2,1, s. X. Bl.a. på grundlag af de pavelige registre er for hele middelalderens vedkommende udgivet de brevreferater, som har med Danmark at gøre, se BullDan og ActaPontDan (DiplDan dækker for de udgivne årrækkers vedkommende også pavelige breve). Denne situation er ret ualmindelig sammenlignet med de fleste andre europæiske lande. En kender af Vatikanets arkiv fremhæver forholdet som mønstergyldigt, men tilføjer dernæst, at den forholdsvis begrænsede mængde arkivstof jo i høj grad har muligjort udgavens gennemførelse, se K.A. Fink 1951, s. 163.
28. Optællingen bygger på DiplDan, 2,1 og dækker Alexander IV's pontifikatstid 12. dec. 1254 til 25. maj 1261, i praksis årene 1255 til og med sommeren 1261, og det er selvfølgelig klart, at den slags "statistik" ikke fortæller meget andet, end hvad der i dag er bevaret. Tallet på pavebreve må opfattes som et minimum.
29. K.A. Fink 1951, s. 153. Det pavelige arkiv fulgte på middelalderlig vis paven på dennes rejser herunder også med til Avignon, mens paven sad dér. Det nuværende vatikanske arkiv (Archivio Segreto Vaticano) er grundlagt 1610. Det åbnedes for forskningen 1881, se K.A. Fink 1951, s. 52. Vatikanets bibliotek har ligeledes middelalderlige aner, men først med paverne Nicolaus V (1447 - 1455) og Sixtus IV (1471 - 1484) oprettes den institution, vi kender i dag, stadfæstet i Sixtus IV's bulle 1475, se de Salvia 1989, s. 11ff. Undtagelsesvis er fra den her undersøgte periode bevaret et appellbrev fra kong Christoffer I til paven, oversendt til denne via Roskildebispen og dateret Ribe, 6. marts 1259, DiplDan, 2,1, nr. 271.
30. DiplDan, 2,1, nr. 255.
31. DiplDan, 2,1, nr. 234.

Litteratur

- ActaPontDan: Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536, bd. 1-7, udg. af L. Moltesen, Alfr. Krarup og Johs. Lindbæk, København 1904-1943.
- Andersen, M. og Anette Kruse: Nye undersøgelser på Domkirkepladsen i Roskilde 1990, ROMU, Årsskrift fra Roskilde Museum 1990, Roskilde 1991, s. 21-34.
- Boyle, L.E.: A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings, (Pontifical Institute of Medieval Studies, Subsidia Mediaevalia I), Toronto 1972.
- BullDan: Bullarium Danicum, Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1198-1316, udg. af Alfr. Krarup, 1-2, København 1931-32.
- Davidsohn, R.: Proces wegen Fälschung einer päpstlichen Bulle 1216, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 19, 1894, s. 232-235.
- Diekamp, W.: Zum päpstlichen Urkundenwesen des XI., XII. und der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts, Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung, 3, Innsbruck 1882, s. 565-626.
- Diekamp, W.: Zum päpstlichen Urkundenwesen von Alexander IV. bis Johann XXII. (1254-1334), Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung, 4, Innsbruck 1883, s. 497-540.
- DiplDan: Diplomatarium Danicum, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1938.
- Fink, K.A.: Das Vatikanische Archiv, Ein-

- führung in die Bestände und ihre Erforschung, Zweite, vermehrte Auflage, Rom 1951.
- Frenz, T.: Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit, Stuttgart 1986.
- Grinder-Hansen, K.: Penge til færgemanden? Mønter i dødekulten, Nationalmuseets Arbejdsmark 1988, s. 115-126.
- Jantzen, C., Kieffer-Olsen, J. og Madsen, P. Kr. 1994: De små brødres hus i Ribe, Mark og Montre 1994, s. 26-36.
- Jexlev, T. og Lindahl, F.: Blybulle fra Maribo kloster, Nationalmuseets Arbejdsmark 1977, s. 174-176.
- KHLNM: Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder fra vikingetid til reformationstid, København 1956-1978.
- Madsen, P.Kr. 1983: A French Connection: Danish Funerary Pots - a group of Medieval Pottery, *Journal of Danish Archaeology*, 2, s. 171-183.
- Medeltidens ABC, Statens Historiska Museum, Stockholm 1985.
- Mårtensson, A.W.: Styli och vaxtavlor, *Kulturen* 1961, s. 108-142.
- Philippi, F.: Zur Technik der Siegelbullen, *Archiv für Urkundenforschung*, 5, Leipzig 1914.
- de Salvia, M.S.: The Vatican Library, its History and Treasures, New York 1989.
- Schneider, H.: Die Siegel des Konstanzer Konzils, Ein Beitrag zur Geschichte der spätmittelalterlichen Reformkonzile, *Annuario Historiae Conciliorum*, 10. Jg., Paderborn 1978, s. 310-345.
- Schmitz-Kallenberg, L.: Papsturkunden, i Meister, A. (udg.): Grundriss der Geschichtswissenschaft, Zur Einführung in das Studium der deutschen Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit, Bd. 1,2, Urkundenlehre, 1. u. 2. Teil, Leipzig u. Berlin 1913.
- Schmitz-Rheydt, L.: Ein Bullenstempel des Papstes Innocenz IV, *Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung*, 17, Innsbruck 1896, s. 63-70.
- Sella, P.: Le bolle d'oro dell'Archivio Vaticano, (Inventari dell'Archivio Segreto Vaticano), Città del Vaticano 1934.
- Sella, P.: I sigilli dell'Archivio Vaticano, 1-6, (Inventari dell'Archivio Segreto Vaticano), Città del Vaticano 1937-1964.
- Serafini, C.: Le monete e le bolle plumbee pontificie del medagliere Vaticano, 1-4, Milano 1910-1928.
- Skyum-Nielsen, N.: Den ældste pavebulle til Danmark, *Runer og Rids*, Festskrift til Lis Jacobsen 29. Januar 1952, København 1952, s. 167-173.
- Watt, M.: Det antikvariske arbejde 1991-1993, Pavebulle fra Østre Rosendalegård i Rutsker, Fra Bornholms Museum 1991-1993, s. 86.

Per Kristian Madsen
 Museumsleder
 Vejle Museum
 Flegborg 18
 7100 Vejle

Dæmning, møllestrøm og byport

- en arkæologisk undersøgelse af Nederdammen og Nørreport i Ribe

Af Hans Skov

Indledning

Kommunale ledningsudskiftninger i Nederdammen i august-september 1994 muliggjorde omfattende arkæologiske undersøgelser af vej- og dæmningslagene under gaden samt af ruinen af Nørreport. Det er resultaterne af disse undersøgelser, der vil blive fremlagt i denne artikel (1). På fig. 1 er Nederdammen angivet med sort, mens det øvrige dæmningsforløb er markeret med krydsskravering.

Historisk-arkæologisk baggrund

Nederdammen udgør sammen med Melledammen- og Overdammen en ca. 300 m lang

dæmning over Ribe Å. Første gang de skriftlige kilder giver indicier på, at der eksisterer en dæmning over Ribe Å, er i 1255, hvor Kristoffer 1. gav Ribebispen erstatning for jorder på Lustrup Mark, som var blevet oversvømmet i forbindelse med etableringen af Kongens Mølle i Ribe (2). Da Jydske Lov bestemte, at skader, der opstod som følge af vandløbsreguleringer i forbindelse med anlæggelse af vandmøller, skulle indtantes senest tre flodemål efter, at reguleringen var foretaget, dvs. efter tre årscykli, må de anlægsarbejder, der afstedkom oversvømmelserne på Lustrup Mark, være lavet tidligst omkring 1252 (3). Der er imidlertid ved arkæologiske undersøgelser i Bispegade i 1992 fremkommet indicier på, at Ribe Å kan have været opstemmet allerede ved midten af

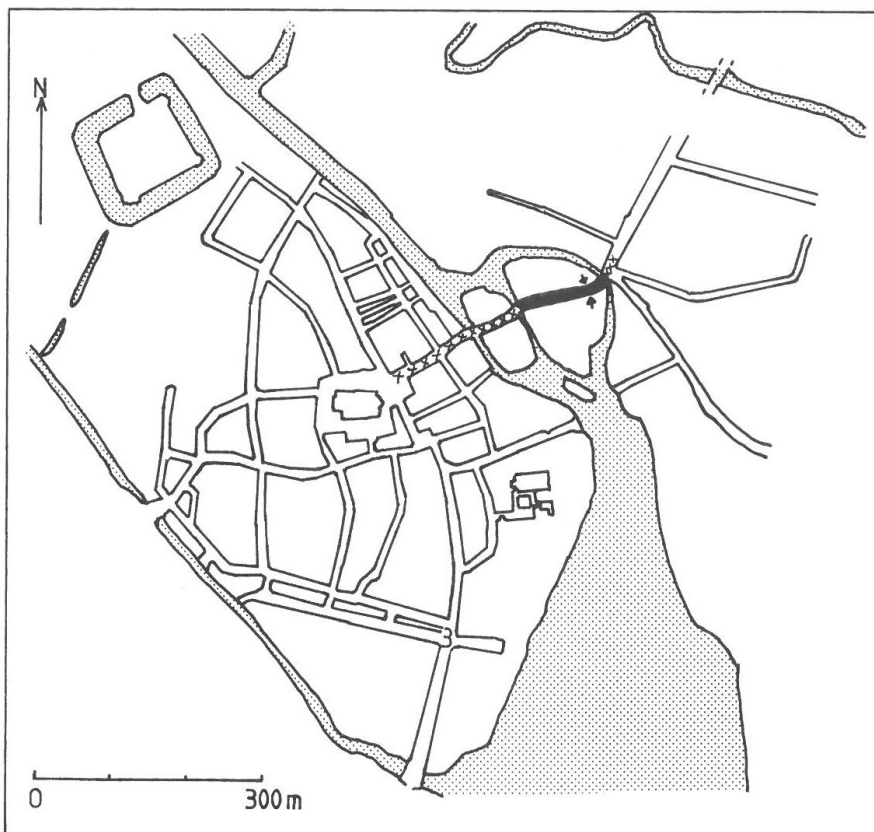

Fig. 1. Kort over Ribe. Nederdammen er angivet med sort, mens den øvrige del af dæmningen er krydsskraveret. Pilene viser Nørreports placering. Tegning: Børge Nielsen.

1100-årene (4). Oversvømmelserne ved midten af 1200-årene kan således være et udtryk for en udbygning og forhøjning af en allerede eksisterende dæmning.

Der er i dag tre løb gennem dæmningen, og ud fra de skriftlige kilder at dømme har det også været tilfældet i middelalderen. Eksistensen af løbet mellem Over- og Mellemdammen var på plads før 1255, for den førnævnte Kongens Mølle havde sin plads her (5). En sluse mellem Nederdammen og Mellemdammen er omtalt i 1340 og er et bevis for, at her også var et løb (6). I 1314 omtaltes en badstue ved Nørreport, og det bekræfter tilstedeværelsen af et tredje løb (7). De tre løb kan have indgået i dæmningsens oprindelige konstruktion, men noget sikkert bevis har hidtil ikke kunnet føres herfor. De skriftlige kilder vil vide, at der frem til begyndelsen af 1500-årene kun var én mølle tilknyttet dæmningen, nemlig Kongens Mølle mellem Over- og Mellemdammen (8). Først herefter brydes denne mølles monopol, og byens tre øvrige vandmøller opstår, nemlig Ydermøllen ved Nørreport, Midtmøllen mellem Neder- og Mellemdammen og Stampemøllen ved Stampemøllestrømmen i byens sydlige udkant.

Nørreport ved Nederdammens nordøstende er omtalt for første gang i 1314, men antages at være bygget, da Dammen blev taget i brug som vejdæmning i 1200-årene (9). Nørreport eksisterede helt frem til 1843, hvor den blev nedrevet for at lette passagen gennem Nederdammen.

Arkæologiske undersøgelser såvel som geo-

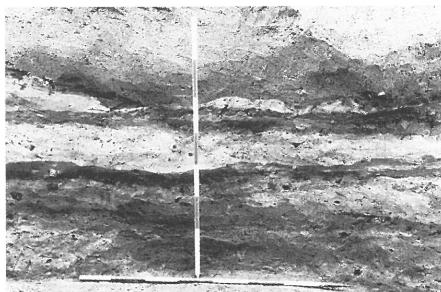

Fig. 2. Kørelag/vejlag i Nederdammen. Mange vekslende vandretliggende lag viser de forskellige vejfaser. Foto: Hans Skov.

Fig. 3. Det godt 7 m dybe profilsnit ud for Nederdammen 26. Et 3,2 m tykt klægslag udgjorde dæmningskernen. På billedet er klægslaget gennembrudt, og grundvandet presser sig op fra åsandet i bunden af hullet. En skovl øverst i billedet angiver størrelsesforholdet. Foto: Hans Skov.

logiske borer har godtgjort, at dæmningen over Ribe Å blev anlagt i et lavt deltaligende område med lave holme mellem det højere liggende terræn ved Sct. Nicolajgade og området ved torvet øst for domkirken (10). Udgravninger og borer har peget på, at dæmningen for en stor dels vedkommende har bestået af klægler, men da iagttagelsesmulighederne har været stærkt begrænsede af vandindtrængen og andre fysiske problemer, har det hidtil ikke været muligt at beskrive dæmningsens opbygning udtømmende (11). De enorme mængder af fyldmasser, der er indgået i dæmningen, menes for en dels vedkommende at stamme fra området øst for Saltgade, hvor der er arkæologiske indici på en omfattende afgravning (12).

I de skriftlige kilder hører man allerede i 1300-årenes første halvdel om bebyggelse på dæmningen, og fra 1300-årenes midte må man regne med, at den var kantet med huse (13).

I de skriftlige kilder er dæmningsens navn nævnt første gang i 1297, hvor den kaldes "Daam", mens det først er fra senmiddelalderen at benævnelserne Nederdammen og Mellemdammen optræder (14).

Udgravningen i 1994

Udskiftningen af kloakrør m.m. blev foretaget i Nederdammens fulde længde fra sydvest mod nordøst. I forbindelse med dette arbejde var der lejlighed til at registrere profilerne i kloakgrøften. Det var tydeligt fra første færd, at kulturlagernes sammensætning under Nederdammen helt adskilte sig fra det mønster, man normalt finder under det centrale Ribe. Normalt vil lagene bestå af tykke særdeles fundrige sortbrune opfyldslag med et meget stort indhold af organiske materialer (15), men i kloakgrøften under Nederdammen sås næsten udelukkende forholdsvis tynde lag af sand med meget få fund og stort set uden indhold af organisk materiale. Sandlagene var i reglen temmelige heterogene og omrodede, hvilket styrkede mistanken om, at der var tale om vejlag/ kørelag (se fig. 2). Lagene kunne i kloakgrøftens længdeprofil følges over det meste af Nederdammen.

Dæmning og vejlag

Ud for Nederdammen 26 (Boston Tøj) blev der gravet et profilhul i et forsøg på at påvise dæmningsens tykkelse og dens opbygning (fig. 3). Gadeniveauet, hvor profilhullet blev gravet, er kote 4,25 m.o. DNN (Dansk Normal Nul), og det lykkedes ved hjælp af en stor gravemaskine at lave et godt 7 meter dybt snit ned gennem lagene. Som det kan iagttages på fig. 4, består de øverste 2,51 m af forholdsvis tynde vandretliggende vejlag. Disse vejlag/kørelag kunne iagttages fra kote 1,74 m.o. DNN og opefter. Vejlagene lå direkte på

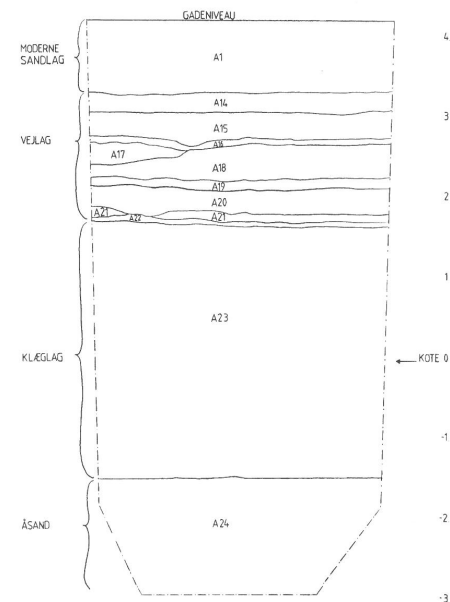

Fig. 4. Profilsnittet ud for Nederdammen 26. Tegning: Hans Skov.

et 3,2 m tykt gråt lag af klægler. Klægleret kunne følges fra kote 1,74 ned til kote -1,46, hvor det blev afløst af vandlidende åsand. Det 3,2 m tykke lag af klægler var tydeligvis ikke et naturligt afsat lag, men bestod af omlejret klægler uden spor af vandrette striber. Hvis klægleret var afsat naturligt, ville der have været utallige tynde vandrette striber. Det tykke klægslag kan kun tolkes som værende dæmningskernen. Klægler er p.g.a. sin tætte konsistens uhyre velegnet til at standse vandgennemstrømning, og profilhullet forblev da også tørt, indtil gravemaskinen nåede ned under dette lag. I samme øjeblik åsandet blev nået, fossede grundvandet ind og stod i løbet af blot et kvarter 2 m oppe i profilhullet. Profilsnittet viser, at man har anlagt en massiv lerdæmning over det lave deltaligende terræn, og at man på dæmningskronen har udlagt tynde sandlag, som bedst kan tolkes som vejlag. Klægslaget indeholdt ingen daterende fund, og i vejlagene var der heller ingen ud over lidt tegl i det

højtliggende lag A-14. Tegl optræder i Ribe ikke før ca. 1200, så fra lag A-14 og opefter må vi være i 1200-årene eller senere. Undersøgelser af kørelagene længere mod nordøst i Nederdammen tyder klart på, at alle vejlag er fra teglførende tid, og det er i denne sammenhæng fristende at opfatte hele dæmningsforløbet under Nederdammen som værende den dæmning, der anlægges eller udbygges ved midten af 1200-årene. Vejlagene, der synes afsat over længere tid fra 1200-årene og fremefter, er hver især for tynde til at kunne have forårsaget de omfattende oversvømmelser på Lustrup Mark kort efter 1250, og så er vi tilbage ved det tykke klægslag som en sandsynlig årsag. I det mindste kan profilhullet ikke bekræfte, at en ældre dæmning er blevet forhøjet ved midten af 1200-årene. Har der været en tidligere opstemning af åen, må dæmningen til dette anlæg søges et andet sted end under gadeforløbet Nederdammen.

Toppen af klægslaget blev i øvrigt påtruffet med sikkerhed fra Nederdammen 24 i sydvest til ud for Nederdammen 35 mod nordøst, mens det ikke blev påvist længere mod nordøst. I Mellem- og Overdammen er klægslaget

påvist punktvis ved boringer og mindre udgravninger (16). Så langt mod vest som ved Weiss Stue i Overdammen er der påtruffet massive klægslag, som sandsynligvis også hører til dæmningen (17).

Sluse ?

Ud for Nederdammen 35-37 blev der som det eneste sted i gaden påtruffet tykke sortbrune kulturlag med masser af organisk materiale. Her lå en del vandretliggende tømmer omkring kote 2,5 m.o. DNN. I samme område sås 8 lodretstående pæle. Det var p.g.a. kloakgrøftens ringe bredde og gravemaskinens hårdhændede fremfærd ikke muligt at se noget system i træværket. Klægslaget nåede i dette område ikke op i samme højde som tidligere påvist. Hvorfor har man sparet på klæget på dette sted og svækket dæmningen ved i stedet at opfylde den med stærkt organiskholdigt kulturjord og træpæle? Datidens dæmningsbygger har udmærket været klar over, at intet kunne erstatte klægleret ved dæmningsbyggeri, så den iagttagede svækkelse af dæmningen må være et resultat af

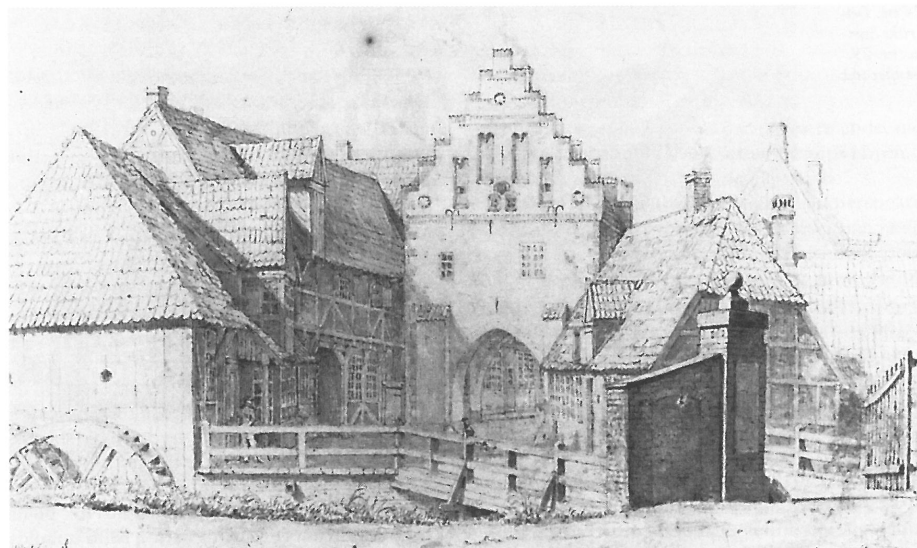

Fig. 5: Theopilus Hansens tegning af Ribe Nørreport fra d. 26/8 1836. Porten er set fra ØNØ.

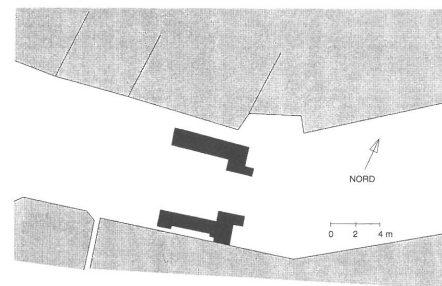

Fig. 6. Nørreports grundplan. Tegning: Milert Schulz.

en tilsigtet handling. Her er det nærliggende at tænke på et løb med sluse. Med bedre udgravningsforhold ville det måske have været muligt at se et system i de vandretliggende og lodretstående pæle. Et kvalificeret gæt bliver, at der har været et løb med sluse ud for skellet mellem Nederdammen 35-37. Måske har dette løb haft forbindelse til den Badstue, som omtales beliggende ved Nørreport i 1314 (18). Da dette løb opgives, opfyl-

des det med forhåndenværende affald, og dermed får vi forklaringen på dæmningsens afvigende sammensætning på dette sted. En af de vandretliggende stokke er dendrokronologisk dateret til at være fældet i vinteren 1271/72 (19), så kort efter dette tidspunkt må løbet være bygget eller udbedret. Skal man dømme ud fra fundene i opfyldslagene, så er løbet opfyldt senest omkring 1400.

Nørreport

Kun 3,5 m øst for det formodede løb stødte kloakgrøften på murværket fra Nørreport (fig. 5). Det var forventet, da man fra gamle tegninger kender Nørreports omtrentlige placering i forhold til endnu stående bygninger (20). Byportens helt nøjagtige placering og dimensioner var imidlertid ukendt, ligesom tidspunktet for byportens grundlæggelse stod hen i det uvisse. Det var blot kendt, at byporten eksisterede i 1314 (21). Ved udgravningen lykkedes det at få hele ruinen afdæk-

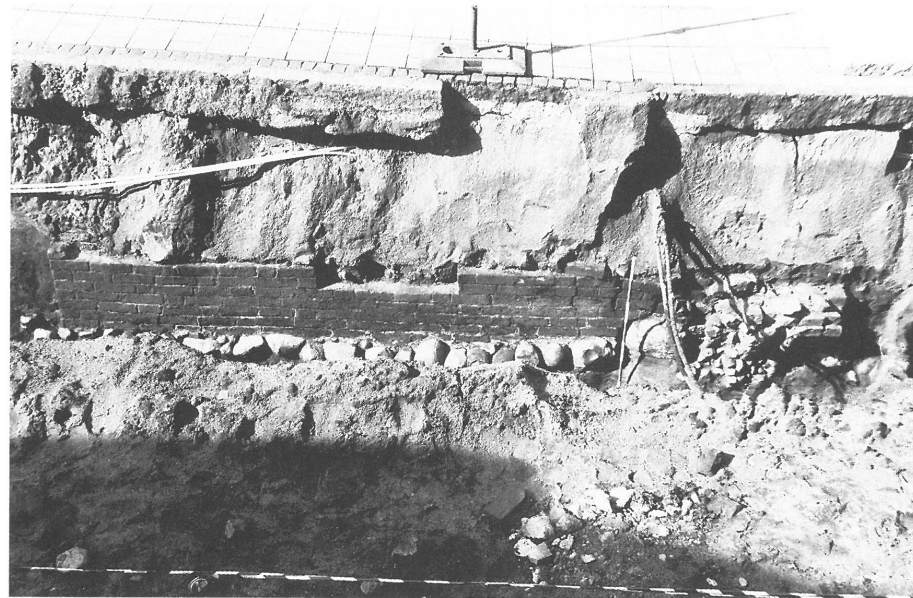

Fig. 7. De bevarede rester af nordmuren i portrummet. Længst til højre ses det ødelagte murefremspring ved portindgangen. Den dørlignende åbning midt i mureforløbet skyldes en moderne forstyrrelse. Foto: Hans Skov.

ket, således at en præcis opmåling af murværket kunne finde sted. På fig. 6 ses grundridset af Nørreport. Nørreport måler 6,15 m i længden og 6,8 m i bredden. Murfremspring ved østgavlen indsnævrede portbredden til kun 3,3 m, mens selve portrummet var 5,2 m bredt. Ved østgavlen var der to stræbepiller opbygget i munkesten. En op til 5 cm bred revne viste, at hele østgavlen havde været i færd med at skride ud, og at man derfor havde set sig nødsaget til at opføre to stræbepiller som støtte for muren. I det bevarede murværk var stræbepillerne ikke i forbandt med østgavlen. De bevarede dele af stræbepillerne bestod udelukkende af munkesten, hvilket tyder på, at de er tilføjet allerede i middelalderen eller evt. kort efter reformationen (22). Østgavlens murværk bestod overvejende af munkesten, men enkelte mindre gule og røde mursten var indsat forskellige steder og viser, at muren blev repareret i efterreformatorisk tid. Murværket ved østgavlens sydside forsatte ind under Nøderdammen 36 (Postgården). Det er uklart, om denne for-

længelse af Nørreports østmur skal ses som et fortifikatorisk element, eller om der blot er tale om rester af en muret indgang til fodgængere. På Theophilus Hansens tegning fra 1836 ses det, at der på dette tidspunkt er passage for fodgængere syd om Nørreport (23). I det mindste ser det ud til, at passagen kun var spærret af en oplukkelig plankedør (jf. fig. 5). Flere faser af brolægninger på både syd- og nordsiden af Nørreport viser, at fodgængere kunne gå udenom den smalle portindgang, - hvis en vogn var på vej, eller på tidspunkter hvor porten var lukket. Dette træk kendes også fra flere af Danmarks øvrige byporte (24). Mens nordsiden af Nørreport bestod af et lige murforløb, var sydsiden af byporten forsynet med en 0,3 m dyb og 3,2 m lang murniche. Formålet med en murniche på dette sted er ikke entydig. Da der ikke er spor af andre uregelmæssigheder i murværket på Nørreport, hvor der kan have været en indgang, kan murnichen måske antyde, at her var døråbningen til vagtstuen eller portnerummet.

Fig. 8. Nordmuren i portrummet set fra vest. Bemærk fundamentet af kampesten. Foto: Hans Skov.

Fig. 9. Nørreports NV-gavl mur. Muren er kun 1,27 m tyk. Den store skade i gavlen skyldes et fjernvarmetræ fra 1970-erne. Under fundamentsstenen længst til venstre i billedet anes den runde egestok, som bidrog med en dendrokronologisk datering af Nørreport. Foto: Hans Skov.

Det bevarede murværk i Nørreport er opbygget af munkesten i munkeskifte (fig. 7 og 8). Murstenene er sat i kalkmørtel iblandt blåmuslingeskaller. Murkernen består overvejende af hele og fragmenterede munkesten samt enkelte kampesten sat i kalkmørtel. Hvor murværket er bedst bevaret, er der 16 skifter tilbage over fundamentsstenene (25). Fundamentsstenene består for de flestes vedkommende af hovedstore til torsostore kampesten i ét lag. Under disse kampesten er der et mindst 1,4 m tykt sandfundament. Det gik dybere ned, men p.g.a. indsvivende grundvand var det ikke muligt at følge det til bunden. I Ribe området, hvor kampesten er en mangelvare, har man måttet ty til andre materialer til fundering af bygninger. I de bløde kulturlag ses ofte piloteringspæle af træ som fundamenter til huse (26), mens dybe funderingsgrøfter opfyldt med stabilt

sand forekommer noget mere sjældent (27). Fundamenter på murede piller kendes også et par steder fra Ribe (28).

Under hjørnet af Nørreports NV-gavl var en rå egestok lagt ned til fundamentet for at understøtte den kampesten, der understøttede murhjørnet (fig. 9). En dendrokronologisk undersøgelse daterede egestokkens fældningstidspunkt til 1278/79 (29). Da egestokken ikke bærer spor af sekundær anvendelse, er det rimeligt at antage, at den kort efter fældningstidspunktet er havnet i fundamentet til Nørreport. Egestokken peger i overensstemmelse med de arkæologiske fund på, at Nørreport er opført ca. 1280. En mere præcis datering af anlægget kunne man ikke have ønsket sig.

Bevarede rester af den første brolægning i portrummet og ved NV-gavlen viste, at den var anlagt mellem kote 2,74-2,80 m.o. DNN. Brolægningen, der bestod af valnøddestore til nævestore sten, var anlagt kun et skifte over fundamentsstenene til Nørreport. Hvor Nørreport ligger, befinder det nuværende gadeniveau sig i kote 4,61 m.o. DNN. D.v.s. at vejlagenes siden byportens opførelse er hævet med ca. 1,8 m. Sammenholder man Theophilus Hansens tegning fra 1836 (jf. fig. 5) med de nutidige forhold, ser der ikke ud til at være sket en nævneværdig tilvækst i vejlagenes siden da. Med dette in mente er det ikke underligt, at Nørreport i 1843 føltes så lav, at man så sig nødsaget til at nedrive byporten for at bedre de trafikale forhold (30).

Takket være kommunens velvillige indstil-

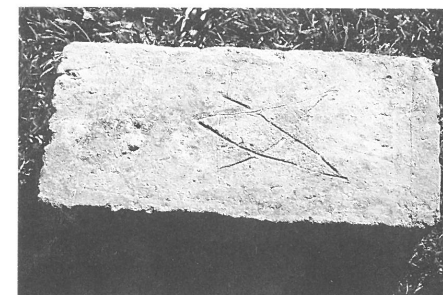

Fig. 10. Munkesten med indridset pentagram fra Nørreport. Den er nu udstillet på "Ribes Vikinger". Foto: Hans Skov.

ling er Nørreports nøjagtige grundrids nu markeret i belægningen i Nederdammen, så det er muligt at få et godt indtryk af byportens dimensioner og placering på stedet.

I nedbrydningsfyldet omkring Nørreport fremkom en munkesten med et indridset pentagram (fig. 10). Pentagrammets funktion var at sikre mod ulykker og det onde. Om pentagrammet er teglbrænderens værk for at sikre sig en heldig brænding, eller om det var bestillingsarbejde til Nørreport, får vi aldrig klarlagt, men fundet giver under alle omstændigheder et morsomt indblik i datidens overtro.

Senmiddelalderligt stenhus

Kun godt 9 meter nordøst for Nørreport blev murværk fra et senmiddelalderligt stenhus

Fig. 11. Resterne af et senmiddelalderligt stenhus ud for Nederdammen 39. Set fra vest. Foto: Hans Skov.

påtruffet (fig. 11). Huset, der var opført af munkesten sat i krydsskifte med svære kampesten som fundament, lå op til godt 4 m ude i gaden i forhold til det nærmeste hus på Nederdammen 39. Der var bevaret op til 18 skifter over fundamentsstenene. Huset havde været omkring 10 m langt og strakt sig mod nord ind over grunden til Nederdammen 39. Kombinationen af krydsskifte og brugen af munkesten taler for, at huset er opført omkring 1500 eller lidt senere. Fund af porcelæn og kridtpibedele i nedbrydningsfylden tyder på, at huset blev nedrevet et godt stykke inde i 1700-årene. Formentlig er kernen i det nuværende Nederdammen 39 stenhushuset afløser. At stenhushuset efterfølger er rykket op til 4 m mod nord, skyldes vel ønsket om en bredere indkørsel til området ved Nørreport. Stenhuset har kun lige akkurat ligget inden for Ydermøllestrømmen. Husets funktion kendes ikke.

Afslutning

De arkæologiske undersøgelser i Nederdammen gav svar på mange spørgsmål, der længe har trængt sig på. Vi ved nu, at Nederdammen ligger på en dæmning, som efter alt at dømme er identisk med den dæmning, der indirekte omtales i 1255 i de skriftlige kilder. Topkoten på denne svære klægopbyggede dæmning lå da i kote 1,74 m.o. DNN, men da dæmningskronen blev inddraget som vej, forhøjede en række vejlag efterhånden dæmningen med endnu 2,5 m til nutidens topkote på omkring 4,25 m.o. DNN. Omkring 1280 opførtes Nørreport på dæmningsens nordøstligste ende. Udgravningerne viser, at byporten har været en forholdsvis beskedne bygning på 6,15 x 6,80 m, og vel i grunden snarere skal opfattes som et fortoldningssted end en stærk befæstning af Ribe. Få meter vest for Nørreport fandtes der rester af, hvad der formentlig er et hidtil ukendt løb gennem dæmningen. Måske har dette løb forbindelse med den badstue, som omtales ved Nørreport i 1314. Endelige fremkom der nordøst for Nørreport levn fra et hidtil ukendt senmiddelalderligt stenhus.

Noter

1. Udgravningen j.nr. ASR 1108 blev betalt af Ribe Kommune i henhold til museumsloven. Ingeniør ved teknisk forvaltning, Stig Langsager, takkes for godt samarbejde. Hans Skov var udgravningsleder, mens stud.mag. Leif Plith Lauritsen var udgravningsassistent. De arkæologiske undersøgelser fandt sted i perioden d. 8/8 - 21/9 1994.
2. I.Nielsen 1985, s. 78.
3. I.Nielsen 1985, s. 78.
4. H.Skov 1993, s. 17-19.
5. I.Nielsen 1985, s. 80.
6. I.Nielsen 1985, s. 80.
7. I.Nielsen 1985, s. 80.
8. I.Nielsen 1985, s. 80.
9. I.Nielsen 1995, s. 78.
10. E.I.Mertz 1977; I.Nielsen 1985, s. 28 fig. 17, s. 38 fig. 24, s. 79; P.K.Madsen 1993, s. 93-106.
11. I.Nielsen 1985, s. 79-80.
12. I.Nielsen 1985, s. 81-82.
13. I.Nielsen 1985, s. 116.
14. I.Nielsen 1985, s. 171-172.
15. Jf. J.E.Petersen 1985, s. 99-108; L.B.Frandsen m.fl. 1991, s. 177-207; H.Skov 1992, s. 25-27; H.Skov 1993, s. 15-19; Skov 1994, s. 54-62.
16. I.Nielsen 1985, s. 78-80.
17. Jf. J.E.Petersen 1985, s. 103.
18. I.Nielsen 1985, s. 80.
19. Egestok (P-9) er dendrokronologisk dateret til at være fældet i vinteren 1271/72. Fundstedet for egestokken, jf. T-1 (oversigtsplan).
20. P.K.Madsen 1992, s. 197-218. Jf. også P.K.Madsen 1991, s. 52-57.
21. I.Nielsen 1985, s. 78.
22. Ifølge J.Kinch 1884, s. 118 f., skal en omfattende reparation af Nørreport have fundet sted i 1571. Ikke færre end 9500 mursten skal være brugt. Stræbepillerne kan meget vel være tilføjet på dette tidspunkt.
23. P.K.Madsen 1992, s. 198.
24. F.eks. Vesterport i Fåborg.
25. De arkæologiske undersøgelser viste, at Nørreports murværk ved nedrivningen i

- 1843 kun blev fjernet til godt en fod under vejbelægningen. Et enkelt sted i Nørreports syddel når murresterne endnu op til 33 cm fra nuværende vejflade, men mange steder har anlægsarbejder i nyere tid fjernet store dele af murværket. Mens syddelen af Nørreport fremstår rimelig intakt under utallige el- og telefonkabler samt kloakledninger, så har specielt norddelen lidt stor skade ved anlæggelsen af en fjernvarmeledning omkring 1974. Et 1,4 m dybt sår på langs af murværket er resultatet af dette indgreb. Kloakgrøfter har fjernet næsten alle spor af den nordlige stræbepille og murfremspringet i portens nordside. Murværket er i dag at betragte som et fredet fortidsminde og skulle derfor i fremtiden være beskyttet mod yderligere overgreb.
26. H.Skov 1992, s. 27.
27. C.Jantzen, J.Kieffer-Olsen og P.K.Madsen 1994, s. 28-31. Se også Danmarks Kirker XIX. Ribe Amt. 2. bd., s. 697.
28. H.Skov 1993, s. 18 fig. 3, s. 19-20. S.Jensen m.fl. 1982, s. 62. ASR. J.nr. 160. Beretning ved P.K.Madsen.
29. Egestok (P-15) er dendrokronologisk dateret til at være fældet i 1278/79. Da dateringen kun bygger på 66 årringe + splintved og bark, er dateringen i sig selv usikker. I grundkurven kan egestokken groft taget indpasses omkring 1160, 1278/79 og 1400- samt 1800-årene. En datering så tidligt som 1160 kan udelukkes, da man på dette tidspunkt ikke bygger teglbygninger i Ribe. Da vi ved, at Nørreport er opført før 1314 kan dateringerne i 1400- og 1800-årene også udelukkes. Endelig er der ikke fundet keramik, der er påviseligt yngre end 1300-årene i lagene omkring byggelaget fra Nørreports opførelse. Flere træk ved keramikken peger oven i købet på 1200-årene som tidspunktet for byportens opførelse. F.eks. bør Paffrath keramik ikke findes i lag efter 1200-årene. P.g.a. de klare arkæologiske udsagn kan den dendrokronologiske datering tages for gode varer.
30. Jf. P.K.Madsen 1992, s. 43.

Litteratur

- Danmarks Kirker, Bd. XIX. Ribe Amt. 2. bd. 1984.
- Frandsen, L.B., P.K.Madsen og H.Mikkelsen: Ausgrabungen in Ribe in den Jahren 1983-1989. OFFA bd. 47, 1990 (1991), s. 177-207.
- Jantzen, C., J.Kieffer-Olsen og P.K.Madsen: De små brødres hus i Ribe. Mark og Montre 1994, s. 26-36.
- Jensen, S., P.K.Madsen og O.Schiørring: Udgravninger i Ribe 1979-1981. Mark og Montre 1982, s. 50-65.
- Kinch, J.: Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536-1660), Odder 1884.
- Madsen, P.K.: Theophilus Hansens tegning fra 1836 af Nørreport i Ribe. Mark og Montre 1991, s. 52-57.
- Madsen, P.K.: Nørreport i Ribe - et forsvundet vartegn for byen. Hikuin 19, s. 197-218.
- Madsen, P.K.: Die verlagerung der Stadt Ribe im 12. Jahrhundert und der Ausbau der Stadt im 13. Jahrhundert. Zur Aussage der Strassenanlagen und des Nordertores. Fehring-Festschrift. Udg. Gläser-Mührenberg, M., Kulturhistorisches Museum der Hansestadt Rostock, 1993, s. 93-106.
- Mertz, E.L.: Ribe og omegns jordbundsforhold. D.G.U. rapport 11, 1977.
- Nielsen, I.: Middelalderbyen Ribe. Århus 1985.
- Petersen, J.E.: To somre i Ribes kloakker. Arkæologiske undersøgelser under et anlægsarbejde. Mark og Montre 1985, s. 99-108.
- Skov, H.: De arkæologiske undersøgelser af Sortebrødregade i Ribe i 1991. By, marsk og geest 4, 1992, s. 25-30.
- Skov, H.: Arkæologiens vej gennem Bispegade i Ribe. By, marsk og geest 5, 1993, s. 15-22.
- Skov, H.: Kloakarkæologi i Ribe. Archäologie in Schleswig/Arkæologi i Slesvig 3/1993. Symposium Wohlde 5./6. - 11. 1993. Red. D. Meier, s. 54-62.

Cand.mag. Hans Skov
Århusvej 32 C
8900 Randers

Bygningsarkæologisk undersøgelse af 1500-tals bindingsværkshuset i Fiskergade 5 i Ribe

Af Steffen M. Søndergaard

Den fredede ejendom Fiskergade 5 omfatter bygninger eller bygningsdele fra 1500-, 1600-, 1700- og 1800-årene (fig. 1).

Fiskergade 5's ældste del udgøres af et tolvfags bindingsværkshus. Bindingsværket er på baggrund af gavlens knægtudformning dateret til midten af 1500-årene, og denne datering er bekræftet af en i 1994 gennemført dendrokronologisk undersøgelse. Den firefags bygning langs Skomagerslippe er opført i bindingsværk med gennemstukne bjælkeender under styrtrum - formentlig i 1600-årene.

For enden af tolvfags huset ligger en seksfags bindingsværksbygning fra 1798, og til bindingsværksbygningen er føjet en værkstedsbygning langs grundens nordskel.

Ejendommen blev i 1994 erhvervet af Kamma og Poul Franch, og i forbindelse med deres restaurering og nyindretning er der - for midler fra hhv. Skov- og Naturstyrelsens Bygningsfredningskontor og Antikvarisk Samling - gennemført en undersøgelse af tolvfags huset fra 1500-årene.

Konstruktion

Af husets gamle bindingsværkskonstruktion er kun nogle af knægtene og dele af den udkragede overgavls tømmer umiddelbart synlige. Hertil kommer dog bindingsværk i bagsidens tre fag nærmest den frie gavl, idet dette bindingsværk er synligt i firefags bygningen langs Skomagerslippe. På loftet ses det, at gavlspærfaget mod bindingsværksbygningen fra 1798 har spor efter en "fletværksudformning" i gavltrekantens øverste del. En del af undergavlens bindingsværk er desuden bevaret i portrumsvæggen nedenun-

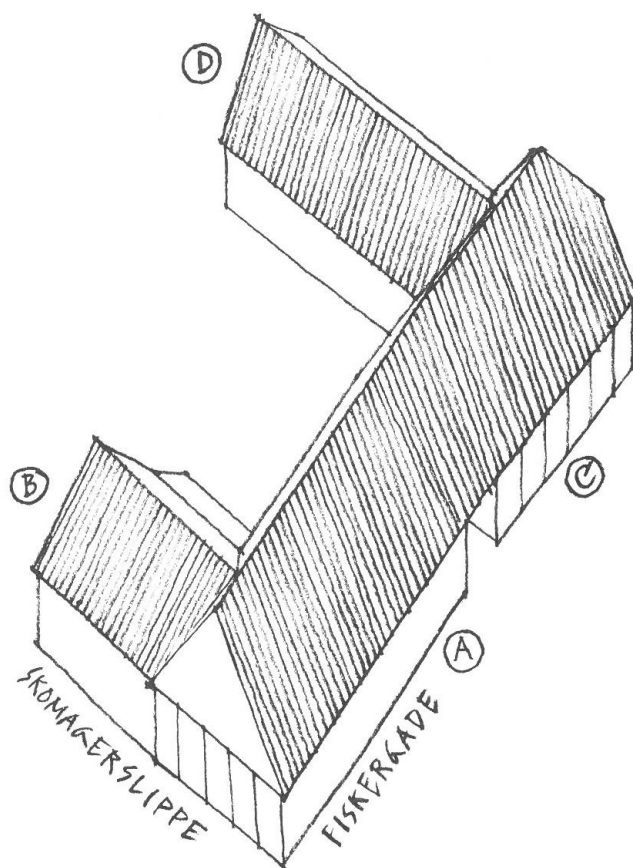

Fig. 1. Oversigtstegning. A: 12-fags bindingsværkshus fra 1530'rne. B: 4-fags bindingsværkshus fra 1600-årene. C: 6-fags bindingsværkshus fra 1798. D: 6-fags sidehus.

der, lige som den modstående portrumsvæg er i bindingsværk.

Ifølge brandtaksationen (1) var gadesidens bindingsværk i 1841 afløst af grundmur. Den nuværende hoveddør må være samtidig med grundmuren, og det samme gælder vinduesudformningen. Samtlige vinduer er dog senere blevet fornyet, men ved de seneste fornyelser er de gamle lodposte blevet genanvendt. I 1847 oplyser brandtaksationen, at også gårdsiden er blevet omsat i grundmur. Af samme brandtaksation fremgår, at også gavlene var blevet omsat i grundmur. Den sidste oplysning er imidlertid ikke korrekt. I

portrummet er som allerede nævnt det meste af baggavlens bindingsværk bevaret, og gavlen mod Skomagerslippe fik lov til at stå indtil 1928, hvor en gennemgribende ombygning blev gennemført, forestået af arkitekten Axel Hansen (fig. 2).

Bevarede fotos, optaget inden denne istandsættelse, viser imidlertid, at Axel Hansen ikke blot istandsatte, men også ændrede den tidligere udformning. Inden Axel Hansens istandsættelse havde stolpe nr. 2 fra Fiskergade ingen knægtunderstøttet, falsk bjælkeende. Den har næppe heller haft det, for overgangsfoden har ingen udstemning for svalehale i undersiden, således som den har det over de tre følgende, knægtunderstøttede, falske bjælkeender (fig. 4).

Samtlige undergavlens stolper er fornyede af Axel Hansen, men den overliggende bjælke er oprindelig, og i dens underside ses taphullerne for de oprindelige stolper. I modsætning til taphullerne for de øvrige stolper er

Fig. 2. Den frie gavl mod Skomagerslippe som den fremtræder siden Axel Hansens istandsættelse i 1928. Foto i Antikvarisk Samling.

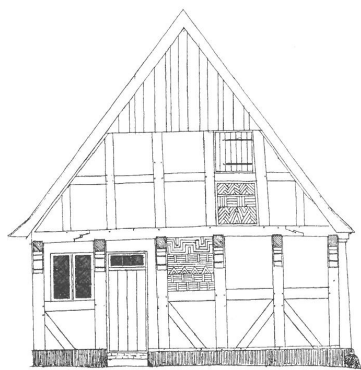

Fig. 3. Arkitekt Axel Hansens ombygningsforslag. Ribe Lokalkarkiv.

taphullet for stolpe nr. 2 fra Fiskergade kun 4 cm dybt, og man må derfor umiddelbart antage, at der ikke har været tale om en egentlig stolpe. Et fotografi fra før Axel Hansens

Fig. 4. Foto fra før Axel Hansens ombygning. Der er ingen stolpe i fag nr. 2, men derimod et løsholt mellem de flankerende stolper. Derfor er der heller ingen spor i overgangsfodens underside efter en falsk bjælkeende. Over løsholtet - der sidder lavere end de øvrige - har der formentlig været et vinduesparti. Foto i Ribe Lokalkarkiv.

Fig. 5. Som det fremgår af dette foto, der er ældre end fig. 4, har der ikke været nogen falsk bjælkeende over knægten på hjørnet mod Fiskergade. I stedet understøtter knægten tagremmens udkragede ende. Foto i Antikvarisk Samling.

istandsættelse (fig. 4) bekræfter denne antagelse og viser et bredt løsholt, der spænder over de to gavlfag nærmest Fiskergade. Selv om fotografiet er uskarpt, ses løsholtet at have afboring for en lodret dok nedenunder, og man må tro, at disse to tømmerstykker er oprindelige. Løsholtet sidder lavere end undergavlen to andre løsholter. En sandsynlig forklaring på dette forhold er, at der har været vindue over løsholtet, og at det beskedne taphul i bjælken ovenover er spor efter en vinduespost mellem bjælke og løsholt. En sådan vinduesudformning er ikke usædvanlig, og flere af Ribes bindingsværkshuse fra 15- og 1600-årene har spor efter vinduer, hvis poste har været fastgjort i bindingsværkstømmeret, da disse vinduer ikke havde egentlige karme (2) (fig. 5 og fig. 13).

Axel Hansen har efterladt et forslag til ombygning af gavlen, men ingen opmåling af de tidligere forhold - endstige forsøg på rekonstruktion.

Axel Hansen fornyede overgangsfodens ender, men bibeholdt resten. Overgangsfodens overside viste sig imidlertid at rumme taphuller og afboringer for andre stolper - og formentlig også for skræstivere - hvorfor man må gå ud fra, at overgangsfoden er genanvendt, eller at gavlen er ombygget. Tømmeret i den udkragede overgavl er iverigt genbrugstømmer, der har taphuller for andre samlinger (fig. 6).

Bjælkeenderne i 2., 3. og 4. fag i husets bagside nærmest Skomagerslippe har udstem-

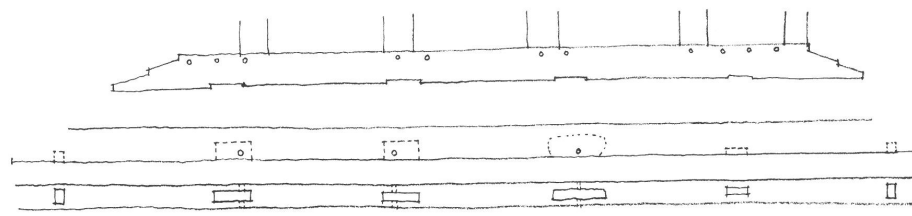

Fig. 6. Øverst ses resterne af gavlens overgangsfod, hvis ender blev fornyede ved Axel Hansens istandsættelse. Udstemningen i overgangsfodens underside yderst t.h. skyldes også Axel Hansen. Afboringerne for oven i overgangsfodens forsiden er spor efter andre stolper bortset fra de to yderste, der må være spor efter skræstivere. Overgangsfoden må derfor være genanvendt - eller også må husets have haft en overetage. Afboringerne er målt i overgangsfodens bagside, idet forsiden og taphullerne efterhånden var blevet udfyldt med murbrokker og mørtel. Det har derfor været nødvendigt at forny overgangsfoden. Nedenunder ses den bagved liggende bjælke med taphuller for underetagens stolper m.v. Det meget lille taphul uden afboring mellem de to fag yderst til højre må tages som udtryk for, at her ikke har været en egentlig stolpe, men snarere en lodpost. (Det uregelmæssige taphul ved siden af skyldes vel rotter). SMS 1995.

ninger for knægte i undersiden (lige som stolperne har korresponderende taphuller). De nævnte bjælkeender har imidlertid også sva- lehaleudstemninger i oversiden, og må folgelig være genanvendte lige som overgangsfo- den - eller være spor efter en tidligere overetage (fig. 7 og fig. 8).

Spor efter kopbånd i bjælken midt over por- ten i gadesiden må enten ses som udtryk for, at der har stået en stolpe her - d.v.s. at porten er sekundær - eller at bjælken er genanvendt, lige som tømmeret i portrumsvæggen over for gavlen er det (fig. 9 og fig. 10).

Baggavlen er inddelt i fem fag lige som gavlen mod Skomagerslippe. Overtavlene har samme højde som overtavlene i Axel Hansens gavl, hvorimod undertavlene er lidt lavere. At dømme efter taphullerne for stolper i gavlbjælkens overside har overgavlen haft samme inddeling - samt skræstivere i yderfagene - og spor i gavlsparerne viser som allerede nævnt, at den over hanebåndshøjde har haft en fletværksudformning, der kendes fra en række andre Ribe-huse (3) (fig. 12).

Sporene i gavlbjælken passer imidlertid ikke til sporene i gavlsparerne, og det er nærliggende at tro, at også denne uoverensstem- melse skyldes sammenblanding af genbrugs- materialer.

Den foretagne dendrokronologiske under- søgelse bekræfter som nævnt den på knægtudformningen baserede datering til ti- den omkring midten af 1500-årene. Bjælken

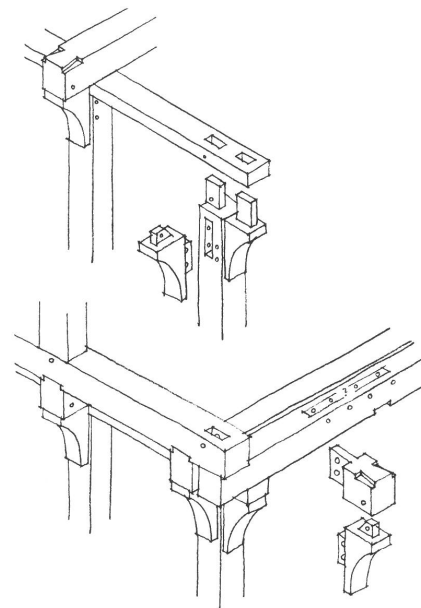

Fig. 7. Principtegning af bindingsværket på hjørnet mellem gavlen mod Skomagerslippe og husets bagside. For oven ses hjørnestolpen og det første fag af langsiden, der nu er dækket af firefags huset fra 1600-årene. I oversiden af den udkragede, knægtunderstøttede bjælkeende ses en sva- lehaleudstemning.

For neden er konstruktionen suppleret, idet langsiden bjælker er blevet forsynet med en overgangsfod, der bærer den udkragede overetages stolper, og overgangs- foden sikres mod udskridning af sva- lehalelåsene. Også gavlen har fået overgangsfod, og da den ikke bæres af egentlige bjælkeender, er der indtappet korte bjælkestyk- ker - de såkaldte falske bjælkeender - i underetagens stol- per. De falske bjælkeender støttes af knægte, således at udkragnings vægt fordeles på flere tømmer- samlinger. SMS 1995.

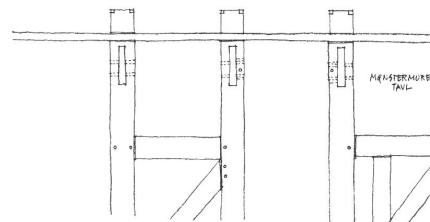

Fig. 8. Bindingsværkskonstruktionen i de tre første fag af langsiden, der nu dækkes af firefagshuset fra 1600-årene. De tre bjælkeender med sva- lehalelås i oversiden har taphuller for knægte i undersiden. I det midterste fag har der været dør, og de to afborede taphuller mellem knæg- tenes dobbelte afboringer er spor efter en dørhammer. SMS 1995.

over undergavlen mod Skomagerslippe er så- ledes fældet kort efter 1512. Af to andre prøver, hvis placering ikke er oplyst, er den ene fældet kort efter 1510, og den anden ca. 1540 +/- 10 år.

Huset ligger uden for det område, der blev hærgnet af den store bybrand i 1580, men det er usikkert, om det har ligget på stedet siden midten af 1500-årene - og på et tidspunkt har mistet sin overetage - eller om huset er opført på et senere tidspunkt af genanvendt tøm- mer fra bl.a. et toetages bindingsværkshus fra midten af 1500-årene.

Flere forhold taler imidlertid for det sidste. Først og fremmest, at der er spor efter stok- værksudkrugning på husets bagside, idet den gængse konstruktion i de jævngamle, to- etages Ribehuses bagsider er højstolper, d.v.s. stolper, der er gennemgående i yder- væggenes fulde højde. Stokværksudkragnin- gerne findes til gengæld på forsiderne, og sporene efter stokværksudkragningen må derfor ses som udtryk for genbrug.

Endvidere, at der ved den farvelagsunder- søgelse, som omtales nærmere i forbindelse med husets indretning, viste sig - på bjælke nr. 3 fra Skomagerslippe - at være en flerfar- vet bund under det røde farvelag, der svarer til de flankerende bjælkers bundfarve. Bjæl- ken må derfor tidligere have indgået i en anden sammenhæng.

Det må på denne baggrund antages, at en del af tømmeret i Fiskergade 5 er genbrugs- tømmer fra bl.a. et toetages bindingsværks- hus, der stammer fra midten af 1500-årene. Opførelsen af det stående hus har formentlig senest fundet sted i løbet af 1600-årenes første halvdel - jævnfør f.eks. Sønderportsgade 37, hvis forhus fra o. 1650 også har mønster- muring med små sten.

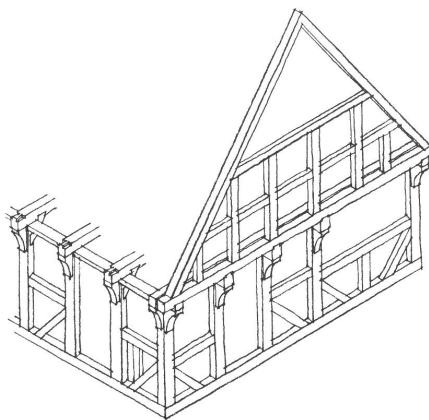

Fig. 9. Bindingsværkskonstruktion: Sammentegning af fig. 6, 7 og 8. Det skal bemærkes, at der ikke er dokumentation for skråstiverne under gavlens formodede vinduesparti og for skråstiveren i faget mellem hjørnet og gavlens dørfag. SMS 1995.

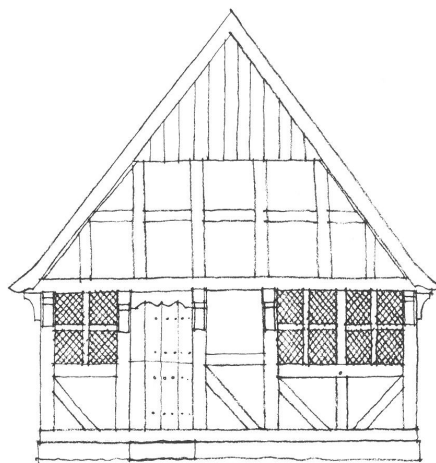

Fig. 10. Skitsen må ikke opfattes som et rekonstruktionsforsøg, men snarere som en illustration af gavlens mulige udseende, hvis tolkningen af de anførte iagttagelser holder stik. Vinduerne med de med blysprosser diagonaldelte rudedelene og døren med den æselrygformede dørhammer er kun signaturer. SMS 1995.

Indretning

På baggrund af døren og det formodede vinduesparti i gavlen mod Skomagerslippe er det nærliggende at opfatte bygningen som et gavlhus. Det kan imidlertid ikke udelukkes, at det formodede vinduesparti kun har været anvendt i et tidligere hus, samt at dørhullet mod Skomagerslippe er sekundært - og i givet fald kan det stående hus lige så godt have været indrettet som et langhus. I det hele taget komplicerer den mulige genanvendelse af bindingsværkstømmeret tolkningen af mange af de iagttagne spor.

Indretningen havde dog - trods adskillige ændringer - tydelige relationer til den sønderjyske plantype, som i Ribe kendes fra de gavlhuse, der opføres efter den store bybrand i 1580, og som er genskabt i Den Antikvariske Samlings bindingsværkslænge langs Sortebrødregade, Ebbe Mogensens gavlhus fra 1583 (fig. 13).

I husets forreste del kan man således forestille sig, at fagene på hovedskillevæggens bagside har udgjort det såkaldte fremgulv - i

det mindste viste maling på undersiden af bjælke nr. 3 og rester af bjælkeindklædning på undersiden af bjælke nr. 5, at der ikke altid har været vægge under disse bjælker. Dagligstuen - det såkaldte dørn - skal i så fald have været indrettet på hovedskillevæggens modsatte side, bag gavlen mod Skomagerslippe, og det formodede vinduesparti bekræfter denne placering. Bag dagligstuen skal køkkenet have ligget, og i husets bageste del den store stue.

I husets forreste del har Konserveringscentret for museerne i Ribe, Ringkjøbing og Sønderjyllands Amter foretaget snit i de forreste bjælkers farvelag på begge sider af hovedskillevæggen med henblik på undersøgelse af underste farvelag, idet forskellige bundfarver på hver side af hovedskillevæggen ville bekræfte, at der oprindeligt har været en væg her. Undersøgelsen viste, at bjælke nr. 2 og 4 oprindeligt havde samme farve på begge sider af hovedskillevæggen - hvorimod bjælke nr. 3 havde en flerfarvet bund. Undersøgelsen gav således ikke noget resultat med hensyn til den oprindelige indretning, men

Fig. 11. På Hugo Matthiessens foto fra 1917 af et udsnit af gavlen ses tavlet over løshollet i underetagens midterste fag at være mønstermuret. I det formodede, tidligere vinduesparti ses ingen mønstermuring, hvilket må tages som udtryk for, at udfyldningen her er sekundær - og dermed som bekræftelse af formodningen. At der heller ikke ses mønstermuring i undertavlene skyldes formentlig gentagne lapperier. Mønstermurede tavler af samme type er bevaret i et af bagsidens fag og fandtes - indtil den meget omfattende istandsættelse af bindingsværket i overgavlen - også her. De nuværende er kopier. Foto i Ribe Lokalkarkiv.

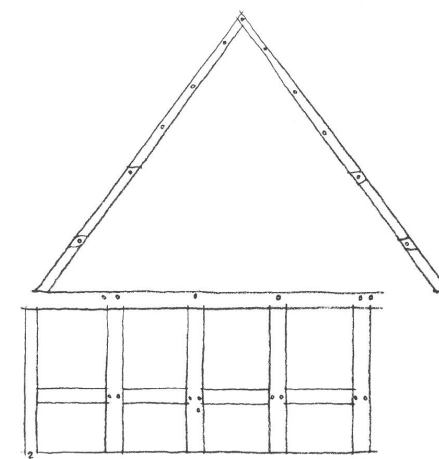

Fig. 12. Opmåling af tømmer i baggavlen. Taphullerne for stolper i gavlbjælkens overside korresponderer ikke med gavlspærenes spor efter hanebånd - formentlig fordi der er tale om sammenblandet genbrugstømmer. SMS 1995.

derimod et af holdepunkterne for teorien om, at huset er opført af genanvendte materialer.

I husets forreste del foretog Den antikvariske Samling desuden en udgravning med henblik på at finde gulvlag samt skillevægs- og ildstedsfundamenter, der kunne bidrage til at klarlægge den oprindelige indretning. Gulvlagene var imidlertid så forstyrrede, at undersøgelsen ikke kunne give brugbare resultater, og det vigtigste fund blev derfor en kælder, hvis placering er atypisk. Udgraverne mener (4), at der er tale om en ældre kælder, der er fortsat ud under husets gårdside, men der er ikke fundet spor efter denne kælder i forbindelse med gravearbejdet uden for

huset. Til gengæld afslørede den murermæssige istandsættelse af gårdsiden to tilmurede kældervinduer i de to fag nærmest firefags-huset. Der er derimod ikke konstateret spor efter den kælder, som plantypens bageste afsnit plejer at være forsynet med.

Den oprindelige tværdeling mellem de to bygningsafsnit, som datidens huse omfattede, skal formentlig søges under bjælke nr. 7 eller 8 fra Skomagerslippe. Begge bjælker havde små udstemninger for påbladede stolper, der må opfattes som spor efter skillevægge, men det lod sig ikke afgøre hvilke spor, der refererede til den oprindelige indretning i det stående hus. Det skal dog bemærkes, at undersiden af bjælke nr. 7 viste sig at være umalet på strækningen mellem hovedskillevæggen og gadesiden.

Endnu et fingerpeg om tværdelingens placering får man måske ved hjælp af skillevægssporerne på de meget gamle og mørke loftbrædder, der var bevaret bag gårdsiden i tre fag nærmest porten. Her viste der sig, at være spor efter både en langsgående skillevæg ca. to meter bag den nuværende gårdside og en

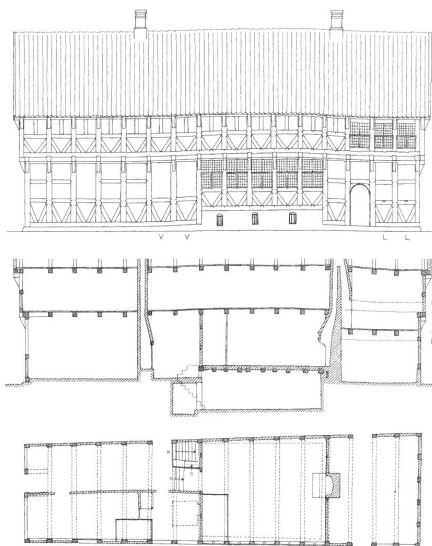

Fig. 13. Den sønderjyske plantype karakteriseres af en opdeling i to bygningsafsnit. Det forreste afsnit opdeles af en langsgående skillevæg, på hvis ene side man finder det dybe fremgulv med indgang fra gavlen, og på hvis modsatte side man først finder dagligstuen - det såkaldte dørn - og bag denne køkkenet. Husets bageste del rummer en storstue, der spænder ud i bygningens fulde bredde. Medens gulvet i husets forreste del ligger i gadeniveau, er storstuens gulvniveau hævet som følge af beliggenheden på en højtliggende kælder, og denne niveauforskudning giver sig også til kende i bygningens langsider. Som eksempel på den sønderjyske plantype er her vist Ebbe Mogensens gavlhus fra 1583, som dog undtagelsesvist rummer et tredje bygningsafsnit. AB efter HHE.

tværgående skillevæg langs bjælke nr. 3 fra porten. Såfremt disse vægspor skyldes et par kamre, må det antages, at kammeret nærmest fremgulvet har haft omtrent samme størrelse, og i så fald har huset været tværdelt under bjælke nr. 7, d.v.s. at tværskillevæggen har forløbet hen over kælderen. Såfremt denne antagelse holder stik, må man forestille sig, at den store stue har optaget resten af de fire fag ved siden af porten (fig. 14).

Spor efter kopbånd i bjælken midt i den nuværende port mod Fiskergade tyder på, at der oprindeligt har stået en stolpe i dette fag,

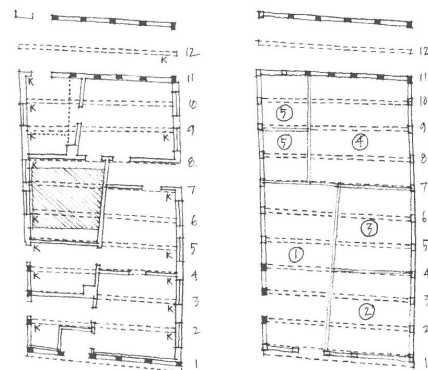

Fig. 14. Til venstre ses en skitseopmåling af tolvfagshuset. Eksisterende stolper er markerede med udfyldning, loftbjælker - og dermed fagdelling - er markerede med stiplede linier. K angiver spor efter indvendige kopbånd, og priksignaturen i fagene ved porten markerer skillevægsspor på undersiden af de gamle loftbrædder. Kælderen er markeret med skravering.

På opmålingstidspunktet bar indretningen præg af en sen opdeling i to lejligheder. Ændringer af den oprindelige plan er formentlig også foretaget ved grundmuringen i 1841, hvor adgangen fra Fiskergade må antages at være etableret

Til højre ses en rekonstruktionsskitse med en mulig rumfordeling. 1: fremgulv, 2: stue (dørns), 3: køkken, (placeringen af væggen mellem 2 og 3 er ukendt, og ildstedsplaceringen er ikke lokaliseret), 4: storstue, 5: kamre. Kælderen er ikke indtegnet. SMS 1995.

d.v.s. at porten er sekundær - med mindre også dette forhold skyldes, at tømmeret er genbrugt. For den sidste mulighed taler det forhold, at ingen af gadesidens portstolper har taphuller for løsholter, men portstolpernes alder er ukendt. Portvæggen over for gavlen er iøvrigt udført af genanvendte bindingsværksstolper med taphuller for knægte. Porten nævnes første gang i brandtaksationen fra 1811. Denne taksation er mere detaljeret end de tidligere, og det kan derfor ikke udelukkes, at porten har eksisteret før 1811.

Konklusion

Det væsentligste resultat af den bygningshistoriske undersøgelse må siges at være iagttagelserne omkring det formodede vinduesparti, idet kendskabet til gavlhusenes "facader" er begrænset som følge af de utallige ændringer, de har undergået i tidens løb.

At huset skulle være opført af genbrugstømmer fra bl.a. et toetages bindingsværkshus fra midten af 1500-årene, kan ikke undre, idet den store bybrand i 1580 må have medført en omsætning af tømmer fra bygninger, der ikke har været totalskadede.

At huset må have været indrettet i overensstemmelse med den plantype, der er karakteristisk for de huse, der opføres efter bybranden i 1580, kan heller ikke undre. Det må imidlertid erkendes, at de fleste spørgsmål i forbindelse med boligindretningen forbliver ubesvarede.

Noter

Artiklen og dens konklusioner skyldes Steffen M. Søndergaard. Farvelagsundersøgelsen er foretaget af Elmer Fabech, Konserveringscentret for museerne i Ribe, Ringkjøbing og Sønderjyllands Amter. Udgravningen er foretaget af Jakob Kieffer-Olsen og Claus Feveile.

Nærmere redegørelse for Ribes renaissancehuse jvfr. Steffen M. Søndergaard, Per Kristian Madsen, H.H. Engqvist og Ole Degn: Grønnegade 12 i Ribe. Et gavlhus fra 1500-årene og dets historie. 1986, s. 37-57.

1. Brandtaksationer 1761-1847

1761 Nr. 338 Ejer: Simon Jensen.
Sidehus til gaden, 1 etage, 12 fag.
Hus i gården, 1 etage, 8 fag.

Nr. 337 Ejer: Erik Niensens enke.
Sidehus til gaden, 2 etager, 7 fag (for-gænger for nuv.)
Halvtag i gården, 1 etage, 7 fag.
Sidehus i gården, 1 etage, 9 fag.
Halvtag ved samme, 1 etage, 2 fag.

1771 Nr. 331 Ejer: Simon Jensen.
Sidehus til gaden, 1 etage, 12 fag.
Hus i gården, 1 etage, 8 fag.

Nr. 332 Ejer: Erich Niensens enke.
Sidehus til gaden, 2 etager, 7 fag.

1781 Nr. 323 Ejer: Thomas ?
Sidehus til gaden, 1 etage, 12 fag.
Hus i gården, 1 etage, 8 fag.

Nr. 332 Ejer: Niels Erichsen (siden 1766).
Hus med siden til gaden og tilbygget halvtag, 2 etager, 7 fag.

1798 Hus nr. 330 er 26.03.1798 blevet om-takseret, siden det af nuværende ejer, Thomas Peter Simonsen er blevet ombygget. Det består nu af 6 fag, hvori er 2 fag halvtag, der nu er takseret for 150 Rd. (25 Rd pr. fag lige som 12-fags huset. SMS).

1811 Nr. 329 Ejer: Thomas Peter Simonsen.
Sidehus til gaden, 1 etage, 12 fag, hvori 2 fag port, egebindingsværk, tavlemur, tegltag, 2 stuer, 1 køkken, 1 kakkelovn.
Sidehus i gården, 1 etage, 8 fag, ditto bygningsmåde med tegltag, stald og bryggers.
Halvtag i gården, 1 etage, 2 fag, tørvehus og fåresti.

Nr. 330 Ejer: Thomas Peter Simonsen.

Sidehus i gaden, 1 etage, 6 fag med tilbygget 2 fag halvtag, grundmur, ved (?) resten tavlemur og tegltag, 1 værelse med kakkelovn og køkken, resten til hølade.

- 1818 Nr. 329 Ejer: Peder Nielsen Nissen.
Sidehus til gaden, 1 etage, 12 fag, hvori 2 fag port, egebindingsværk, tavlemur, tegltag. 2 stuer, 2 kakkelovne og 1 køkken.
Sidehus i gården, 1 etage, 8 fag, ditto bygningsmåde, tegltag, til stald og bryggers.
Halvtag i gården, 1 etage, 2 fag, ditto bygningsmåde, tegltag, til tørvehus og svinesti.

Nr. 330 (samme ejer).

Sidehus til gaden, 1 etage, 6 fag med ibygt 2 fag halvtag, grundmur til gård og i vestre gav, ellers egebindingsværk, tavlemur, tegltag, 1 værelse, 1 kakkelovn, hølade.

- 1841 Nr. 329 befandtes nu således:
Forhus 12 fag, heraf 10 fag med grundmur til gaden, men iøvrigt egebindingsværk med murede tavl samt 2 fag port i nordre ende, beboelse, 1 skorsten, 1 kakkelovn.

- 1847 Værtshusholder Peder Nielsen Nissens gård.
Forhus 1 etage, grundmur i de 12 sydligste fag til gaden samt i den vestlige side til gården og i (?) begge gavle. De 6 nordligste fag til gaden egebindingsværk med murede tavl. Indrettet til beboelse med 2 køkkener, 2 skorstene og 3 jernkakkelovne. Port i 2 fag, ialt 18 fag.
Sidehus mod sønder og siden ud mod Bredeslippe (nu Skomagerslippe), indbygget med østre ende i forhus, 1 etage egebindingsværk med murede tavl, indrettet til brændevinsbrænderi med 1 skorsten, 1 indmuret kobberkedel og 2 maskekar i 4 fag. De øvrige 4 vestligste fag med en tilbygning for 2 fag på

nordre side til stald og lade.

Sidehus mod nord, 1 etage grundmur, indrettet til stald og lade, ialt 7 fag.

2. Steffen M. Søndergaard: Ribe-lodposte. Bygningsarkæologiske Studier 1986, s. 93-100.
3. Det ældste er nok Puggaardsgade 3, det oprindeligt 10 fag lange bindingsværkshus nærmest Tårnborg. Bindingsværkshuset menes at være fra o.1550, og i dets sydgavl mod nabohuset, nr. 5, ses spor efter en flettet gav, der har udfyldt hele gavltrekanten. Sortebrødregade 5 fra 1582-83 har i baggavlen en fletværksudformning af samme type som Fiskergade 5's. Spor efter en tilsvarende udformning findes i overetagen mellem Præstegade 7 og 7A. Endvidere i Sønderportsgade 21 (7. fag fra vest). I Skolegade 2 fra o. 1600 er hele gavltrekanten udkraget, og udkragede, øvre dele af gavltrekanten med fletværk ses i Sønderportsgade 37 fra o. 1650 og i Nederdammen 28, der må være opført i perioden 1650-75. Udformningen kan derfor ikke anvendes til nærmere datering.
4. Oplyst af Jakob Kieffer-Olsen.

Steffen M. Søndergaard, arkitekt m.a.a.
Erik Einar Holms tegnestue
"Bjerget", Melvangvej 7
6600 Vejen

Lustrup Birketing

Af Søren Mulvad

Selv om de skriftlige kilder til Danmarks ældste historie er få, findes der forskellige manifestationer, der fortæller om en stærk centralmagt. Dertil kommer forskellige borg- og forsvarsanlæg rundt omkring i landet som nogle af de synlige vidnesbyrd.

Et mindre synligt, men lige så vigtigt vidnesbyrd, er Danmarks og Slesvigs inddeling i herreder. Ganske vist er der ikke enighed om, hvorvidt denne inddeling er oprindelig kirkelig eller verdslig, men det er i denne forbindelse uden egentlig betydning. Denne inddeling indicerer en bevidst central styring fra omkring år 1000. Vi ved ikke, hvornår herredsinddelingen fandt sted, men det ligger forud for rigets inddeling i stifter, som skete i 1000-årene. Stiftsgrænserne følger i al væsentlighed herredsgrænserne. Formålet med de oprindelige inddelinger kan vi kun gisne om, men deres funktion som retsområder kom til at vare til langt op i forrige århundrede, og adskilligt stednavnestof bærer endnu i vor tid ordet "herred" i sig.

Det kirkelige Lustrup Birk

Herredsinddelingen blev i løbet af de første århundreder efter årtusindeskiftet delvist undermineret og delvist suppleret af mindre retskredse, de såkaldte birker. Navnet skulle stamme fra, at den svenske by Birka havde særlige privilegier og egen ret. Ordet anvendes i Danmark om en fra herredet udskilt retskreds med særlige privilegier (1). Birker opstod dels, hvor isolerede beboelser vanskeliggjorde transporten til herredsbyerne og dels, hvor specielle ejerforhold gjorde sig gældende.

Blandt andre ejerforhold, der udløste birker

og birkeretter, var den katolske kirkes besiddelser, hvor disse udgjorde større geografisk sammenhængende områder.

Omkring stiftsbyerne, hvor bispestol, domkapitel, kanniker og måske klostre ofte blev betydelige jordbesiddere, dannedes sådanne godsenheder, som forsøgtes unddraget den verdslige jurisdiktion ved udskillelse som selvstændige retsområder, birker. Således også omkring Ribe, hvor kirken havde birkeret på følgende birker: Møgeltønder, Rømø, Lustrup, Ballum, Henne, Lønborg, Gudum, Sevel og Bøvling. I praktisk betød det, at kirken havde domsret og oppebar bøderne i alle sager.

Lustrup Birk blev oprettet ved kongelig konfirmation den 5. november 1468 og bestod som kirkeligt birk indtil Reformationen 1536, hvorefter det blev lagt ind under Kronen. Vi ved intet om, hvad der er forefaldet i perioden forud for Reformationen. Der er ikke bevaret den mindste smule skriftligt materiale. Gården Lustrupholm hørte til Bispestædet, og det kan være årsagen til, at denne lille by kom til at være hovedsæde for en egen retskreds. Vi ved dog ikke, hvilket geografisk omfang birket havde, førend det kom i kongens besiddelse.

Det kongelige Lustrup Birk

Kronen besad birkeretten fra Reformationen og indtil 1661. Den 16. april 1563 udstedte kongen en forordning, hvori det hedder, at alt Ribe Domkapitels, Ribe Hospitals og Kronens gods i Hvidding Herred skulle søge retten på Lustrup Birketing (2) (fig. 1).

Fra denne periode findes kun sporadisk materiale, som kan belyse, hvilke sager Birkeretten beskæftigede sig med. Vi ved ikke, om

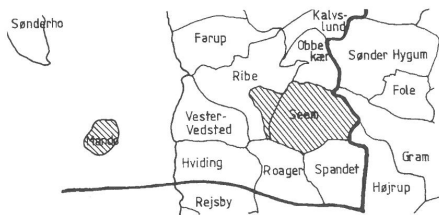

Fig. 1. De skraverede områder viser den omtrentlige udstrækning af Lustrup Birks jurisdiktion. Indenfor den geografiske del fandtes ejendomme, som søgte andet ting, og udenfor fandtes en del strøgods i Øster Vedsted, Rejsby, Vodder, Hjerting, Roager og flere andre byer. Tegning: Børge H. Nielsen.

der systematisk har været ført tingbøger eller andet journalmateriale. Hvad der er overleveret (i hvert fald, hvad der er fundet indtil dato), begrænser sig omtrent til, hvad der er fundet i bilagene til Riberhus Lens regnskaber. En naturlig følge af den kongelige overtagelse blev, at birket fra da af kom til at høre under Riberhus Len, senere Ribe Amt.

Lensregnskaberne er sporadisk bevarede fra 1562 til 1586 og fuldstændigt fra 1586 til 1649. Heri kan man finde spor af Lustrup Birk, idet de forskellige sogne og landsbyer i regnskabet altid angives indenfor hver sin administrative enhed. Lustrup Birk bestod af næsten hele Seem sogn, Mandø og landsbyen Lustrup samt forskelligt "strøgods" i den nordvestlige del af Slesvig. Det har ikke været muligt at finde noget om, i hvilket omfang det underliggende gods eventuelt er blevet forandret.

Desuden finder man birkefogderne omtalte, fordi deres løn bestod i, at de havde deres fæstegårde fri for afgift. Første kendte foged ved Lustrup birk er Niels Andersen i Høm 1598.

Hvert år er opført, hvor mange indfæstninger, stedsemål, der har fundet sted og hvilke bøder, sagesfald, der er betalt. Ud fra indfæstningens størrelse kan man se, hvor stor en gård, der er tale om i det enkelte tilfælde. I de ældste regnskaber angives foruden den nye fæsters navn også den afgædes, hvad enten denne er død eller går på aftægt. Formlen, hvorefter indfæstningen skrives, er typisk: "Jens Hagensen i Høm fæstede den 21/9 1602 en halv gård samme sted, som hans fader og

hans moder hannem oplod. Gav 22 daler." Hvis man forsker i ejendoms historie, er her rig mulighed for at stykke lange og sammenhængende fæsterrækker sammen. I årene 1639 - 1658 er oplysningerne ikke så rigelige, men man kan så supplere med slottets jordebøger, der er bevaret i fuld udstrækning fra 1598 samt for årene 1562 og 1593.

Sagesfaldene drejer sig typisk om vold, tyveri, ærekrænkelser eller hor. Sagsreferaterne er ganske korte og tjener øjensynlig blot til at lokalisere, hvorfra bøden er kommet.

Eks: "Anders Pedersen Kejser i Varming for vold mod Hans Eskoff i Ribe. Gav 3 daler." (1602)

"Mikkel Pedersen udi Seem, som var tinget den 12. maj af Maren Sekelsdatter udi Munkegård, som han belå. Gav 20 daler." (1604)

"Kresten Ibsen udi Høm tinget for en stök bogetræ han tog ulovlig som var huggen udi Hømlund til tilje (3) til Ladegården. Gav 10 daler." (1614)

"Jesper Svendsen i Seem tingede en degenstikvunde (sår forrettet med en lang dolk), han var i en drabssag, som skete med Per Simonsen i Faurholt. Gav 15 daler." (1613)

"Jep Nielsen i Høm tinget for nogle skældsord han tilsagde Jens Hagensen på Lustrup Ting, som hannem ikke kunne overbevise. Gav 40 daler." (1615)

Der er næppe tvivl om, at der har eksisteret tingsvidner og sagsreferater for disse mange sager, men de er ikke bevarede.

Kun ved udbetalinger fra lenets kasse kan man være heldig at finde bilag i lensregnskaberne. Det ældste fra Lustrup Birk vedrører en istandsættelse af Skallebæk Mølle 1618. Skallebæk Mølle blev iøvrigt til stadighed repareret, og gennem regnskaberne kan man følge kampen mod slitage og overlast i løbet af 30-årskrigen sidste år.

Derudover er der yderligere fundet følgende

henvisninger til sager, der er ført under birkeretten i Lustrup:

- 1) Den 19. april 1718 mødte Jørgen Rasmussen fra Skallebæk Mølle og begærede to gamle adkomster på Munkegårds jord fornyet. De to dokumenter var udstedt en og samme dato, nemlig tirsdag efter Sankt Hans 1572, og de blev begge læst og påskrevet samt indført i tingbogen i deres fulde ordlyd.
- 2) Et dagbogsnotat af Jakob Rasmussen Holst Guldsmid fra 1577 omtaler et drab i Varming og tilføjer, at drabsmanden blev pågrebet og halshugget mellem Ribe og Lustrup. Kinch (4) hælder til den anskuelse, at henrettelsen er blevet eksekveret ved Lustrup Birke-ting. Det bliver foreløbig det eneste eksempel på, at personstraffe kan være eksekveret direkte ved dette tingsted.
- 3) To tingsvidner fra hhv. 26/8 og 2/9 1617, findes gengivet i Viborg Landstings Dombøger, hvori to bønder i Høm by genstridigt beskylder hinanden for løgnere, "bukketve og fåretve". Det fremgår, at de var kommet i strid over en flok gæs, som den ene havde fanget i sin kornager. Sagen er et vidnesbyrd om ubøjelige og stridige sind (5).
- 4) Et tingsvidne fra 24. april 1632, er vedlagt Riberhus Lens regnskaber til vidnesbyrd om, at indbyggerne i birket i de forløbne 2 år stadig har været så trængt af fjendernes hærgen, at de er ude af stand til at betale deres skyldige restancer. Tingsvidnet er gengivet i sin helhed i "Fra Ribe Amt 1962" side 472.
- 5) En række tingsvidner blev taget, da Seem sogn blev nedlagt som selvstændigt præsteembede i 1634, efter at den tidligere sognepræst tilsyneladende havde misrøgtet embedet. Nedlæggelsen og mange følgende protester blev alle offentligt gjort ved birke-tinget. Embedet blev gendannet igen i 1806 (6).

Det adelige, schackenborgske Birk

I 1661 fik greve, feltherre Hans Schack (1609 - 1676) overdraget Møgeltønder med tilliggende gods som ejendom. Han havde forstrakt Kronen med betydelige pengemidler under svenskekrigen 1658 - 1660 og modtog Møgeltønderhus som betaling. Senere erhvervede han Gram Gods og Gisselfeld. Han blev adlet 1671. Han købte en række gårde, huse og møller ind til Møgeltønderhus, som ved adlingen blev gjort til grevskabet Schackenborg. Disse havde tidligere hørt under Riberhus. Desuden fik han birkeret over Lustrup Birk, Ballum Birk og Møgeltønder Birk. Den største del af godsmængden blev hurtigt mageskiftet eller videregivet, men birkerne forblev ved grevskabet indtil 1807. Ganske vist havde greven udgifterne af at skulle aflønne fogden og dommeren og sørge for tingbøger, holde arrest med videre; men til gengæld oppebar han bøderne fra birkerne. Det kunne altså være en rimelig forretning at være birkeejer.

Lustrup Birk bestod da som tidligere af øen Mandø, næsten hele Seem sogn og Lustrup landsby samt grevskabets strøgods i Hviding, Frøs og Nr. Rangstrup herreder.

Det er i disse år, at vi bedst kan følge den daglige forretningsgang ved Lustrup Birk. Grev Schack, - eller Feldtherren, som han ofte kaldes i de ældste omtaler, forordnede tingbøger ført, hvilke næsten alle er velbevarede takket være Schackenborg godsarkivs velordnede tilstand. Den eneste lakune findes i årtiet 1676 - 1685, hvor der utvivlsomt er bortkommet en tingbog.

Tinget holdtes altid om tirsdagen, hvilket synes at have gammel hævd. Kun når "Tirsdagen med hellighed var betogen", f.eks. 2. eller 3. juledag eller andre 3. dage, blev tingdagen udsat til onsdag. I hele birkets virketid er det kun forekommet en eneste gang, at der har været indkaldt til ting udenfor den ordinære tingdag. Det var et tilfælde med en fængslet betler, som man skyndsomst ønskede videreekspereret, så at birkebønderne ikke skulle befordre ham til arresten på Schackenborg.

Tingbøgerne, personalet og proceduren

Ad mærkelige kanaler er netop Lustrup Birks arkivalier blevet splittet af, så arkivalier fra 1714 og fremad findes i Landsarkivet for Nørrejylland, mens arkivalier fra 1661 - 1714 findes i Landsarkivet for De sønderjyske Landsdele.

Første tingdag i et nyt år kaldtes "snaps-ting" eller "drikting", og man kan selv skønne, hvad dagsordenen har været.

Første dag af disse under den grevelige overhøjhed var 19. marts 1661, hvor tingskriver Cornelius Detlefsen førte pennen, mens birkefogeden Jens Jepsen i Varming måske slet ikke har kunnet skrive. Desuden var de fire sandemænd tilstede. Deres opgave var at stå inde for tingbogens indførsel og evt. udskrifter. De kaldtes somme tider "forsegingsmænd". På retsvidnernes bænke sad 8 lægmænd, således som det formodentlig havde været tilfældet siden birkets oprettelse, og som det fortsatte til nedlæggelsen. "De otte mænd", "Ottømændene" eller "Stokkemændene" skulle være garanter for, at der ikke skete nogen uret, og at menig almue ik-

ke blev forurettet på tinge.

Den omtalte Cornelius Detlefsen var ripenser, tog borgerskab i Ribe 13/8 1661. Han var søn af byfoged Ditlev Hansen i Ribe. Tidligere havde han været handelsmand men gik fallit, og har da begyndt sin virksomhed som skriver (7). Der hæfter den kuriositet ved Cornelius Ditlevsen, at hans farfar var den Hans Dytmersker Guldsmed, der blev hugget ihjel i 1577 i Varming (8).

Tinget var indrettet på en høj på Lustrup Mark, hvor fire fjæle blev sat op på fire sten i en firkant, hvorpå de tilfornordnede sad (fig. 2). Fjælene kaldtes Tingstokkene, og det ser ud som om, der hæftede en vis anseelse ved at være udnævnt til "at sidde stok". I al fald i de første år. Senere viste det sig, at der sjældent var synderligt af vigtighed at forrette ved det lille birketing. Så betalte de længst borte boende bønder for, at Lustrupbønder sad i deres sted. Beboerne på Mandø synes at have været fritaget for at være stokkemænd. Tingskriveren noterede trofast ned, hver gang nogen mødte ved stedfortræder. Det kunne blive lange indførelser, når alle otte mødte ved stedfortræder, og skriveren note-

Fig. 2. Olaus Magnus' træsnit af et ting, 1555.

rede: "Jens Bertelsen af Lustrup mødte for Christen Christensen af Varming" og så fremdeles, inden man kunne give sig i gang med den egentlige retsforretning. Til tider har det været vanskeligt at samle de 8 nødvendige mænd, og tinget måtte udsættes. Andre tider mødte alle, men der var intet at forrette, så de kunne gå hjem igen.

Arealet indenfor de fire tingstokke var be hæftet med en vis højtidelighed. Når nogen kaldtes i retten som vidner, hedder det "NN kaldte sine vidner inden tinge", og det lyder, som om de på dette sted udtalte sig under edsansvar. Den egentlige edsformel blev afsagt, når der skulle udstedes tingsvidner. Formlen lyder: "NN edelig vandt efter Helligands Eed med oprakt Finger efter Recessen, at..."

Det ser ud til, at man strengt har håndhævet illusionen om, at tinget skulle holdes under åben himmel. Bøgerne er dog intetsteds plettede af væde, så skriveren har vel haft et halvtag at dække sig under. Det hedder gentagne gange: "Højen kaldte NN til sig og spurgte..." eller "Da retten mødtes på højen".

Med mindre der er tale om en fast formel, har man altså siddet under åben himmel året rundt. Dog synes en indførsel i tingbogen at vise noget andet. 1737 indgav birkefoged Saabye en ansøgning til grevskabet om "et tinghuses opbyggelse". Heri hedder det: "For mangel af tinghus til rettens holdelse har jeg formået en mand ved navn Søren Lauridsen en rum tid at huse retten, men siden hans hustru ved døden er afgang, har han frasagt sig den ulejlighed at huse retten [videre] end til forestående jul." Grevnen svarede, at retten kunne holdes indtil videre i grevens gård, som birkefoged Saabye har i fæste i Seem. Det blev en længere periode, idet man senere kan se, at retten først flyttede tilbage til Lustrup 13 år senere, da Saabye var død.

Birkeskriverembedet må i de første år have haft en vis status. Selv om skriveren ikke var jurakyndig, så var hele rettergangen afhængig af, at skriveren kunne formulere sig og viderebefordre nødvendige sager, ligesom det må have været hans job at oplæse de tilsend-

te budskaber, der blev oplæst på tinge for den forsamlede almue. Det kunne også ske ved opslag på kirkedøren i Seem, eller bekendtgørelse fra prædikestolen. En af skriverne, som vi ganske vist ikke ved ret meget om, var Nikolaj Christian(sen) Pilow (Pigeluff), der boede på Seemgård sammen med delefoged Henrik Rönnow von Hatting. Rönnow døde 1698 og fik et smukt epitafium over sig i Seem Kirke, hvor han havde været kirkeværg (fig. 3). Senere dalede skriverens status. Især da der kom uddannede jurister i fogdens embede, handlede de ilde med skriverembedet. Birkefoged Niels Outzen høstede selv skriverlønnen, men hyrede en sølle mand fra Øster Vedsted til at forrette arbejdet mod en ringe betaling. Denne måtte spadsere fra Øster Vedsted til Lustrup Mark hver ugedag, selv holde sig med penne og blæk og tillige besørge brevskeber til de nærmestboende myndigheder, selv om han var "svagelig, næppe havde klæder på kroppen og levede med sin gamle hustru i stor armod." Andre forstod at benytte sig af deres færdigheder til bedre fordel. For eksempel Niels Lauridsen

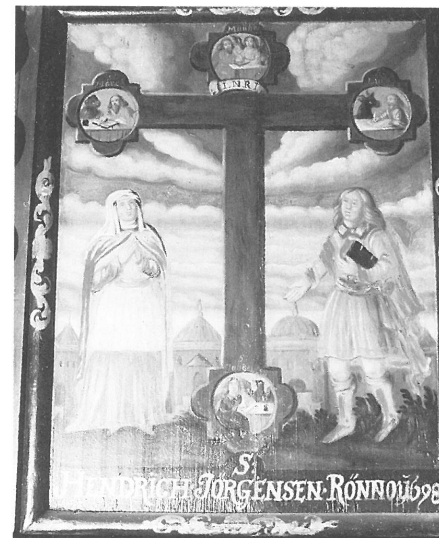

Fig. 3. Birkefoged Henrik Jørgensen Rönnows epitafium i Seem Kirke 1698. Der er ikke tale om nogen portrætlighed, idet Rönnow havde været død i mange år, da enken lod tavlen male. Foto: Hans Hansen, Høm.

der samtidig beklædte embedet som hjælpe-skriver ved Ribe Amt og Stift 1700 - 1737.

Tingbøgerne blev anskaffet på grevskabet Schackenborgs bekostning, og blev hvert år påtegnet af enten greven eller godskontoret. I årene 1683 - 1707, hvor enkegrevinde Sofie Dorothea von Marschalck administrerede godset, påtegnede hun omhyggeligt selv. Hun var sparsommelig og kunne f.eks. skrive: "Eftersom ved dette ting kun lidet passerer,..... tillades det birkeskriveren, at han endnu dette år må udi samme tingbog indskrive. S.D.M. Grevinde af Schack," eller hun lader en udskrevet tingbog øge med et antal nye blade (9). Dette kan være årsagen til, at der sandsynligvis er bortkommet blade nogle steder i materialet. Andre steder kan det ses, at skriveren har måttet skrive ganske mikroskopisk for at kunne have plads til de sidste tingdages indførelser i et år, inden der blev anskaffet en ny bog.

Det kan være af interesse at se, hvad retten beskæftigede sig med. De første år bærer præg af den overstandne 30-årskrig og de påfølgende svenskekrige. Rettens betjente havde travlt med at vurdere forladte og forfaldne gårde, ubetalte afgifter og placere arvekrav og herreløst gods. Det var et trøstesløst foretagende. Mange gårde var helt faldet sammen. Den store Munkegård ved Munke-sø bestod af nogle få fag hus, en skorsten, nogle mursten og gammelt tømmer "næppe 20 daler værd." Således så det faktisk ud mange steder. Det var også vanskeligt at få nye fæstere til disse forsømte ejendomme, hvor besætningen tillige var væk. Det lykkedes dog efter lange tider og eftergivelse af afgifter at få gårdene i drift og således bygge et skattegrundlag op igen. Det var ikke alle de nye folk, som var lige trofaste. En del af dem var tidligere hvervede soldater, som blev hængende og ægtede lokale piger. I et enkelt tilfælde rømte den pågældende efter at have begået et mord. Andre var stridbare og kom ofte i klammeri med hinanden og naboerne.

I sagsreferaterne, som ofte er ført i et omstændeligt sprog, kan man finde mange kuriøse oplysninger om dagligt liv i distriktet. Der kan for eksempel stå, at en sag forefaldt "netop den dag bymændene kørte rug ind",

hvilket så henfører til det fungerende dyrkningsfællesskab. Der er mange henvisninger til klæder især i dødsbortegnelser, ligesom disse indeholder mange lister over indbo, redskaber og besætning. Ind imellem løber der skriveren en dialektejendommelighed i pennen: "NN mødte NN i porten" betyder, at førstnævnte med hensigt spærrede vejen for sidstnævnte. Man kan se, at døgnen var anvendt anderledes, end vi bruger i dag, når der skrives, at tinget skal mødes om sommeren kl. 7 slet og om vinteren kl. 8. I en anden sag står der om sengetiden, at "NN kom inden døre efter 9 aften, da hver mand i byen var til sengs".

Langt de fleste sager drejer sig om økonomiske forhold: arv, køb og salg, gældssager og så videre. Ind imellem kan der komme smuglersager, især stude og heste blev smuglet forbi toldkontrollørerne. Der optræder sø-folk, som er rømt for militærtjeneste. Man kan se, at der var tradition for at sejle på England og Holland, og bøndernes sønner tog tjeneste i udlandet. Nogle kom helt til Ungarn og Tyrkiet.

Et gennemgående emne er brandskaderne. Når en ejendom brændte, mødte den brandlidte op med sine naboer som vidner og fik af retten udstedt et "brandstødsbrev", som gjaldt "år og dag". Det vil sige, at han med dette i hånden kunne gå lovlig tiggergang og samle ind til at opbygge en ny gårds bygninger. I mange tilfælde ejede fæstebonden selv gårdens bygninger og var altså selv ansvarlig for dem. "År og dag" var en fast formular, som nøjagtig gjaldt i et år, seks uger og tre dage. Denne praksis var iøvrigt en belastning for egnens beboere, som hævdede, at mange løb om og tiggede med forældede brandstødsbreve. Bønderne bestemte derfor, at der skulle oprettes en art gensidig brandforsikring, hvorefter samtlige beboere skulle give et fast beløb foruden "den gamle rettighed, som står fast" (1/4 1732). Den gamle rettighed lader sig ikke tidsfæste men bestod i, at alle gav et antal traver tag og tækkereb samt kørsel med byggemateriale. Senere bestemtes det, at kørslen kunne gå til Åbenrå efter tømmer, og at der tillige skulle gives kreaturfoder til den brandlidte, alt efter årstiden.

De gamle landsbysamfund styrede sig selv i de daglige arbejds gange, da dyrkningsfællesskabet endnu fungerede. Som rettesnor havde man de såkaldte "Byvider", hvori regler, bøger, ombud m.m. var nedfæstede. Da der i et par tilfælde har været strid om disse, gik man til retten på Lustrup Birketing og fik konfirmeret vedtægterne. Begge gange var det landsbyen Seem, der var så forudseende, hvorfor vi altså kender vider herfra i to - noget forskellige - versioner fra hhv. 1683 og 1732.

Alt i alt er sagerne ret forudsigelige og ensformige. Der kommer dog et par oplivende ind imellem, når der har været slagsmål, tyveri, der er skudt en ulv, eller der er begået hor. Der fandt en meget ceber retssag sted i 1763, hvor birkedommer Outzen ønskede at blive skilt fra sin meget letfærdigt levende hustru, Catarina Elisabeth Falck. Der blev forordnet en sættestemmer, og sagen blev op-rullet for åbent tæppe i alle detaljer. Man kan se af vidnerne, at konerne i Høm by har haft travlt med kigge ud gennem dørsprækkerne. De var i al fald godt orienterede. Dommeren fik bevilliget skilsmisse, men betalte kongen en sum penge for at fritage hustruen for torten at skulle stå åbenbar skrifte i Seem Kirke.

Personalet

De ældste fogder har ikke haft nogen juridisk uddannelse. Det er først fra og med Andreas Nielsen Saabye, at der kommer en uddannet jurist i dommersædet. Andreas Saabye blev herredsfoged i Gørding-Malt Herred i 1684, men det vides ikke, hvorfra han stammer. Han må have boet i Gørding-Malt herred, for han blev begravet fra Malt Kirke lillejuleaften 1723, 74 år gammel. Hans enke Abel Gertsdatter Niemann blev begravet sammensteds den 2. januar 1726, 84 år gammel (10). Der findes et kongeligt bestallingsbrev for hans virke som birkefoged. Det er udstedt 1706, og det hedder heri, at han må overtage dommersædet "efter sin far", hvad imidlertid ikke rigtigt passer med tingbøgernes indhold. Han optrådte første gang i birket ved et

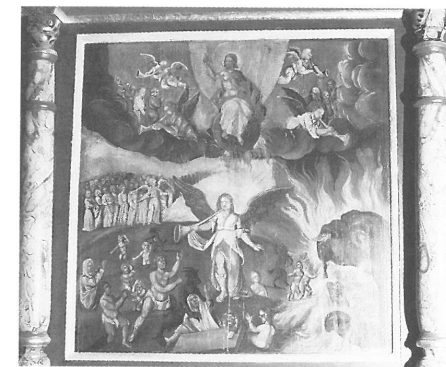

Fig. 4. Midtertavlen i birkedommer Niels Andersen Saabyes epitafium. Han døde 1750, og epitafiet må være malet nogle år forud. Foto: Hans Hansen, Høm.

retsmøde i 1690, hvor han omtaltes som foged, uden at det fremgår om fogedtitlen er knyttet til birket, eller om det refererer til herredsfogedtitlen. Han må have redet frem og tilbage ugentlig mellem Herredstinget og Birketinget.

Den næste foged må næsten være søn af den forrige. Hans navn var Niels Andersen Saabye. Han købte to gårde i Seem til selveje ved auktion over tidligere ryttergods (11). Han tiltrådte embedet i 1720 og var tillige justitiarius på Gram Gods fra 1737 (12). Han nævnes i justitsprotokollen fra 1709 til sin død i 1750 (fig 4). Han må have nydt en lokal tillid, idet han var kirkeværg i Seem fra 1715. I sin tid arbejdede han utrætteligt på at vedligeholde og renovere Seem Kirke.

Atter kongelig birk

I 1807 købte kongen birkeretten af grevskabet, og birket blev nedlagt som selvstændig retsenhed i 1812, da den sidste fungerende birkedommer døde. En funktionstid på 325 år sluttede (13).

Det er ganske spændende at læse de gamle tingbøger - eller justitsprotokoller, som man gerne kaldte dem. Det er sejt, men giver mange oplysninger om egnens fortid. Selvfølgelig er det skyggesiderne, retten tager sig af, og sagsreferaterne kan ikke være normgi-

vende for vor bedømmelse af forfædrenes færden.

Delefogder, havde skiftemyndighed

- 1) Jürgen Hansen/Hermansen af Fjersted, udnævnt 20/3 1665-87.
- 2) Henrik Rönnow von Hatting, udnævnt 18/8 1687.
- 3) ?
- 4) Poul Detlefsen af Ballum, udnævnt 9/1 1792.

Birkefogder, havde politimyndighed

- 1) Niels Hansen 1632.
- 2) Anders Nielsen 1651.
- 3) Jens Jepsen 1661 - 1667.
- 4) Mikkel Hansen 1664.
- 5) Anders Jensen 1671/1678/88.
- 6) Andreas Nielsen Saabye 1686 -1720. Birkefogd i Holsted 1683 - 1723 og i Malt fra 1716.
- 7) Niels Andreasen Saabye 1720 -1750. Til lige justitarius på Gram Gods fra 1737.
- 8) Johan Joseph Haaber, udnævnt 13/10 1752. Afsked efter få måneders virke.
- 9) Sættedommere (stedfortrædere) 1752 - 1762.
- 10) Jens Outzen, udnævnt 1757. Endnu ikke tiltrådt 12/11 1762. Tidligere assistent hos birkefogd i Løgumkloster Birk, Detlef Outzen, 1751 - 1757. Boede da i Brede. Han har formodentlig boet på Skallebæk Mølle, mens han fungerede i Lustrup. Det har ikke været muligt at fastslå, hvor han stammer fra. Død i Seem 17. juli 1785.

11) Niels Outzen, søn af foregående, født i Møgeltønder 27. juli 1755, tiltrådt 1781. Tillige skriver fra 1785. Død i Ribe 1811.

Birket nedlagt 1812.

Hvidding Herredsting

De beboere i Seem sogn, der ikke havde været bosiddende på kirkeligt gods inden Reformationen, forblev tingpligtige til Hvidding Herredsting. Det var ganske få:

1. Gården Stavnager i Varming.
2. Gården Østergård i Varming.
3. "Den Rantzowske" ejendom i Varming, som også kaldes "Den lindevedske".
4. Seem Præstegård.
5. Gården Hømlund.
6. En navngiven gård i Seem.

Beboerne af disse gårde skulle søge tinget i Hvidding og hørte også under Haderslevhus Amt. Ejendommene skulle lyde slesvigsk lov og administration og betalte skat efter den ældgamle pløvtakst, indtil de kom under kongerigsk lov i 1864. De blev ikke matrikulerede før efter 1864 og er ganske udeladt på det ældste matrikelkort over Seem sogn. De skulle ikke lyde Seem sognefoged, der var kongerigsk udnævnt, men hørte under Spandet sognefoged. "Den Rantzowske" gård havde endog sin egen foged sammen med de øvrige rantzowske gårde i Spandet.

Desværre ved man ikke ret meget om Hvidding Herredsting, idet tingbøgerne herfra bortkom ved et udlån til en jurist sidst i 1800-tallet. Skøde- og panteprotokollerne findes dog for en del år.

Noter

1. Jfr. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, artikel "Ting" i bd. 18. København 1974.
2. J. Kinch Ribe Bys Historie og Beskrivelse bd. 1. Ribe 1869, s. 96f.
3. Tilje = brædt. Jfr. svensk "tilja".
4. J. Kinch Ribe Bys Historie og Beskrivelse, bd. 2. Ribe 1884, s. 170f.
5. Viborg Landstings Dombøger 1617 B og C, v/Poul Rasmussen. Viborg 1980.
6. Rigsarkivet. Tyske Kancelli, indenrigs afdeling, arkivnummer D - 100.
7. Samlinger til jysk Historie og Topografi, 1. Række, bind 1.
8. Ole Degn Livet i Ribe 1560 - 1700. Århus 1971, s. 73, 190.
9. Schackenborgs ældre historie er udmærket beskrevet af Peter Kr. Iversen i artiklen "Fra Stavnsbåndets tid på Schackenborg", Sønderjyske Årbøger 1988.
10. Oluf Nielsen Malt Herred. København 1870, s. 169
11. H.K.Kristensen "Nogle Fæsteskrifter og Forhold på Ryttergodset." Fra Ribe Amt 1950 s. 333 og fodnote.
12. Peter Kr. Iversen "Revision over Gram og Nybøl godser 1761." Hist. samf. f. Sønderjylland. "Studieserien" nr. 4, 1989.
13. Forordning af 3. juni 1809. Efter oplysning i Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk, bd. 1 side 75, artikel "Birker". København 1991.

Søren Mulvad
Varming Vesterby 9
6760 Ribe

Gråbrødregade i Ribe - arkæologiske resultater 1995

Af Claus Feveile

Indledning

Ribe Kommune har gennem en årrække gennemført en etapevis renovering af gaderne i det indre af Ribe. Formålet har været dels at forny de forskellige installationer i gaderne, dels at omlægge eller genetablere brolægningen. I sommeren 1995 var turen kommet til Gråbrødregade (fig. 1), og resultaterne fra de arkæologiske undersøgelser i forbindelse hermed skal her fremlægges.

Historisk-arkæologisk baggrund

Gråbrødregades middelalderlige navn kendes ikke. Ud fra omtalen af beliggenheden kan det dog ses, at den er nævnt første gang i 1438 og igen i 1507 (1). Det nuværende navn må vel være givet ud fra en formodning om, at Gråbrødreklosteret har ligget i nærheden, i lighed med Korsbrødre- og Sortebrødregade. Klosteret blev endelig påvist arkæologisk i 1993 omtrent 75 meter nordvest for Gråbrødregades nordlige ende, så helt galt afmarcheret var man naturligvis ikke (2).

Der har ikke tidligere været arkæologiske undersøgelser i umiddelbar tilknytning til Gråbrødregade. De eneste oplysninger stammer fra Stiftsfysikus J.J. Kiær, der i 1886 fulgte kloakeringsarbejdet overalt i Ribe (3). Han beretter om Gråbrødregade: "Nærmest Sønderportsgade er i Graabrødregade i 3 Fods Dybde Gjødning og Mosejord, men derfra er gennem hele denne Gade"...kun tørt Sand og Opfyldning af Murgrus etc., enkelte steder dog Bunker af Muslingeskaller, Ben og Affald, sandsynligvis gamle Møddinger". Kiærs oplysninger er normalt ret præcise, så forventningerne til fund af uomdannede lag var ikke store inden udgravningen fandt sted.

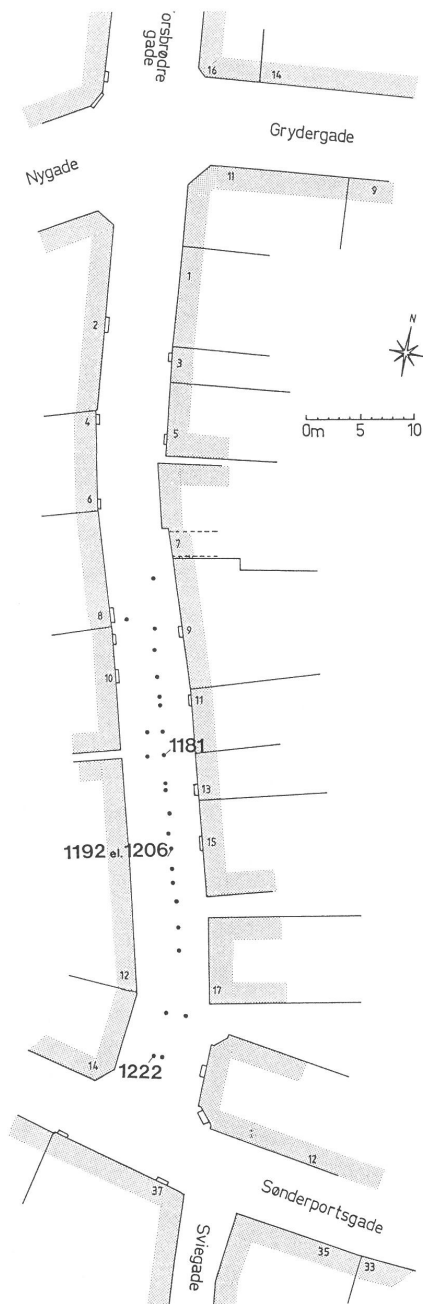

Fig. 1. Kort over Ribe med Gråbrødregade markeret med sort. Gråbrødreklosterets placering er angivet med en åben firkant. Tegning: B.H. Nielsen.

Udgravningen 1995

Som det er sædvane ved arkæologiske registreringer i forbindelse med udskiftning af kloakledninger i eksisterende gader, er anlægstempoet ret højt. Da den opgravede jord placeres længere "tilbage" i gaden, medfører det, at kun få meter profil er tilgængelig af gangen og kun i kort tid.

Det dybereliggende jordarbejde drejede sig dels om udskiftning af den eksisterende kloakledning, dels etablering af en separat regnvandsledning i et lidt højere niveau. Traceets bredde var ca. 100-120 cm med en trappeformet afslutning forneden grundet for-

skellen i højden på de to ledninger.

Udgravningen afslørede generelt, at Stiftsfysikus Kiær ikke havde helt ret, når han kun registrerede sandfyldt i størstedelen af gadens forløb. Tværtimod var der i hele gadens forløb de sædvanlige fede humusholdige kulturlag med gode bevaringsforhold for organiske materialer som træ og læder, overljet af vekslende sandede vejlag.

Ud for nr. 15 og nr. 3 blev der, med maskine, gravet helt til undergrund i mindre felter. Desuden blev der med mellemrum suppleret med boringer helt til undergrunden. De topografiske resultater er, at undergrunden i den sydlige halvdel af gaden ligger mellem kote 1,70 og 2,30 m.o. DNN for i den nordlige del af gaden at stige til ca. kote 3,30 - ca. en meter højere end tidligere antaget (4). De nederste aflejringer i den sydlige del af gaden havde karakter af engagtige, tørvede lag med få tegn på direkte menneskelig aktivitet - lidt keramik, trækul, samt enkelte træspåner. Fra omkring kote 3,00 i den sydlige del og 3,50 i den nordlige del er de fede humøse kulturlag præget af større aktivitet. I disse opfyldslag kunne der ingen steder ses anlæg eller andet, der knyttede sig direkte til bebyggelse.

De fede humøse lag var teglfri, bortset fra den øverste del. Genstandsmængden var generelt lille og uden de rige eller særprægede fund, som tidligere er set i forbindelse med gadegravninger. Fundene indskrænkede sig til fire stave af træ til stavbægre, samt en del keramik, især hjemlige grå kuglepotter, primært hårdtbrændte, desuden få skår af de sædvanlige importtyper: Paffrath, Pingsdorff, Andenne, Rouen og stempeldekorende, grønglaserede skår af kander fra Flantern.

Fig. 2. Gråbrødegade i Ribe. De registrerede pæle er angivet med sort prik, ligesom dendrodateringerne af tre af pælene er påført. Tegning: B. H. Nielsen.

Vejanlæg

Den første egentlige anvendelse af området viste sig i form af trædeplanker, der lå langs af gadeforløbet i toppen af de fede humøse kulturlag. Trædeplankerne bestod af meget varierende planker og mindre stammer, oftest af "ikke"-eg, men også af mere regelmæssige, groft udklavede egeplanker. Nogle lå løst i laget, andre var søgt fastholdt til de underliggende lag v.h.a. en række uregelmæssigt anbragte trænagler. Kun ganske få af disse planker blev taget op - de fleste kunne efterlades urørt under den nye regnvandsledning. Desværre var ingen af de planker, der blev taget op egnet til en dendrokronologisk datering, men tegl i laget under plankerne viser, at de nok ikke har været anbragt før sidste fjerdedel af 1100-årene.

Den næste fase er en solid pælefunderet plankebelagt vej (fig. 2). Der blev registreret ialt 25 lodrette stolper i gadens sydlige ende (5). Stolperne var overvejende af hele egestammer, runde ca. 20 cm i diameter, med fuld splint (og i et tilfælde med bark). De fleste var komplet bevarede med fladt afhuggede toppe. Tre stolper blev trukket op med henblik på dendrodatering, og de viste, at også forinden var stolperne fladt afhuggede.

I området ud for nr. 11 og 9 blev der iagttaget langsgående, vandretliggende, rektangulære planker, ca. 15 x 8 cm, af både eg og "ikke"-eg. De drejede sig om de strøer, der har båret selve vejbrøllægningen (fig. 3). Denne blev kun konstateret et enkelt sted, hvor dele af to ca. 20 cm brede egeplanker dokumenterede belægningens art. Væsentligt at bemærke er, at ingen af de vandrette strøer var fastgjort til de lodrette pæle - de lå ganske enkelt løst oven på den flade top. Dette bekræftes også af, at der i ingen tilfælde blev konstateret nagle eller huller efter sådanne i de ellers velbevarede lodrette pæle. Måske har de vandrette strøer været fastholdt til lagene med lodrette trænagle placeret ved siden af plankerne?

Bredden af vejen kunne ikke dokumenteres. Kun i to tilfælde var der mulighed for at konstatere den vestlige række. Afstanden mellem de to rækker var her ca. 160 cm, men sel-

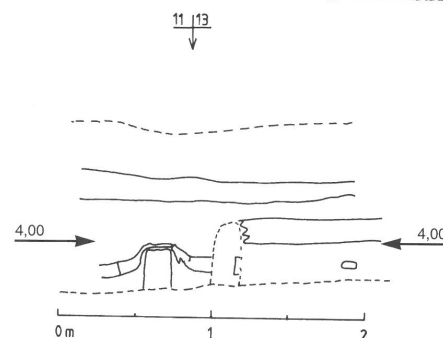

Fig. 3. Foto og profiltegning af lodret pæl og vandret planke. Den blødere vandrette planke er delvist rådnet/presset ned over den hårde egepæl. Foto: Claus Feveile, tegning: B.H. Nielsen.

ve plankebrøllægningen kan selvfølgelig godt have været lidt breddere.

Den ret regelmæssige og standardiserede placering af pælene brydes kun et par steder, ud for nr. 13 og nordligt ved nr. 11. Her stod to pæle tættere, med ca. 1 meters mellemrum. Evt. afspejler det længden af de vandrette strøer, der således kan have været enten lasket eller blot stødt sammen disse steder.

Dendrodateringen af de tre udvalgte pæle fremgår af figur 2 (6). Mens det er usikkert om den sydligste indgår i det samme system,

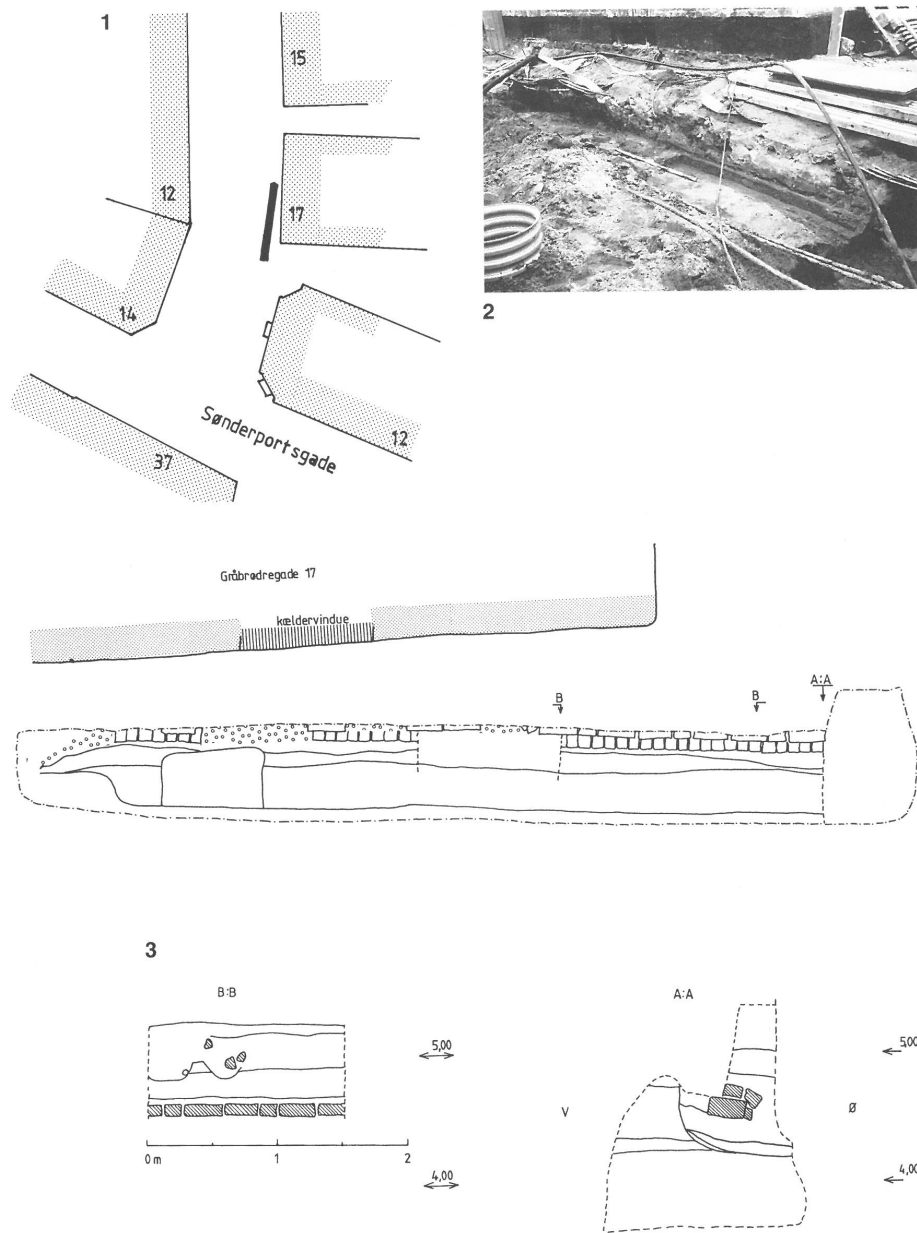

Fig. 4. 1) Fundamentets placering i gadeforløbet. 2) Udgravningsfoto. Virvaret af kabler m.v. viser den begrænsede mulighed for en nærmere undersøgelse. 3) Plan- og profiltegninger af fundamentet. Foto: Claus Feveile, tegning: B.H. Nielsen.

tyder den meget regelmæssige placering fra og med nr. 17 og videre mod nord på, at der er tale om én anlæggsfase. Det er vanskeligt ud fra kun to dateringer at fastslå den præcise anlægsestidspunkt, men tilsyneladende er det i årtiet før år 1200. Denne datering falder dermed helt i tråd med de dateringer, der tidligere er fremkommet i bl.a. Puggårdsgade (1196, ca. 1190 og ca. 1200), Grønnegade (ca. 1196) og Bispegade (ca. 1208) (7). Der anes hermed konturerne af en omfattende renovering og befæstelse af gadeforløbene i Ribe i form af plankebrolægninger i perioden snævert omkring år 1200.

Et helt tilsvarende system af stolper fremkom i 1993 ved udgravningen af Gråbrødrekloster (2). Her var pælene dog gravet ned i undergrunden i regulære kraftige firkantede stolpehuller. Selve stolperne var i dette område helt borttrådede, men aftrykkene i stolpehullerne viste tydeligt deres tilstedeværelse. En foreløbig tolkning af fundene og faserne i denne gravning antyder, at denne vej skal et stykke tilbage i 1100-årene (8).

Alle lagene over den plankebelagte vej i Gråbrødregade bestod, som Kiær havde noteret, af forskellige sandlag. Enkelte steder fandtes nævestore sten - rester af stenbrolægning. Hvornår disse har afløst plankebrolægningen, gav udgravningen intet klart svar på, men det er utvivlsomt sket endnu i middelalderen.

Husfundament

I området ud for nr. 17 fandtes betydelige dele af et spinkelt fundament sat i munkesten. Den nordlige ende lå ca. 60 cm længere ude i gaden end den nuværende husrække, mens den sydlige ende var drejet mere mod vest. Dermed har gaden på dette tidspunkt haft et endnu mere markant knæk mod vest, end det ses nu til dags (fig. 4).

Fundamentet, der var sat i en sandopfyldt fundamentgrøft, bestod af et rulleskifte. Oven på denne bredere række var bevaret en enkelt række munkesten sat i munkeforbandt. Mens der kunne ses mørtel mellem stenene i dette forbandt, var det ikke tilfæl-

det med de underliggende tværstillede teglsten. Disse var holdt sammen af et kompakt gråt klæglag, pakket ned på forsiden af stenene og op langs forsiden af det nederste munkeforbandt.

Fundamentet kunne ikke undersøges i sin fulde længde grundet et stort antal kabler m.m., der i den nordlige ende overløjrede fundamentet. Mod syd var det afbrudt af den gamle kloakstikledning. Da fundamentet ikke fortsatte syd for nedgravningen til stikledningen, må hjørnet af fundamentet således have været på dette sted.

Dateringen af fundamentet er ikke helt entydig. Det lå ret højt i gadeforløbet, og grundet store moderne nedgravninger foran fundamentet var det ikke muligt at relatere det stratigrafisk til det dybere profil længere ude i gaden. Normalt anses munkeforbandt dog at være gået ud af brug senest i 1500-årene. Det nuværende hus på grunden er opført i 1834 og angiver således det seneste tidspunkt for nedrivningen af det hus, som fundamentet har båret. Af skriftlig vej kan man måske komme lidt videre, idet der i brandtakstionerne fra 1761 og 1791 anføres et 8 fags gavlhus i to etager på grunden (9). Om der er tale om det hus som fundamentet har båret, er dog ikke fuldt ud sikkert.

Afslutning

Resultaterne fra denne og andre gaderenoveringer taler deres helt klare sprog. Det kan bestemt betale sig at følge arbejdet tæt, selv om arbejdsfeltet er snævert, og der er tale om en generelt ret hårdhændet fremfærd med maskine. Både de oplysninger, der kan fortælle om den oprindelige topografi samt ikke mindst påvisningen af de ældste vejfaser, er vigtige elementer i forståelsen og tolkningen af den middelalderlige topografi og byudvikling. Hvor de skriftlige kilder ofte er tavse eller meget sporadiske, når det gælder alderen på en gade eller vejstrøj, viser gentagne arkæologiske udgravninger og dendrodateringer, at arkæologien kan give endog ret sikre svar.

Noter

Udgravningen fandt sted i juli og august 1995, j.nr. ASR 1152.

1. Nielsen, I. 1985, fig. 80 og bilag 1.
2. Jantzen, C. m.fl. 1994.
3. Kiær, J.J. 1888. Formålet med Kiærs registreringer var ikke arkæologisk, men derimod en grundig undersøgelse af byens jordbundsforhold og brønde, som led i en argumentation mod de usunde bybrønde, der leverede al drikkevand.
4. Nielsen, I. 1985, fig. 17.
5. At de mangler i den nordlige del skyldes snarest, at kloaktraceet efterhånden lå for langt mod vest. De nordligste af de registrerede stolper, blev nærmere gravet frem i østprofilen, mere end de lå fremme i traceet.
6. Sydligst: 1222 fuld splint, sikker datering. Nordligst: 1181 fuld splint, sikker datering. I midten: ikke helt nok årringe, men med fuld splint. Enten 1192 eller evt. 1206. Ikke helt sikker datering.
7. Frandsen, L.B. m.fl. 1991, s. 187 og 196. Skov, H. 1993, s. 19.
8. J. Kieffer-Olsen, mundtligt.
9. O. Degn, mundtligt.

Litteratur

- Frandsen, L.B., P. K. Madsen og H. Mikkelsen 1991. Ausgrabungen in Ribe in den Jahren 1983-1989. *Offa* 47, 1990, s. 177-207.
- Jantzen, C., J. Kieffer-Olsen og P. K. Madsen. De små brødres hus i Ribe. *Mark og montre* 1994, s. 26-36.
- Kiær, J.J. 1888. *Kjøbstaden Ribe*. Følgeblad til *Ugeskrift for Læger*, 4.Rk, XVIII, Nr. 4. 5, 1888, s. 1-41.
- Nielsen, I. 1985. *Middelalderbyen Ribe*. Århus 1985.
- Skov, H. 1993. *Arkæologiens vej gennem Bispegade i Ribe*. By, marsk og geest 5. Årsberetning 1992, s. 15-22.

Claus Feveile
Cand. Phil.
Den Antikvariske Samling
DK-6760 Ribe

English abstracts

The "longue durée" of Medieval Ribe - about the new Exhibition

By Per Kristian Madsen

The period covered by the exhibition ends about 1700, whereas the term Middle Ages in Denmark usually means the years 1000/1050 to 1550. The exhibition was arranged according to a series of guiding themes and does not illustrate a strict chronological line through the history of Ribe, despite the fact that the topographical development of the town remains a major subject.

The general attempt is to illustrate the conditions of life in the medieval town and to verify these against medieval thought and faith. This means that religion and the impact of the Church onto the formation of urbanized culture plays a significant role.

Some principles were laid down from the beginning, one being a strict separation between archaeological finds and reconstructions of any kind. Furthermore, almost only medieval miniatures and pictures of all

kinds were used in order to illustrate and comment the impression offered by the finds themselves. The use of medieval representations implied the acceptance of foreign material among the local finds - or to be specific - nearly all the pictures are in fact not Danish. They were mostly collected within that cultural sphere of the North Sea Trade to which Ribe belonged.

For the first time, all finds from Medieval Ribe as well as from the Early Modern Period have been worked through in order to prepare the exhibition. This work clearly indicated that the richness of the stores of the Museum of Ribe are to be compared with towns like Bergen, Lübeck or Visby. It was somewhat astonishing to realise, however, that the major part of the material belongs to the later part of the 12th century and especially to the Late Middle Ages (13th and 14th century). This meant that the new exhibition in fact aims at giving a picture of town life in the Late Middle Ages. By doing so, it fits into a general trend of research within Danish medieval history, which tries to focus this important period.

Trade in medieval archaeology - a neglected research area

By Else Roesdahl

Trade (and other means of exchange) plays a central role for the understanding of the formation and development of medieval towns, the dynamics of society, living conditions and much else. The archaeological source

material for trade and exchange is rich (for the early Middle Ages much richer than evidence from written sources) but hardly used, and it is surprising that medieval archaeology (as opposed to prehistoric archaeology) largely avoids trade. The author discusses the reasons for this situation and argues that it is high time that medieval archaeology takes up this important research area. The article is based on a lecture given at the Town Archaeology Meeting in Ribe, May 1993.

Papel lead seals - an object of pious use in the Late Middle Ages?

By Per Kristian Madsen

From Ribe two lead papal seals, so-called bullae, are known (fig. 2). They show the portraits of the Saint Peter and Paul and on the other side the names and numbers of the relevant popes: Alexander IV and Bonifatius VIII (fig. 3-4). The tradition of the Pontif's use of bullae is described and a small catalogue of the known finds (39 pieces) of these seals from Scandinavia, North Germany and London is presented (fig. 8 and 10-14). Some of these seals were excavated in medieval burials (cat.nr. 31, 32, 34 and 35, fig. 8 and 14), and others (fig. 9) were found in circumstances, which makes it probable, that they were considered a kind of amulets. Furthermore, it can be proved, that such seals were not always kept with their documents through-

Dam, stream and town gate - an archaeological excavation of Nederdammen and Nørreport in Ribe.

By Hans Skov

Excavations on the dam (fig. 1) over the river at Ribe, has shown that the core of the dam is constructed by a 3,2 m thick layer of march clay. Since the dam was constructed around 1250 A.D. several layers of roadmaterial (fig. 2) has accumulated on the top of the dam, so that the present top level now is 2,5 m higher than when the dam was built (fig. 3-4). Small archaeological excavations and drillingsamples show that the dam has a total length of more than 300 meters. The excavation did not provide any evidents of an older damcon-

struction than the one from the 13th century. The possible remainings of an unknown stream was discovered west of the town gate, Nørreport (Northern gate). Wood from this construction was dendrocronological dated to have been cut in the winter 1271/72. The stream must have been built or at least repaired shortly after 1272. The stream might be connected with the public bath which was known to be in this area in 1314. The town gate, Nørreport, which was demolished in 1843, was totally excavated (fig. 5). It was a rather little building 6,15 m (length) x 6,8 m (wide) built by bricks standing on a foundation of stones, which again was founded on a more than 1,4 m thick layer of sand (fig. 6-8). Probably in the 16th century, two buttresses were built to prevent a falling out of the eastgable. The gate in the building was only 3,3 m wide. In the foundation an oakpole was discovered (fig. 9). Dendrocronology has shown

out the Middle Ages, nor that they were normally only stripped from the papal letters during the times of Reformation and Dissolution. For instance cat.nr. 28 and 36 were both found during excavation in structures, which were datable by other evidence (fig. 8). It is suggested, that these seals were in fact considered worthy of pious worshipping, because they carried some of the most essential and powerful symbols of the Western Church. In this case, they may have been reused as amulets, which were carried in a string around the owner's neck (fig. 9) or they were even buried with him.

This suggestion may perhaps give some of the explanation to the somewhat undestinctive pattern of distribution, which the finds recorded here seem to show. A find of a papal lead seal does not necessarily testify the former presence of a papal letter - it may be a stray find, which on the other hand indicates the need for a manifest pious symbol, which is also known from other Late Medieval religious practices, for instance the habit of burying people with their pilgrim badges.

that it was felled in 1278/79. Dendrocronology together with the archaeological finds tell that the town gate, Nørreport, was built in 1280 or shortly after. The first paving-stones at the town gate are more than 1,8 m under present road surface. Actually the reason for the town gates demolition in 1843 was, that the gate had become too low for the traffic. On one of the bricks from the town gate a

Lustrup Birketing

By Søren Mulvad

As an exception from the medieval juridical division into counties, the so-called "birker" have built small jurisdictions of their own. The little village Lustrup - just outside Ribe - has given name to one of these. Lustrup Birk was founded 1476 and served an area owned

by the Church. This area and the "birk" went into Royal possession at the Reformation 1536. Unfortunately only a few records are preserved from these periods. In 1661 Lustrup Birk came in possession of count Schack and remained at the estate until 1812. A lot of records - both from the court and the cadaster - give us valuable knowledge about the district and its inhabitants through these 150 years. The "birk" was abolished in 1812.

pentagram was made (fig. 10). This sign should prevent misfortune and keep the evil away. A few meters northeast of the town gate another unknown brickbuilding was discovered (fig. 11). This 10 m long building was built about 1500 and existed until the late 18th century. The use of the building is unknown.

by the Church. This area and the "birk" went into Royal possession at the Reformation 1536. Unfortunately only a few records are preserved from these periods. In 1661 Lustrup Birk came in possession of count Schack and remained at the estate until 1812. A lot of records - both from the court and the cadaster - give us valuable knowledge about the district and its inhabitants through these 150 years. The "birk" was abolished in 1812.

Årets tal 1994

Den antikvariske Samling er stiftet 1855 og er statsanerkendt lokalmuseum for Ribe Kommune samt for sognene Darum og Hunderup i Bramming Kommune. Samlingens udstillinger befinder sig i Quedens' Gaard, Overdammen 10; Ribes Vikinger, Odins Plads; Ribe Posthus, Sct. Nicolaigade 12 og i Ribes Raadhus, von Støckens Plads.

Kontoret er i Ribes gamle Toldbod, Overdammen 12, tlf. (+45) 75 42 00 55 fax. 75 42 08 55.

Den antikvariske Samling er en selvejende institution. Leder: Stig Jensen, mag.art. Formand for bestyrelsen: Regnskabschef Chr. Almhede (†).

Personale

Samlingens faste personale pr. 31.12.1994:

Antikvar Stig Jensen, inspektør Per Kristian Madsen, registrator Aage Andersen, regnskabsfører Erna Vedel, assistent Brita Bertelsen, tekniker Børge H. Nielsen, assistent Ole Kjærsgaard, kustoder: Karla Porsgaard, Ruth Jensen, Tinne Skytte, Lise Frederiksen og Inger Jensen.

Andre ansatte i 1994:

Bodil Forsberg, Lotte Madsen, Elly Høiberg, Grethe Kristensen og Ragna Klindt.

Følgende arkæologer og studerende har deltaget i Samlingens udgravninger: Claus Feveile, Lene Lund Feveile, Hans Skov, Connie Jantzen og Leif Plith Lauritsen. Desuden har en gruppe amatørarkæologer på 20 personer deltaget i større eller mindre omfang i Samlingens udgravninger.

Til opbygningen af det nye museum har Samlingen ansat:

Helle Juel Andersson, Bjørn Laursen, Søren Gottfred Petersen, Flemming Bau, Jakob Kieffer-Olsen, Kurt Nørby Hansen og Lars Vig Jensen.

Civile værnepligtige:

Morten Mose Petersen, Thomas Neessen og Janus M. Christiansen deltaget i forefaldende arbejde.

Økonomi

Ribe Kommune,	ordinært tilskud	1.081.160
-	andre tilskud	156.292
Bramming Kommune,	ordinært tilskud	6.550
Ribe Amt,	ordinært tilskud	76.800
-	ref. bilstandslovens paragraf 91 .	147.029
-	amtsmuseumsrådets tilskud ...	35.000
-	andre tilskud	137.950
Statstilskud,	ordinært	641.620
-	rådighedssummen	17.132
-	undervisningsministeriet	250.000
-	kulturministeriet	400.000
-	erhvervsministeriet	200.000
-	museumsnævnet	138.000
Paragraf 26 udgravninger	134.987
Entréindtægter	142.530
Varesalg	187.635
Gaver, fonde o.lign.	1.026.300
Huslejeindtægter	199.850
I alt	4.978.835

Særudstillinger i Vognporten

15.04 - 26.05	Vandreudstilling, Asylcentret i Ribe
27.05 - 10.06	Sydvestjysk energi- og miljøkontor
22.06 - 26.06	Jazzin
18.06 + 03.09	Dansk Røde Kors
30.11 - 03.12	Red Barnet

Vognporten stilles gratis til rådighed for ikke-forretningsmæssige udstillinger og arrangementer.

Besøgsstatistik

Museets udstillinger blev besøgt af 30.940 gæster fordelt på 20.088 betalende og 10.852 ikke-betalende gæster.

Den antikvariske Samlings publikationer

Stig Jensen: Ribes Vikinger. 72 sider rigt illustreret bog om Ribes opståen og udvikling fra ca. 700 til ca. 1100. 1991. Ribe zur Wikingerzeit The Vikings of Ribe Les Vikings de Ribe	139,00
Stig Jensen og Per Kristian Madsen: Med Hugo Matthiessen gennem Ribe september 1917 Forlaget Bygd. 1983	89,00
Steffen M. Søndergård, Per Kristian Madsen, H.H. Engqvist og Ole Degn: Grønnegade 12 i Ribe. Et gavlhuse fra 1500-årene og dets historie. 1986	50,00
Ingrid Nielsen: Ribe bys jordebog. Sydvestjysk universitetsforlag 1979	30,00
Torben Hestehave og Søren Mulvad: Glimt fra det gamle Ribe. Gamle postkort fortæller om Danmarks ældste by. 1994	90,00
Mark og montre, årg. 1965 - 1969	udsolgt
- 1970 - 1983	stk. 10,00
- 1984 - 1986/87	udsolgt
- 1988 - 1992	stk. 50,00
By, marsk og geest 1. Årsberetning 1988. Den antikvariske Samling i Ribe 1990	udsolgt
By, marsk og geest 2. Årsberetning 1989. Den antikvariske Samling i Ribe 1991. Per Kristian Madsen: Handelskeramik fra middelalderens Grønnegade	60,00
By, marsk og geest 3. Årsberetning 1990. Den antikvariske Samling i Ribe 1991. Ole Degn: Porsborg hin røde... - Ejendommen Porsborg i Ribe, dens ejere og beboere og baggrund i de sociale forhold 1590-1990. Stig Jensen: Metalfund fra vikingetidsgårdene ved Gl. Hviding og Vilslev. Mogens Juhl: Ribe katedralskoles gamle sportsplads. Else Kolstrup: Mikroskopiske levn fra Ansgars Ribe. 800- og 900-tallets plantevækst belyst ved pollenanalyser	60,00
By, marsk og geest 4. Årsberetning 1991. Den antikvariske Samling i Ribe 1992. Egon Wamers: Ribes Gral. Torben Melander: Ribesten fra Rhinen af Hans Skov: De arkæologiske undersøgelser af Sortebrødregade i Ribe i 1991. Hans Henrik Engqvist: Laurids Tøgersens gård på hjørnet af Torvet og Overdammen i Ribe. Claus Feveile: Et sjældent ravhus	60,00

By, marsk og geest 5. Årsberetning 1992. Den antikvariske Samling i Ribe 1993. Lise Gjedssø Bertelsen: En dyrefibel i Urnesstil fra Seem. Bjarne Lønborg: Om fremstillingen af fiblen fra Seem. Hans Skov: Arkæologiens vej gennem Bispegade i Ribe. Bent Aaby: Pollenanalyser af de ældste kulturlag i Ribe. Stig Jensen og Claus Feveile: Sceattasfundene fra Ribe - nogle arkæologiske kendsgerninger. Peter Vang: Valkyrier i Ribe	70,00
By, marsk og geest 6. Årsberetning 1993. Den antikvariske Samling i Ribe 1994. Ole Degn: Et middelalderhus i Ribe. Per Kristian Madsen: Bygningsarkæologisk undersøgelse af Sønderportsgade 21A i Ribe. Per Kristian Madsen: Dendrokronologiske undersøgelser af Hvidding kirkes tagværk	70,00
By, marsk og geest 7. Årsberetning 1994. Den antikvariske Samling i Ribe 1995. Per Kristian Madsen: Ribes lange middelalder - om Den antikvariske Samlings nye udstilling Else Roesdahl: Handel og middelalderarkæologien - et debatoplæg Per Kristian Madsen: Pavelige blysegl - en rekvisit i senmiddelalderens fromhedsliv? Hans Skov: Dæmning, møllestrøm og byport - en arkæologisk undersøgelse af Nederdammen og Nørreport i Ribe Steffen M. Søndergaard: Bygningsarkæologisk undersøgelse af 1500-tals bindingsværkshuset i Fiskergade i Ribe Søren Mulvad: Lustrup Birketing Claus Feveile: Gråbrødregade i Ribe - arkæologiske resultater 1995	70,00
Abonnementspris	60,00
By, marsk og geest 2, 3, 4, 5, 6 og 7 samlet	300,00

Alle priser er incl. moms og excl. forsendelse. Bestilling og abonnement hos:

Den antikvariske Samling i Ribe

Overdammen 10-12
DK-6760 Ribe
Tlf: (+45) 75 42 00 55
Fax. 75 42 08 55